

T.C

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

AVRUPA MERKEZCİ BİLİM ANLAYIŞI

FATMAÖZCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÖKCÜ

ÇANKIRI-2020

T.C

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

AVRUPA MERKEZCİ BİLİM ANLAYIŞI

FATMA ÖZCAN

ORCID: 0000-0002-2108-8086

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÖKCÜ

ÇANKIRI-2020

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi ..... **i**
Tez Kabul ve Onay ..... **ii**
Önsöz ..... **iii**
Özet ..... **iv**
Abstract ..... **v**
Kısaltmalar ..... **vi**

GİRİŞ **1**

1.BÖLÜM: BİLİM VE BİLİM TARİHİ **2**
1.1.Bilimin Tanımı Üzerine Bazı Düşünceler 3
1.1.1. Avrupa'da Aydınlanma ile Başlayan Süreçte Bilim Üzerine Düşünceler 4
1.1.2. Avrupa'da Bilimin Sınıflandırılması Çabaları 6
1.2. Bilime Tarihsel Bakış Açısı 7
1.2.1. Doğa Felsefesi Olarak Bilim 8
1.2.2. Toplumsal Bakış Açısından Bilim 13

2.BÖLÜM: AVRUPA MERKEZCİ BİLİMİN DAYANDIRILDIĞI ARGÜMANLAR VE AVRUPA MERKEZCİ BİLİM ELEŞTİRİLERİ **17**
2.1. Oryantalizm ve Avrupa Merkezci Bilim İlişkisi 18
2.2. Oksidentalizm 23
2.3.Avrupa Merkezci Bilimin Temel Argümanları 27
2.3.1. Yunan Mucizesi 28
2.3.2.Arap Bilimi ve İslâm Bilimi Tartışması 30
2.3.3. Antropoloji Üzerinden Temellendirilen Üstün Irk Tartışmaları 32

3. BÖLÜM: BİLİM TARİHİ VE AVRUPA MERKEZCİ BİLİM ANLAYIŞI ÜZERİNE YAPILAN TARTIŞMALAR **39**
3.1. Bilim Tarihi Disiplini 40
3.2. Bilim Tarihi 41
3.2.1. Çin'de Bilim 42
3.2.2.Hindistan'da Bilim 43
3.2.3. Mezopotamya'da Bilim 44
3.2.4. Mısır'da Bilim 46
3.2.5. İslâm Bilimi 47
3.2.6.Avrupa'da Bilim 52
3.3. İslâm Bilim Tarihi Disiplini 55
3.3.1. Osmanlı Türklerinde Avrupa Merkezci Bilim Tartışmaları 61
3.3.1.1.Ahmet Mithat Efendi 62
3.3.1.2.Namık Kemal 67
3.3.1.3 Cemâleddin Afgânî 69
3.3.1.4.Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi 72

SONUÇ **74**

KAYNAKÇA **76**
ÖZGEÇMİŞ **84**

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım *Avrupa Merkezci Bilim Anlayışı* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyuduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Tarih

31 /08/ 2020

Fatma ÖZCAN

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Fatma ÖZCAN tarafından hazırlanan Avrupa Merkezci Bilim Anlayışı başlıklı bu çalışma, 31.08.2020tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Felsefe* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÖKCÜ İmza: ……..

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM İmza …….

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Müjdat Takıcak İmza: ……

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .31.../...08./2020 tarih ve .....sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erol KARCI

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Avrupa Merkezci Bilim Anlayışı adlı yüksek lisans tezim uzun ve meşakkatli bir süreç sonucunda ortaya çıkmış bilimsel bir araştırmadır. Çalışmanın hazırlanış aşamasında yardımlarını, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen değerli insanlar bulunmaktadır.

Bu insanların başında bu akademik çalışmayı yapmama vesile olan, eksik kaldığım noktalarda yolumu aydınlatan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÖKCÜ' ye, tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi, manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan sevgili aileme şükranlarımı sunarım.

31/08/ 2020

Fatma ÖZCAN

ÖZET

Tezin Başlığı : Avrupa Merkezci Bilim Anlayışı

Tezin Yazarı : Fatma ÖZCAN

Danışman : Dr. Öğr.Üyesi Ayşe KÖKCÜ

Anabilim Dalı : Felsefe

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Kabul Tarihi: 31.08.2020

Geleceği iyileştirmenin yolu geçmişi doğru yorumlamaktan geçer. Tezimiz Avrupa merkezci bilim anlayışının yapay bir bilim anlayışı olduğunu hipotezini savunmaktadır. Bilim tarihi adına yapılmış olan çalışmalar kronolojik açıdan incelendiğinde özellikle Avrupa merkezci bir bilim anlayışı çerçevesinde bilimlerin tarihlerinin kurgulandığına şahit oluyoruz. Bilim tek bir milletin ya da medeniyetin ürünü olamayacak kadar geniş ve büyük bir birikime sahiptir. Bu disiplinin oluşmasında birçok kültürün ortak çabası söz konusudur. 19. yüzyılda pozitivist bir yaklaşımla tanımlanan bilimin dışında tarihte gerçekleştirilen faaliyetleri bilimin kapsamı dışına çıkarmak ne kadar doğru bir yaklaşımdır tartışılır.

Çalışmamızın ilk bölümünde bilimin tanımına, sınıflandırılmasına ve Avrupa'da aydınlanma süreci ile başlayan bilim düşüncelerine değinilmiştir. İkinci bölümde oryantalizm ve oksidentalizm (Doğu ve Batı kavramlarına) düşüncelerine sonrasında Avrupa merkezci bilimin temellendirildiği ana argümanlara yer verilmiştir. Son bölümde ise bilim tarihinin içerisinde İslâm bilim tarihinin Avrupa merkezci bilim anlayışı açısından ne ifade ettiği konusu tarihsel ve düşünsel açıdan tekrar serimlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tarihi, Oryantalizm, Bilim, Oksidentalizm

ABSTRACT

Thesis Title : European Centrist Sense of Science

Author : Fatma ÖZCAN

Supervisor : Dr. Öğr.Üyesi Ayşe KÖKCÜ

Department : Philosophy

Thesis Type : Master's Thesis

Date :

It is necessary to interpret the past correctly in order to improve the future. In this thesis, the hypothesis that the European centrist understanding of science is an artificial understanding of science is supported. When the studies about the history of science are examined chronologically, we witness that the history of science is designed especially within the framework of a European centrist understanding of science. Science has such a wide accumulation that it cannot be the product of a single nation or civilization. Many cultures have joint efforts in the formation of this discipline. Apart from science, which was defined with a positivist approach in the 19th century, It is open to debate how accurate ıt would be take the activities performed in history out of the scope of science.

In the first part of our study, the definition of science, the classifacation of science and the thoughts about science that started with the enlightenment process in Europe. In the second part, firstly, the ideas of orientalism and Occidentalism (East and West consepts) are mentioned, and the main arguments based on European centrist science are given. In the last chapter, the subject of what Islamıc history means in terms of the European centrist understanding of science in the history of science has been tried to be re-laid historically and intellectuallyetake the activities performed in history out of the scope of science.

Keywords: The History of Science, Orientalism, Science, Occidentalism

KISALTMALAR

s. : Sayfa

S. : Sayı

C. : Cilt

Ed. : Editör

Çev : Çeviren

ss. : Sayfa numarası

vd. : Ve diğerleri

GİRİŞ

Bilim, insanlık tarihi boyunca gelişip ilerlemiştir. Bu gelişim ve ilerleme farklı zamanlarda, çeşitli toplumlarda görülür. Bilimin gelişmesi her uygarlıkta kararlı bir şekilde devam etmez ve her yeni tarihsel süreçte farklı şekillerde karşımıza çıkar. Menfaatlerin temelini insanın doğaya karşı bir müdafaa ve kontrol etme hâli oluşturur. İlk toplumlar için bahsettiğimiz bu menfaatler ortaktır. Araştırmalarımız dâhilinde bu toplumların matematik, astronomi gibi ortak alanlarda çalışmalar yaptıklarını söyleyebiliriz. Bu durum Çin, Mısır, Mezopotamya ve Antik Yunan uygarlıkları için de bu şekildedir.

Tez çalışmamız bilimin tek başına Avrupa'da ortaya çıkmadığını, insanlığın ortak malı olduğunu ve Avrupa merkezci bilimin sınırlayıcı ve yanlış bir yaklaşım olduğunu göstermeye çalışmaktır. Yaptığımız literatür taraması doğrultusunda ortaya koyduğumuz çalışma ile var olan bilimsel süreç daha önce bu kadar geniş çaplı ve karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmadığını fark ettik. Yapılan çalışmalar daha çok konumuzun bir parçasını oluşturan Oryantalizm düşüncesi üzerinedir. Amacımız İslâm medeniyetinin ve diğer medeniyetlerin bilimsel ilerleme sürecine olan katkılarını ortaya koyarak, Avrupa merkezci yaklaşımın nesnellikten uzak bir yaklaşım olduğunu göstermektir.

Tezimizin birinci bölümünde çalışmamıza ön hazırlık olması amacıyla bilimin tarihi, gelişimi ve sınıflandırma safhaları işlenecektir. Bilim ile ilgili düşüncelere, Avrupa'da bilimin sınıflandırılmasına ve toplumsal bakış açısından bilimin ne olduğu konularına değinildikten sonra ikinci bölümde oryantalizm ve oksidentalizm düşünceleri ele alınacaktır. Ayrıca Avrupa merkezci bilimin argümanları olan ırkların sınıflandırılması, Arap bilimi- İslâm bilimi tartışması ve Yunan mucizesi başlıkları ile konu daha derinlikli olarak ele alınmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde bilim tarihi ve İslâm bilim tarihi disiplinleri ele alınarak, Çin, Hindistan, Mezopotamya, Mısır, İslâm ve Avrupa'da bilimin nasıl geliştiği üzerinde durulacaktır. Sonrasında Osmanlı Türklerinde Avrupa merkezci bilim tartışmalarına değinilecektir.

1.BÖLÜM: BİLİM VE BİLİM TARİHİ

1.1.Bilimin Tanımı Üzerine Bazı Düşünceler

Günümüzde bilim üzerine yapılan faaliyetlerin ortak noktalarını göz önüne alırsak karşımıza şöyle bir tanım çıkar: Bilim, fiziksel evrene objektif esasa ve bu esas kapsamına giren olgulara ilişkin yansız gözleme dayalı düşünsel faaliyetlere verilen genel adıdır.[1] Her bilim olayları araştırır; bir suje ve sujenin araştırma metotlarından meydana gelir.

Friedrich Von Schiller (1759-1805), Aristoteles (M.Ö.384-322), Newton (1643-1727) gibi düşünürlerin bu konudaki düşünceleri gibi 20.yüzyılın en tanınan bilim felsefecisi olan Henri Poincare (1854-1912) de, bilim insanını bir düzenleyici olarak düşünmüştür ona göre şu şekildedir:*"Bir ev nasıl taşlarla yapılırsa bilim de olgularla yapılır. Ancak olguları yığmak bilimi sağlamaz, taşları yığmakla nasıl ev yapılmazsa.*[2]Alman doğumlu teorik fizikçi Einstein'ın (1879-1955) da ifade ettiği gibi bilim, her çeşit sistemden mahrum olan duyuların bilgisi ile akılsal olarak düzenli düşünme arasında tutarlılık sağlama maharetidir. Viyanalı ünlü filozof Mach (1838-1916), tıpkı makinenin iş harcaması bakımından tasarruf sağladığı gibi bilimin görevinin düşünce tasarrufunu sağlamak olduğunu söyler.[3] Bu düşünceye katılan Poincare çocukları ilkel insana benzeterek, parmaklarıyla ve küçük çakıllarla hesap yaptıklarını söyler. Poincare bu konuyu daha anlaşılır kılmak için şu şekilde yaklaşır: Çocuklara çarpım tablosunu öğretirken 6 defa 7'nin 42 olduğunu çakılları saydırarak öğretiriz. Daha sonraki karmaşık işlemler için onlara sayısız çakılları kullanmaktan aritmetik kurallarıyla kurtarırız. Matematiği kullanmak baştan başlamadan, zaman kaybetmeden işlem yapabilmeyi sağlar. Yaptığı iş aritmetik kurallarıyla çocuğun 2 dakikasını alır. Bir milyar kişi ondan sonra bunu tekrar yapmaya başlamış olsaydı, bunun için toplam iki milyar dakika gerekecekti. O halde olguyu elde etmek bize düşünce üretiminde zaman kazandırır ve hem düşünceden hem de zamandan tasarruf sağlanır.[4]

B. Leroy'a (1960-1973) göre ise bilim, faaliyetten ibarettir. İnsan her şeyi kendi kendine bilmekten acizdir ve her türlü faaliyette de tek başına bulunamaz. Bunun

[1] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2010,s.241.
[2] Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul 2004, s.72.
[3]Henrı Poıncare, *Bilim ve Metot*, (Çev: H.R.Atademir-S.Ölçen), M.E.B.Yayınları, İstanbul 1951,s.21.
[4]Poıncare, s.22.

içinde bilgiyi elde etme faaliyetlerini paylaşarak, kendimize gelişigüzel kurallar tespit edilir, sonra da bu kurallar topluluğuna bilim adı verilir.[5]

Bilimi, genelde gözlem- kuram bağlamında dünyayı anlamaya, dünyada yer alan olguları ve olgusal ilişkileri açıklamaya yönelik, özünde düşünsel bir etkinlik olarak görürüz. Bilime düzenli ve güvenilir bir bilgi birikimi; kendine özgü bir problem çözme yöntemi olarak iki açıdan bakılabilir. Güvenilir bilgi birikimi olarak bilim genellikle başarı sağlamıştır. Ama bilime kimliğini kazandıran asıl özellik bilimin yöntemindedir. Bilim, ne kesin doğruları içerdiği savlanan teorik türden bir öğretidir ne de metafiziksel türden imgesel bir düzendir.[6] Bilimi sadece gözlem ve deney çevresinde kalan empirik bir etkinlik saymak da yanlış olur. Bilim, Platon'dan bu yana olguları açıklamaya yönelik bir araştırmanın ürünüdür. Başka bir deyişle, belli bir alanda ya da belli bir konuda ortaya konulmuş dizgesel bilgiler toplamıdır.

1.1.1. Avrupa'da Aydınlanma ile Başlayan Süreçte Bilim Üzerine Düşünceler

Alman felsefesinin kurucularından biri olan Kant'a (1724-1804) göre aydınlanma, insanın kendi yanlışları ile düştüğü, bir ergin olmama durumundan ayrılması olarak tanımlanır.[7] Bu olgun olmayış durumu kısaca insanın kendi aklının bir başkası tarafından yönlendirilmesidir. Ergin olmama durumu insanın kendi suçudur; bunun nedeni de aklın kendisinde değil, aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanma kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır. Aklını kendin kullanma cesaretini göster, sözü bundan dolayı aydınlanmanın parolasıdır.[8]

Aydınlanmanın en önemli özelliği, laik bir dünya görüşünü kültürün her alanına hâkim kılma düşüncesidir. Bunu gerçekleştirmek için de akla dayanmış, dolayısıyla tarih boyunca oluşturmuş oldukları din, ahlâk, devlet gibi bütün sosyal kurumlar, konularındaki anlayışlarını aklın süzgecinden geçirmiş ve yeniden düzenlenmeye başlamıştır. Bu suretle aydınlanma felsefesi insanlığın, aklın aydınlattığı bir entelektüel temel üzerinde birleşebileceğine inanmıştır. Aydınlanmada amaç insanın

[5]Henrı Poıncare, *Bilimin Değeri*, (Çev: Fethi Yücel), M.E.B.Yayınları, İstanbul 1989, s.196.
[6]Cemal Yıldırım, *Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Bilgi Yayınları, Ankara 2000,s.32.
[7]H.Ömer Özden ve Osman Elmalı, *Yeniçağ Felsefesi Tarihi*, (Edit: Aydın Coşkun), Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s.237.
[8]Ali Taşkın ve Metin Becermen, *Felsefe Tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, (Edit: A.Kadir Çüçen), Sentez Yayınları, Ankara 2013, s.162.

mutluluğudur. Dolayısıyla bu dönemde aklın insanı daima ilerlettiği ve onu daha çok mutluluğa götürdüğü iddiası vardır. Bu ilerleme düşüncesi İlkçağ'da gezgin öğretmen olarak bilinen Sofistlerle birlikte görülmüş, Rönesans'ta tekrar ortaya çıkmış, Yeniçağ'da Alman matematikçi ve filozof Leibniz'le (1646-1716) yeniden vücut bulmuştur.

Diğer yandan, aklı rehber edinmiş olan aydınlanmacı dünya görüşü, sadece Batı toplumlarıyla sınırlı kalmadı, dünyanın diğer bölgelerini de etkiledi ve her toplumda izlerini gösterdi.[9] Örneğin; Osmanlı Türk toplumunda yaşam, devlet, din, bilim gibi konularda kendini hissettirdi ve Tanzimat düşüncesinin oluşumunda etkili oldu. Tanzimat, askerî ve teknik olarak başlayan batılılaşmanın siyasi bir şekil alması sonucu doğdu. Modern devlet anlayışına uygun devlet dairelerinin II. Mahmut (1808-1839) zamanında oluşturulduğunu ifade edebiliriz. Fakat bunun sistemli bir unsura bağlı olarak uygulanması ve bütün vatandaşların eşit haklara sahip olduğunu gösteren bir devlet zihniyeti halinde ifadesi Tanzimat'la resmileşti. Böylelikle Tanzimat, Batı uluslarının gerçekleştirdiği eşitlik, halkçılık ideallerinin bir ulus içinde gerçekleşmesinden çok, yabancı müdahalesinden yararlanan ekalliyetlerin işine yarayan bir araç olarak kaldı.[10] Devlet ekalliyetleri yüksek görevlere getirdi ve onlardan tercümanlar yetişti. Ama bu yetkilerin verilişi azınlıkları Osmanlı birliğine bağlamadı, onların ayrılmasını arttırdı. Yabancı sermayenin memlekete rahatça girmesi ve azınlıkları koruması, ticari işlerin ellerine geçmesine yol açtı. Ortaçağ Türk locaları çözülüyor, Kapalıçarşı zayıflıyor idi. Bu durum Türk halkının yararına sonuçlar doğurdu. Böylelikle Türkler de memur ve çiftçi olarak çalışmaya başladı. Memurlar askeri, ilmi ve mülki diye 3 kısma ayrılıyordu. İlmî memurlar yüksek, orta ve ilköğretim öğretmenlerinden ibaretti, hâla ilmiye denen bir sınıf da oluşmamıştı. Modern yüksek teknik okullarının dışında çağdaş eğitimi verecek temel okullar yoktu. Bu okullar sadece askeri idadiler ve rüştiyelerle kendilerine öğrenci bulabiliyorlardı. Bu eksiklik kendini hissettirdiği zaman medrese dışından veya yüksek teknik kurumlardan öğrenci yetiştirecek okullar açmanın zorunluluk olduğu

[9]Özden ve Elmalı, s.239.
[10]Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s.36.

anlaşıldı. Böylece Sultan Abdülaziz'in (1830-1876) son zamanında ilköğretim kurumları açılmaya başlandı.[11]

1.1.2. Avrupa'da Bilimin Sınıflandırılması Çabaları

İzlediği bilimsel yöntem ve üzerinde çalıştığı doğa felsefesi alanında, Rönesans ve onu izleyen modern dönem arasında bir köprü sayılan Francis Bacon (1561-1626), tasavvur ve aklın karşılığına denk gelecek şekilde bilimleri sınıflandırma çabasına girer ve bugünün bilim koşullarına uymayan sınıflamasında bilimsel bilgiye tarihsel boyut eklediği için başarısız kabul edilir. Sınıflandırmasında bilim alanını; tarih, felsefe ve şiir olarak üç parçaya böler. Bellek bilimi olan tarih; doğal tarih ve uygulamalı tarih olarak iki kısma ayrılır. Doğal tarih, doğa olaylarının tarihiyken, uygulamalı tarih insanlığın tarihidir. Bacon için bu üç parçadan asıl önemli olan felsefedir. Felsefeyi; din bilimi, doğa bilimi ve insan bilimi olmak üzere üç ana bilim dalına ayırır. Din bilimi kendi içinde bölünmez. Fizik adını verdiğimiz doğa bilimi, kuramsal ve işlevsel olarak iki kısma ayrılır. Kuramsal fizik Aristoteles'in dört nedenini araştırır ve konuyu kendi içinde özel fizik-metafizik olarak ele alır. İşlevsel fizik dünyanın olgularını araştırmaya yöneliktir. İnsan bilimini ise bireysel ve toplumsal olmak üzere iki ayrı alanda inceler. Bireyselde hekimlik, mantık, ahlâk ve insan ilişkileri vardır. Bilimin metafizikten uzaklaştığı bir dönemin başlangıç noktasında Francis Bacon'un bilim aydınlatıcısı olduğunu söyleyebiliriz.[12]

Bilimi bu şekilde sınıflandıran Bacon, kendinden sonrakiler için bilimin ne olduğu ve nasıl sınıflandırıldığı konusunda Avrupa düşüncesini etkiler. Modern zamanlarda başka bilim sınıflandırmaları ile de karşı karşıyayız. Bunlardan en göze çarpanı pozitivizmin kurucusu sayılan Auguste Comte'a aittir. (1798-1857). Comte, matematik, kimya ve fizik olarak bilimleri sınıflara ayırır ve onları daha sonra somut bilimler ve soyut bilimler şeklinde inceler. Comte, bilimi kesin bilginin kaynağı olan bir etkinlik olarak görür. Comte'a göre matematik bilimler arasında en başta gelir.[13] Her bilim kendisinden önce gelişmiş olan bilime dayanır ve onun verilerinden yararlanır. Yeni bilimsel kavrayış nasıl sorusunun ön plana çıktığını ve niçin sorusunu öne süren bilim ideasının geçmiş dönemlerde olduğunu öne sürer. Eski

[11]Ülken, s.37.
[12]Timuçin, s.73-74.
[13]Abdullah Dinçkol, *Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul 2009, s.32.

dönemin mutlakçı bilimsel bakış açısına karşılık, göreli bilgiyi amaçlamaktadır. Daha sonra İngiliz filozof Herbert Spencer (1820-1903), bilimleri somut bilimler ve soyut bilimler diye ayıracaktır. Fakat bilimlerin sayıca artış gösterdiği asrımızda herhangi bir bilim sınıflandırması yapmaya kalkmak imkânsızı denemek olacaktır. Bu yüzden sınıflandırırsak eğer bilimleri insan bilimi ve doğa bilimi olarak ayırmak mümkündür. Alman filozof Karl Marx (1818-1883) böyle bir sınıflamadan yanadır ve bu duruma şöyle açıklar:

> "*Bir tek bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarihin iki yüzü vardır, o da doğanın tarihi ve insanın tarihi olmak üzere ikiye bölünebilir Bununla birlikte bu iki yan birbirinden ayrılabilir yanlar değildir. İnsan varoldukça doğanın tarihi ve insanların tarihi birbirine bağımlı olacaktır."*[14]

Marx burada XIX. yüzyılda tarihsel bakış açısının önemini vurgular. Öte yandan bugün bilimler bütününden söz etmek mümkündür, ancak tek bir bilimin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bugün için bilim düşüncesi, belirli bir bahis etrafında vakaların görülebilen bağlarını tarihi transformasyon bağlamında anlamaya çalışan bir fikir sistemidir.

1.2. Bilime Tarihsel Bakış Açısı

Tarihsel bakış kimilerine göre zorunludur. Günümüz için bilim tasarısı belirli bir sahada veya belirli bir mevzu etrafında olayların görülebilir bağlantısını, onların tarihi dönüşüm evrelerinden ilerleyerek anlamaya çalışan bir düşüncedir. Ayrıca asırlardır felsefenin esas mevzusunu oluşturan akılcılık düşüncesi de yeni bilimsel fikirlerde en aşağı seviyeye irca etmiştir. Bu konuda Fransız filozof Gaston Bachelard'ın (1884-1962) düşünceleri şu şekildedir:

> *"Bilimsel felsefe için ne mutlak gerçeklik ne mutlak usçuluk vardır. Gerçeklik ve usçuluk birbirini tümleyen iki öge olabilir ancak: Bilimsel eylem üzerine düşünüldüğünde, gerçeklikle usçuluğun aralıksız bilgi alışverişinde olduğu görülür. Bilimsel kanıtı oluşturmakta ne biri ne öbürü tek başına yeterlidir."*[15]

[14]Timuçin, s.74.
[15]Timuçin, s.75.

1.2.1. Doğa Felsefesi Olarak Bilim

Antik Yunanlılar insan yaşamını ve bütün doğal işleri düzenlediğini düşündükleri doğaüstü varlıkların bulunduklarına inanmışlardır. Birden çok Tanrıları vardır ve onlarla ilgili pek çok mitolojik öyküler, destanlar yazmışlardır. Doğa olaylarını mistik güçlerin dışında, doğanın kendisinde arama anlamına gelen yeni düşünce biçimi ilk düzenli anlatımını Anadolu'nun Batı kıyılarında İyonya'da bulmuştur. Antik Yunan dünyasındaki bilimsel çalışmalar İzmir'in güneyinde, Söke-Milas yolunun batısında, bugünkü Balat koyunun yakınlarındaki Milet kentinde başlamıştır.[16]Gezginler aracılığıyla taşınan bilgiler burada yeniden işlenip değerlendirilmiştir. İyon düşüncesi olguları doğal nedenlerle açıklama yoluna giderken temel sorunun doğayı oluşturan ana unsurun ne olduğu yani tözün mahiyeti sorunuyla uğraşmışlardır. İyonyalılar tözün: su, hava, ateş vb. somut bir şey olduğunu düşünmüşlerdir. Bu anlayışla ilk kez Dünya'yı oluşturan ana maddenin ne olduğunun sorgulandığını görürüz. Böylece evreni açıklamaya yönelik bir bilim anlayışı başlar.[17]

Felsefe tarihçileri genelde Antik Çağ felsefesini iki döneme ayırırlar. Birinci dönem M.Ö. 6. yüzyılda Thales ile (M.Ö.625-545) başlatılan, doğa felsefesi olarak adlandırılan dönemdir. İkinci dönem ise Sofistler ve Sokrates ile (M.Ö. 470-399) başlatılır, bu düşünürler doğa üzerine felsefe yaptığı gibi insan ve toplum hakkında da felsefe yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde Sofistler, Sokrates, Platon (M.Ö.428-348) ve Aristoteles (M.Ö.384-322) ile karşılaşırız.

Bilimsel düşünce, ilk defa Miletli Thales'de ortaya çıktı. Thales, felsefe tarihinin başında yer alır. Aristoteles de *Metafizik* adlı kitabında ilk filozof olarak Thales'i gösterir.[18]

Batı felsefesinin babası sayılan Thales, geometriyi icat etmemiş ama evren yapısı üzerinde düşünerek her şeyin ana maddesinin, arkhesinin su olduğunu iddia etmiştir. Bütün doğa filozoflarında arkhe, her şeyin kendisinden oluştuğu şey anlamında kullanılır. Thales suyu, her şeyin başı olarak nitelendirir, onun felsefesinin özünde bu

[16]Hüseyin Gazi Topdemir ve Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012, s.17.
[17]Topdemir ve Unat, s.18.
[18] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Yayınları, İstanbul 2015, s.19.

vardır. Düz bir tepsi gibi olan yeryüzünün de su tarafından kuşatıldığını ve yerin sonsuz bir okyanus üzerinde yüzdüğünü söyler. Thales, doğa filozofu olarak bilinse de onun sisteminin tamamen mitolojiden soyutlanmış olduğu söylenemez. Çünkü okyanus, Yunan mitolojisinde tanrılar ile insanların başı olarak kabul edilir. Bir başka rivayete göre: Thales suyu tanrısal olarak niteleyip; suyun içinde tanrısal yaratma gücünün bulunduğunu düşünmüştür.[19]

Antik Yunan felsefesinin 2. döneminde yer alan önemli düşünürlerden biri Sokrates'in öğrencisi olan Platon'dur. (M.Ö. 429-427) Atina'nın en eski Aristokrat ailelerinden birine mensup olan Platon, Homeros'un şiirlerini, İlkçağ filozoflarından Herakleitos (M.Ö. 534-475) ve Anaxagoras'ın (M.Ö. 500-428) felsefelerini öğrendi ve Sokrates'in öğrencisi oldu. Sokrates'in görüşlerini kendisine hareket noktası olarak alan Platon, hocası Sokrates gibi gerçek bilgiyi aradı. Ona göre gerçek bilgi, gerçek varlığın bilgisi olmalıdır. Bu inancını Sokrates'in mutlak bilgiye ulaşma çabalarının bir sonucu olarak benimsedi.

Platon, gerçek olanı bulmayı amaçlar ve bunu da diyalektik biçimde ilerleyen akıl yürütmeyle gerçekleştirmeyi denemiştir. Amacına ulaşmak için de gerçekliğin fiziksel, ussal boyutlarıyla araştırılacağı bir Akademi kurmuştur. Akademi, devlet adamları ortaya çıkaracak bilim ve felsefeye dayalı bir eğitim kurumudur.[20] Platon, Akademinin kapısına, geometri bilmeyen giremez sözünü yazdırmıştır.[21] Burada öğretimin nasıl yürütüldüğüne ilişkin yeterli bir bilgi bulunmamasına rağmen tartışma şeklinde öğretim tekniği uygulamıştır. Platon, kendisine kadar gelen dönem içerisinde yapılan tartışmalardan, entelektüel kültürün en önemli probleminin bilgi olduğunun farkındadır. Çünkü başta doğa filozofları olmak üzere, düşünürler bilginin kaynağı konusunda farklı görüşler geliştirmişlerdir. Platon, algılanan evrenin değiştiğini, duyuların aldatıcı olduğunu savunan gezgin öğretmen olarak bilinen Sofistleri haklı bulmuştur.[22] Ona göre de duyularımız bize, gerçekliği değil sadece görüntüyü vermektedir. Gerçek varoluş değişmez, sonsuz bir şeydir. Bundan dolayı gerçek bilgiye ulaşmanın yolu olguların sınırsız ve değişmez özünü bilmemiz gerektiği yolundan geçer. Bunu sağlayacak olan saf kavramsal düşüncedir. Bu

[19] Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Hü-Er Yayınları, Konya 2011, s.71.
[20] Platon *Menon*, (Çev: Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul 2013, s.13.
[21] Platon, s.12.
[22] Topdemir ve Unat, s.30.

belirleme ise Platon'u ebedi zorunluluğu keşfetmeye sadece kuramsal aklın bir şeyi başarmaya gücü yetme olduğu kanısına götürmüştür. Bu aslında bakışın duyumdan ideal olana çevrilmesidir. Bu nedenle geometri onun düşüncesinde her şeyden önce gelir. Geometri, var olanın malumatıdır, bir olup bir geçen şeylerin malumatı değildir.[23]Geometri sadece akıl yürütmeye dayanır, duyuma, deneyime gerek duymaz. Öyleyse, bilim, ideanın bilimidir ve yöntemi diyalektik olmalıdır. Böylece bir olgunun malumatının sadece duyuların temin ettiği bilgilere dayanmasının kifayetli olmayacağına karar veren Platon, duyu bilgisinin anlaşılması için akılsal sistemin öne çıkması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Platon'un bu bakış açısı, onun düşünce dünyası üzerindeki Pythagorasçı etkiyi göstermesi bakımından tuhaftır.[24] Pythagorasçı düşünce biçiminin yayılması ise Platon'un *Timaios*[25] adlı diyalogu ile ortaya çıkmıştır. Bu diyalogda Platon, evrenin nasıl yaratıldığından bahsetmektedir.[26] Bu hikâye Platon'u duyum bilgisinin gerçek bilgi olamayacağı sonucuna götürmüştür. Bu tecrübesinden yola çıkarak gerçekliğin özüne inecek bilginin evrensel olması gerektiğine karar vermiştir. Evrende idrak ettiğimiz her şey bir mağaranın içerisinde duran kişinin karşılaştığı gölgeyi andırır. Bu gölge Gerçek idealardır. İdea, çok sayıdaki tekili ortak bir nitelik çevresinde toplama gücüne sahiptir. Görünen her şey bir ideanın gölgesidir.[27]

Bu bağlamda ele alındığında tümel kavramlar değişmez bilginin de kaynağıdır. Algılanan dünyada her türlü oluş ve bozuluş vardır, ama idealar maddesel olmadığından yok olmazlar. Bu nedenle idealar dünyası ölümsüzdür.[28] Maddesel dünya ile ilgili biraz düşüncemiz olabilir, ancak gerçek bilgi ideaların bilgisidir. Felsefenin amacı bu ideaları ortaya çıkarmak ve ilk ilkelerin bilimi olmaktır.

Antik Yunan felsefesinin diğer bir önemli düşünürü de Aristoteles'dir. Aristoteles'in en önemli özelliği doğuştan var olan bilgi teorisini reddetmesidir. Platon'un idealar teorisine karşı çıkan Aristoteles'e göre idealar var olmayan varlıkların var oluş şeklini öne atmayacak bir kuramı baz alır. Aristoteles'in ulaştığı sonuç töz öğretisi idi. Buna göre töz, üç bakımdan kategorilerden önce yer alır. Kategoriler bağımsız

[23]Topdemir ve Unat, s.30-31.
[24]Topdemir ve Unat, s.31.
[25]Erdem, s.195.
[26]Platon, *Timaios*, (Çev: Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul 2015, s.36.
[27]Topdemir ve Unat, s.31.
[28]Topdemir ve Unat, s.31.

olarak bulunamazlar ama töz, kendi başına var olabilir. Fakat bu durum kendisi olmaksızın var olmamalarına mukabele, kendisinin onlar olmadığında var olduğu anlamını taşımaz. Mahiyetten mahrum bir töz, töz olmayan bir mahiyet kadar olanaksızdır. Töz, kendini örgütleyen nitelik ve nicelik düşüncesi bağlamında total varlıktır ve bu halinde ise total varlık, kendi başına gelişim gösterebilir. Töz, içinde mahiyeti barındırır; fakat mahiyetler kendi başına olan şeyler değildir. Diğer taraftan mahiyet sadece tözde var olan bir tecrittir. Aristoteles'in tözü, ferdî olarak düşündüğünü ifade edebiliriz. İkinci dereceden tözler tümel varlıklar olduğu için, bağımsız olarak bulunamazlar. Onlar mahiyet ile tamamlanmak mecburiyetindedir. Töz, tanım açısından ilk sıradadır ve Aristoteles tözü ifade ederken, başka bir kategoriye ait herhangi bir şeyin tanımını eklemek ihtiyacında bulunmadığını ifade etmek ister. Fakat öne sürülen düşüncenin doğruluğu tartışılır; zira tözün her tefriki, bir mahiyettir.[29]

Aristoteles'te madde, cevhere (töz) yakın bir özelliktedir. Bu nedenle madde doğmamıştır, bir başkası tarafından meydana getirilmemiştir. Maddeyi oluşa ve doğuşa getiren, form da madde gibi doğuş ve oluştan öncedir. Çünkü doğuş ve oluş, bu ikisi olmadan mümkün değildir. Madde ilkin belirsiz bir varlıktır. Varlığın oluşması bu aşamada imkândır. Mümkün olan bu durum, oluşun çekirdeğidir. Somut varlık, bu sert çekirdeğin patlaması ve ondaki potansiyelin varlık olarak gerçekleşmesidir. Madde aynı zamanda formun da tohumudur. Böylece form onda düşünce şeklinde mevcuttur. Bu açıdan madde her zaman ilktir. Örneğin yatağın maddesi ahşaptır. Ahşap ise kuvve halinde yataktır. Yapılan yatak ise gerçekleşen formdur.[30] Aristoteles doğada sonsuz ve sürekli değişimin bulunduğunu düşünerek, evrendeki bu sonsuz oluşun karşısında değişmez bir Tanrı'nın bulunduğunu söylemiştir. Tanrı, varlıkları etkilemesiyle hareket ettirir. Kendisi hareketsiz bir varlıktır, ancak hareket ettirir, evrenin bütün bilgisine sahip değildir. Aristoteles'e göre hareket süreklidir, ebedidir. İlk hareket ettirici olan Tanrı ölümsüzdür, tektir, her şeyden ayrıdır ve madde kavramının dışındadır. İlk hareket ettirici sadece form ve fiil değildir, hayat ve zihindir. Şimdiye kadar ortaya çıkmamış olan Tanrı terimi uygulanmaya başlar.[31] Görüldüğü gibi Aristoteles monoteisttir. Yunan politeizmi

[29]Aristoteles *Metafizik*, (Çev: Ahmet Arslan), Sosyal Yayınları, İstanbul 2010, s.52.
[30]Faruk Yılmaz, *İlkçağ Düşünce Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2011, s.281.
[31]Aristoteles, s.69.

içinde Elela okulunun öğretileriyle gelişen panteizm Aristoteles de monoteizmin yerini aldı.

İnsanlar, bilime tecrübe aracılığıyla erişirler. Bir yığın tecrübe kavramından bir tek tümel yargı kaynaklandığında bütün benzer durumlara uygulanabilir sanat ortaya çıkar o sanat da tümevarımdır.[32] Bundan dolayı tümel bir önerme deneyin sonucudur ve deneye doğru yürümek için de amaçtır. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: örneğin hasta olan birine ilaç verilirse ve ilaç iyi gelirse; bu durum birkaç kez gerçekleşmiş olsa en sonunda A hastalığı için B ilacı zorunludur gibi tümel bir önermeye ulaşılacaktır. Daha sonra karşılaşılacak bir A hastalığı için de tekrar bu tümel önermeden yola çıkılacağı için Aristoteles'e göre tikel önermeden tümel önermeye geçmek veya tam tersi önermeyi görmek olanaklıdır. Bunun bilimsel açıklaması da tikelin tümele bağlanmasıyla olur.[33] Aristoteles duyularımız ile algıladığımız maddi dünyanın hakikatliğini mesele edinir, bilginin doğuştan geldiğini savunmaz, sonradan kazanıldığını ifade eder. Fiziksel dünyadan duyularımız yoluyla elde ettiğimiz bilgileri zihin yoluyla tamim edebiliriz. Böylelikle yaşadığımız dünya ile ilgili ulaştığımız genel unsurlardan başlayarak başka mantıksal çıkarımlara ulaşabiliriz. Bu metot silojizm olarak ifade edilir. Verilen malum iki önermeden bir neticeye ulaşmada kullanılan münakaşanın şekillendirilmiş biçimidir.[34]

Aristoteles'in düzeninde evren küreseldir, odakta Dünya vardır ve diğer gezegenler sırasıyla tabakaları doldururlar. Bu döngü eterden oluşur. Onun evreni sonludur, en dışta kalan kürenin en uzak yakasının ötesinde herhangi bir şey bir şey yoktur. Ay'ın iç kısmında kalan, Dünya'yı da içerisine alan bölge su, toprak, hava ve ateş olmak üzere 4 elementten oluşur. Ateş ve toprak en uçta, hava ve su arada bulunur. Bu elementlerin kendisine özgü şekil ve hareketleri vardır. Değişim fikri bunlar için çok önemlidir. Potansiyelin hakikate evrilmesi, Aristoteles'in fiziksel nesnelerinin hareketi anlayışına uzanır. Bir element, sadece kendi halinde gerçektir ve iyiye yönelme hali söz konusudur. Bu durumda nedeni bilinmeyen hareket yoktur. Zira hareketleri oluşturan bir faktöre ihtiyaç vardır. Topraktan var olan bir maddenin, doğal yerine yaklaştıkça baskısı artar. Aynı şekilde hafiflik de ateş için gerekli

[32]Topdemir ve Unat, s.33.
[33]Topdemir ve Unat, s.34.
[34] Ayşe Kökcü, *Bir Zamanlar Geometri*, Nobel Yayınları, Ankara 2019, s.28.

unsurdur. Gerçek boşlukta hareket sağlanamayacağı için imkânsızdır. Bir zemin harekete neden oluşturur iken aynı zamanda o zemine karşı mukavemet gösterir.[35] Aristoteles'in fiziksel evren düşüncesini açıklamaya çalışmasında son nedenler önemli bir rol üstlenir. Birleşik ve her şeyi etrafına alan dünya görüşüne sahiptir. Canlı varlıklar bir sona doğru davranıyormuş gibi göründüklerinden, Aristoteles, hareketsiz objelerin davranışını son nedenler ile açıklamaya çalışır. Her yalın cismin doğal bir hareketi bulunur. Eğer makul hareketleri yoksa zorlandıkları için hareket ederler. Doğal olmayan hareket, karşı savda bulunduğu doğal hareketin mevcudiyetini gerektirir.[36]

1.2.2. Toplumsal Bakış Açısından Bilim

Boris Hessen (1893-1936) Londra'da "Newton'un Principia'sının Toplumsal ve Ekonomik Kökenleri" adlı bir bildiri sunar ve burada farklı bir düşünce ortaya atar. Bu düşünceye göre: bilimsel bilgi üretimi, toplumsal kuramlarca desteklenmez, toplumsal ve ekonomik koşullarca yönlendirilir.[37] Hessen'in bildirisinin temel iddiası, Newton'un (1642-1727) çalışmalarının belli bir dönemin ürünü olmasıdır. Hessen, XVII. yüzyıl biliminin çözmeye çalıştığı problemlerin; iletişimin, sanayinin ve savaşın neden olduğu teknik problemler olduğunu dile getirir. Yeni bilimin ilgisi de bu yöndedir ve çağın fizik problemleri, yükselen burjuvazinin gündeme taşıdığı ekonomik problemlerle çözülür. Olgular verili olsa bile, hangi olgunun bilimsel bilginin konusu olacağı toplumsal bir dönemin sonucu olarak tespit edilir. Gözlem, kuram-deney üçlüsünde hangisinin gözleneceği, bilim çalışmacısının dâhiliğine bağlı değildir.[38] Tersine, neyin gözlemleneceği çağın koşulları tarafından belirlenmiştir. Hessen'in iddiasına göre, bilimi anlamaya dair bir çalışmada bilim ürünlerinin toplumsal ve ekonomik kökenleri göz ardı edilemez.

Hessen'in tezi, XVII. yüzyılda yeni bilimin başarısının ticaret ve madenciliğin gelişmesi ile ilişkili olduğu üzerinde durur. Bu alanda gerçekleşen gelişim döneminin Newton'un çalışmalarına etki ettiğini iddia eder. İletişim, sanayi,

---

[35] James T.Cushing, *Fizikte Felsefi Kavramlar* I, (Çev: B. Özgür Sarıoğlu), Sabancı Üniversitesi Yayınları, s.28.
[36]Cushing, s.29.
[37]Nihal Fırat Özdemir, *Yeni Bilginin Dolaşım Araçları*, (Edit: Hatice Bahtiyar), Hiper Yayınları, İstanbul 2019, s.19.
[38]Özdemir, s.20.

taşımacılık Newton'un çalışmalarını açığa çıkaran problemlerdir. Bu çerçevede Hessen'in açığa çıkardığı problemlerden kısaca söz edelim. Gemilerin tonaj kapasitesini arttırmak, gemilerin batma ihtimalini azaltmak daha dengeli, denize dayanıklı ve daha güçlü gemiler yapmak bunlar arasındadır. Ayrıca geminin denizdeki konumunu belirlemek için uygun araç ihtiyacı da doğmuştur.

Teknik sorunları çözmek için fiziğe ilişkin ne tür koşulların gerekli olduğu ise şu şekilde ele alınır: Gemilerin tonaj kapasitesini artırmak için sıvı içinde yüzen kütlelerin temel yasalarının bilinmesi gereklidir. Tonaj kapasitesini tahmin etmek için, bir geminin ne kadar su taşırdığının bilinmesi şarttır. Bir geminin batma ihtimalini azaltmak için sıvı içindeki kütlelerin hareketinin bağlı olduğu yasaları bilmek gerekir. Bu durumda dirençli bir ortamdaki kütlelerin hareketinin bağlı olduğu yasaların bir yönünü işaret eder.[39] O hâlde Hessen'e göre XVII. yüzyılın çözmeye çalıştığı problem; iletişimin, sanayinin ortaya çıkardığı teknik isteklere verilen bir yanıttır. Doğal olarak problemin çözümü için gösterilen gayret Newton'un yerçekimi teorisinin ortaya çıkmasında etkin bir role sahiptir. Hessen'in tezinin sosyal bağlam üzerine modellenmiş bir tez olduğu da söylenebilir. Bilim, toplumsal kuruluş sistemi içerisinde çabanın bir sonucudur. Hessen'e göre sosyalizmin inşası insanın ve bilimin gelişmesi için yeni yollar gösterir.[40]

Marksist bilim düşüncesini temel alan kişilere göre doğanın bilgisindeki arınmanın bilim insanları ve zanaatkârlar arasında yeni sosyal ilişkilerle nasıl yakından ilgilendiğini anlama konusunda önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.[41] Hessen'in açtığı yolu daha da ileriye taşıyan araştırmacı modern bilimin ortaya çıkmasında zanaatkârların oynadığı role daha önce yapılmadığı kadar vurgu yapıp ilk kez ön plana taşıyan Edgar Zilsel (1891-1944) oldu.[42] Zilsel'in tezi olarak anılan bu teşebbüs, maalesef ki Zilsel'in erken ölümü nedeniyle yarım kalmıştır.[43]

Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgünde olduğu dönemde Zilsel modern bilimin kökenlerine yönelik bir dizi makale yayınladı. Zilsel'in bu makalelerde tartıştığı

[39] Boris Hessen, " Su Taşımacılığı Alanında", *Bilim Sosyolojisi*, (Edit. Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle), Doğubatı Yayınları, Ankara 2010, s.73.
[40]Özdemir, s.22.
[41]Özdemir, s.19.
[42]Clifford D. Conner, *Halkın Bilim Tarihi*, (Çev: Zeynep Çiftçi Kanburoğlu), Tübitak Yayınları, Ankara 2012, s.292.
[43]Conner, s.293.

konuların bütünü daha sonra *Zilsel Tezi* olarak isimlendirildi.[44] Zilsel tezi, zanaatkârı (teknik ara eleman) yükseltirken, akademisyenleri hor görmez ve alaylıya karşı okullu önermesine bir karşı tez rolü niteliği taşımaz. Zilsel'in tezine göre modern bilim, zanaatkârların etkileşimi aracılığıyla ortaya çıkar. Bu dönemin anlatımında bilim tarihçileri akademisyenlerin katkılarına daha çok dikkat çekmektedir. Geleneksel bilim tarihi üzerine yapılan çalışmalar akademisyenlerin bilgisine gereğinden çok açıklamada bulunur. Halkın bilim tarihinin amacı, hak ettiği beğeniyi görmemiş olan zanaatkârlara yöneliktir. Zanaatkârlar, bilimsel bilginin yapı taşını oluşturan ham maddeyi sağladılar ancak Zilsel yaptıklarının yalnızca bununla sınırlı kalmadığının altını çizer. Zanaatkârlar, denizciler aynı zamanda deneysel gözlem ve nedensellik araştırmalarının gerçek önderleriydi. Diğer taraftan üniversite akademisyenleri sistematik, matematiksel düşünceye sahip eğitimli üst sınıflar olarak görüldü. Son yıllarda Zilsel tezi Pamela Smith (1963-1988) tarafından ele alındı ve işlendi. Araştırması bilimsel devrimin hareketli entelektüel bir devrim olduğu görüşünü destekledi. Halkın bilim tarihine olan katkısına en çok dikkat çeken yazar büyük olasılıkla Edgar Zilsel olmuştur. Onun hayatını ele alan biyografi yazarları, Zilsel'in önemli nitelikteki araştırmasının, bugün kendi dönemine kıyasla daha kolay bir şekilde takdir edilebilir olduğunu dile getirir.[45]

Bilim tarihi uzun yıllar boyunca bilimsel etkinlikleri belgelere dayanarak tasvir eden bir tarih alanı olarak incelenmiştir. Bundan dolayı bilim tarihçileri, tarihsel olayları neden-sonuç ilişkileri bağlamında derinlemesine anlamayı sağlayacak tarihsel modellemeler yapmaktan kaçınmışlardır. Özellikle de Hessen gibi Marxistlerin yapmış oldukları çalışmalar sonrasında, bunun bir gereksinim olduğunu ve doğa bilimlerindeki açıklayıcı kuramlar oluşturma etkinliklerinin yerini aldığını anlamışlardır. O halde tarih alanında da modelleme bir gereksinimdir ve bu gereksinim, bilim tarihi alanında uzun yıllar boyunca tarih felsefeleri tarafından giderilmeye çalışıldı. Ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında sosyoloji ve psikoloji bilimsel kîfayetini kanıtladığı zaman farkına varılmış oldu.[46] Dolayısıyla tarihsel

[44]Wolfgang Krohnand Diederick Raven, "The 'Zilsel Thesis' in theContext of Edgar Zilsel'sResearchProgramme", *SocialStudies of Science*, Vol. 30, No. 6 (Dec., 2000), p. 925.
[45]Conner, s.292.
[46] Remzi Demir, *Bilim ve Toplum*, Lotus Yayınları, İstanbul 2017,s.18.

modellemeler yapılırken bilim sosyolojisi gibi yeni alanlardan yararlanma fikri günümüz bilim tarihçileri arasında rağbet edilen bir metottur.

2.BÖLÜM: AVRUPA MERKEZCİ BİLİMİN DAYANDIRILDIĞI ARGÜMANLAR VE AVRUPA MERKEZCİ BİLİM ELEŞTİRİLERİ

2.1. Oryantalizm ve Avrupa Merkezci Bilim İlişkisi

Oryantalizm, Doğu Avrupa materyalinin, medeniyetin ve kültürün ayrılmaz bir parçasıdır.[47] Başka bir tanıma göre oryantalizm, iç ve dış dünyaya karşı oldukça dirençli, kendini doğrulayan kapalı bir gelenektir.[48]XIX. yüzyılda gelişmiş bir çalışma alanı olan oryantalizm, Fransızca oryantalizme kelimesinden türemiştir. Daha genel anlamda oryantalizm, doğu ülkelerinin din, dil, tarih ve kültürlerini araştıran ilim dalıdır.[49] Özel anlamda ise, Batı'nın kendisini tanımlayıp eylemini yasalaştırmasının ideolojik ve kültürel yolu olarak tarif edildi. Said tarafından oryantalizm ilk olarak; XVIII. yüzyılda gelişmiş olan bir akademik disiplin olarak ifade edilebilir. Bu düşünceyi savunan oryantalistler Doğu'nun dilini, toplumunu araştırır. Batı'nın Doğu üzerindeki üstünlüğünü vurgular. İkinci olarak; örtük oryantalizm gelir, Said, örtük oryantalizmi şuursuz ve dokunulmazlığı olan oryantalizm olarak açıklar. Burada sadece oryantalist akademisyenler bulunmaz İtalyan siyasetçi Dante (1265-1321) gibi yazarlarda bulunur. Üçüncü olarak oryantalizm, Doğu ile içli dışlı olma şeklidir. Said bunu modern oryantalizm olarak tanımlar. Modern oryantalizm, Doğu'yu çeşitli nazariyeler aracılığıyla temsil eder.[50]

Edward Said *Oryantalizm* isimli çalışmasında Batı düşüncesine sahip hüviyetin teşkil sürecinde Batı dışı ötekinin görevini, nasıl ötekileştirerek kurduğunu açıklar.[51] Farklı bir kültüre ait olan insan veya grupları öteki olarak adlandırabiliriz. Said'e göre Aydınlanma sonrası dönemde Avrupa kültürü kendi gücünü Doğu olarak tanımlayıp nitelendirdiği kimliğe karşı yerleştirerek kurar. Bu bağlamda oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu söylemsel düzeyde kurarak ve Batı karşıtı geleneksel kimlik olarak üreterek kendi ekonomik egemenliğini dünya üzerinde kurma süreci olarak tanımlanabilir. Said Oryantalizm ya da Şarkiyatçılık derken birbirine bağlı olduğunu düşündüğü birden çok şeyi amaçlar: Şarkiyatçılık, Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik bir fark bulunan düşünce tarzına verilen addır. Aralarında felsefecilerin, romancıların, ozanların Doğu-Batı ayrımını başlangıç yeri alarak

[47]Edward Said, *Orientalism*, Pantheon Books, New York 1978, p.2.
[48]Bryan S.Turner, *Orientalism, Postmodernism and Globalism*, Routledge, London 1994, p.31.
[49]Erkan Dikici, "Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, cilt:3, sayı:2,2014, s.47.
[50]Güliz Uluç ve Murat Soydan, "Said, Oryantalizm, Resim ve Sinemanın Kesişme Noktasında Harem Suare", *Bilig Dergisi*, sayı:42,2007,s.37.
[51]Mehmet Yüksel, " İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki", İÜHFM C.LXXII sayı:1,2014, s.191.

Doğu'nun âdetlerini, zihnini vb. ilgili nazariyeleri işleyip incelemeleridir. Böylece Oryantalizm, Şark'a egemen olmaktadır. Doğu ile ilgilenen Oryantalizm, XVIII. yüzyıl sonlarına Doğu'ya egemen olur ve onu tekrar düzenler. Böylece Oryantalizm, kültürel seviyede oluşturulan devasa mahiyette düzenli bir sistem sunar. Said'e göre Şarkiyatçılık, Avrupa'nın yaşamında önemli bir yere sahip olan Doğu'yu tanımlama girişimidir.[52] Doğu, Batı'nın en zengin ve eski sömürüsüdür. Dilin ve uygarlığın kaynağı, kültürel rakip, ötekinin simgesidir. Oryantalizm Said aracılığı ile öteki problemi olarak sosyal bilimlerin ana meselesinden biri durumuna gelmiştir. Edward Said, oryantalist söylemleri ve davranışları tenkit süzgecinden geçirerek çelişkisiz bir biçimde dizgeleştirmiştir.[53] Oryantalizmi ontolojik yönü ile ele alan Hilmi Yavuz'a (1936-…) göre ise Batı, eski dönemlerden beri kendisini gerçek insan olarak görür. Bu düşünceden hareketle kendini tam manası ile insan hisseden Batı, kendisinden daha aşağıda olan öteki olarak adlandırdığı insanı savunacağı konusundaki düşünceye bezenir.[54] Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde Bilişim ve Enformasyon Teknolojileri Ana Bilim Dalı Başkanı olan Mutlu Binark'ın belirttiği gibi, oryantalizm gücünü olan bir şeyi olmayana indirgemesinden alır.[55]

Türk düşünce tarihinin değerli isimlerinden Ahmed Rızâ Bey (1858-1930) Paris'te eğitimini tamamlamış, 1889-1908 yılları arasında yayımlamış olduğu *Meşveret* gazetesi ile Türk siyasi düşüncesinin şekillenmesini sağlamıştır. Felsefi yönden pozitivist, siyasi açıdan Jön Türkçü olan Ahmed Rızâ Bey, Paris'e gitmeden önce sosyolojinin babası Auguste Comte'un (1798-1857) doktrini ile ilgilenmiş, 1892 yılında College de France'ta genel bilim tarihi profesörlüğüne atanan Auguste Comte'un öğrencisi Pierre Laffite'in (1823-1903) verdiği pozitivizm derslerini izleyerek bilgisini arttırmıştır. Pozitivistlerin kurduğu cemiyete aza olmuş, bu cemiyetin genel kuralı olan Nizâm ve Terakkî unsuruna bağlı kalmıştır. Cemiyetin yayın azası olan *La Revue Occidentale*'de İslâmiyet'i takdim eden yazılar yazmıştır.[56]

---

[52]Yüksel, s.192.
[53]Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.1.
[54]Dikici, s.52.
[55] Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, (Hazırlayan: Sultan Polat),Boyut Yayınları, İstanbul 1998, s.58.
[56]Ziyad Ebuzziya, *Ahmed Rızâ*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, C.2, s.124-125.

Ahmed Rızâ Bey'in Türkçe olarak yazılmış çok sayıda kitabı vardır fakat bu kitaplar günümüze kadar çok araştırılmamıştır. *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı*[57] ismi ile tercüme edilen son yapıtı Batı'ya yöneltilmiş bir eleştiri girişimi olarak gösterilebilir. Ahmed Rızâ Bey'e göre günümüzde Batı'nın izlediği dış politika, İslâm'ın ele geçirilmesinden oluşur; geçmişte de böyle olmuştur, bu meselede ispat arayanların geriye gitmeleri gerekmez. 1922 yılında Türkiye'de ortaya çıkan vakalar, bu fikrin hakikatini göstermeye kâfidir. İtilaf Devletleri'nin, hiçbir menfaat sevk etmeden savaşa girdiklerini ilan etmiş olmalarına rağmen, Türkiye'nin bölünmesi üzerinde anlaşmaya vardıklarını ve ülkenin büyük bir kısmını işgalleri altında tuttuklarını görürüz. Fakat savaşa katılmış olan Macaristan gibi ülkelerin Türkiye'nin maruz kaldığı aşağılık bir davranışa tabi tutulmadıklarını ifade edebiliriz. Bunun nedeni onların Hıristiyan, Türklerin Müslüman olmasıdır.[58]

Ahmed Rızâ Bey, tüm bu tekâmüllere karşın, fevkalade ulusçu olmadığının altını çizer. Alman filozof Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) ile aynı düşüncede olduğunu dile getirir: *"Cenâb-ı Hak, benim, bir Dünya vatandaşı olmamı engelleyecek kadar vatanperver olmamı önlesin!"*[59]Ahmed Rızâ Bey, her ulusçu gibi ülkesini sever, Avrupalıların izlemiş oldukları barbarca politika duygusunu ayaklanmaya sürükler; zihinsel alanda göstermiş oldukları ilerlemeleri beğeni ile zikreder, pozitivizm öğretisini geliştirir. Pozitivizme yönelişinin sebebi imparatorluğu kurtarmak için bir reçete arayışının akıbetidir.[60] Bundan dolayı Avrupalıların mezkûr tezatlıklarını şu şekilde ifade eder:

"Eğer bazı (Avrupa) hükümetlerinin hareketlerini şiddetle protesto edip, karşı geliyorsam bunun sebebi, bu sakim davranışlarını Descartes, Bacon, Leibntz, Hume, Diderot, Kant, Montesqieu, Condercet, Bichat, Newton, Auguste Comte ve daha birçoklarının şeref bahşettikleri bu ülkelere lâyık bulmadığım içindir."[61]

Ahmed Rızâ Bey'e göre Türklerin, Batı'dan gelen teceddütte karşı çıkışın nedeni, geçmişi yüzyıllar öncesine dayanan siyasi gerekçeler sırasında ortaya çıkan bir tür

[57]Remzi Demir, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi Yeni Felsefe*, Lotus Yayınları, Ankara 2007,C.3, s.196.
[58]Ahmed Rızâ Bey, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı*, (Çev: Ziyad Ebûzziya), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.28-29.
[59]Demir, 2007, s.196.
[60]Enes Kabakcı, " Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın Pozitivizmi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı:28, 2014, s.40.
[61]Demir, 2007, s.196.

güvensizlik hissidir. Türkler, Hıristiyanlara inanmazlar; çünkü Tanzimat Dönemi'nde, Avrupalılar tarafından teklif edilen Islahat Projeleri'nin çoğu, şehirde huzuru sağlamak görüntüsü altında başka amaçlarla tasarlanmıştır. Bütün bu tertipler, Batılı ülkelerin lehine malî ayrıcalıklar koparmak amacını maskelemek için takdim edilmiştir.[62] Hakikaten sonraki ilerlemeler böyle düşünenleri haklı çıkarmıştır diyebiliriz. Ahmed Rızâ Bey tarafından üstâdım olarak zikredilen Pierre Laffitte şunları ifade eder: *"Batı, Doğu'yu düzeltmeye kalkışmadan önce, kendi çöküşüne çare bulmalıdır. Hıristiyanlar'ın insan neslini idare etmeye kalkışmasından daha mânâsız ve daha küstah bir iddia tasavvur edemiyorum."*[63]

Ahmed Rızâ Bey, daha sonra İslâm uygarlığının yıkılışından Hıristiyanları mesul tutar. Hıristiyanların Haçlı Seferleri olarak adlandırılan bu çağda 8 kez Doğu'ya geldiklerini, bu seferler sırasında soygun ve katliam yaptıklarını, kötü mizaçlarını Müslümanlara da aşıladıklarını belirtir.[64]

Ahmed Rızâ Bey, yapıtının Türk bilim tarihi açısından kıymetli olduğunu düşündüğümüz Müslümanların Medeniyeti başlığı taşıyan faslına Ernest Renan'ı tenkit ederek girer ve Renan'ın bu uygarlığın Müslümanların çabalarının akıbetinde ortaya çıktığını kabul etmekten tedirgin olmuşa benzediğinin altını çizer. Yapıtında Arap olarak isimlendirilen bu uygarlığın hakikaten Arap olarak nesi vardır? Sorusuna yalnızca dili karşılığını verir. Ahmed Rızâ Bey'e göre, bu uygarlığın özünde Arapça mevcuttur; çünkü bu dil Doğu'nun düşünsel dilidir. Batı'nın ki ise Latince'dir; fakat bu dili kullananlar adet ve görenek bakımından birbirine benzemezler. Bu sebeple bu dönem Hıristiyan Uygarlığını Latin olarak ifade etmek doğru olmaz. Renan gibi önemli bir düşünürün bilimin kendisinin, ne bir dine, ne bir ulusa sahip olduğunu anlamamış bulunması üzücüdür. İtidal, tarihten önceki çağlardan başlayarak hakikati arama teşebbüslerinin oluşturduğu deneyimin bir ürünüdür. Bugünkü malumatlarımızın oluşmasında mazinin hasiyeti büyüktür. İcatlar, insanlığın ortak sermayesidir. Tek başına Yunan astronomisi ve Arap fiziği yoktur. Hatta Hıristiyan bilimi veya Müslüman bilimi de olamaz. Yakın dönemlerin önemli astronomlarından

[62]Ahmed Rıza Bey, s.39.
[63]Demir, 2007, s.198.
[64]Demir, 2007, s.198.

Newton (1643-1727) İngiliz'dir. Matematikçi el- Battâni (858-929) Arap'tır. Bunlar birbirlerinin çalışmalarını tümler.[65]

Cemil Meriç (1916-1987), pek çok eleştirel kitap, makale, denemeleri ile tanınan ve Türkiye'de değerli isimlerden biridir. Doğu-Batı çatışması düşüncesinin temelinde yer alır, oryantalizm onun eleştirdiği konulardan biridir. Meriç'in sloganlarından biri olan oryantalizm, *sömürgeciliğin keşif kolu* sözü onun oryantalizme bakışını özetler ve Meriç oryantalizmi yorumlarken başta önlem alır. Çünkü bu izm içerisinde birçok dalları içerir.[66] Bundan dolayı oryantalizme en çok kullandığı yöntem üzerinden yaklaşır, kelimenin kökenini araştırır ve oryantalizmi şu şekilde dile getirir: oryantalizm, doğu dillerinin, ilimlerinin, tarihinin incelenmesidir. Bir anlamı da Batı topluluklarının dillerini, ilimlerini Doğu'ya borçlu olduklarını ileri sürenlerin sistemidir.[67]Peki ama oryantalizmin konusu olan Orient neresi der?[68] Bu soruyu yanıtlamak için bir dergiye müracaat eder ve oryantalizm kelimesinin anlamını, tarihini araştırır. Yardımına Fransız tarihçi Rodinsonu'u (1915-2004) çağırarak onun anlatımından oryantalizmi açıklar. Rodinson'a Doğu diye bir şeyin olmadığını söyletir. Bir süre sonra Edward Said'i çağırır ve Said'in oryantalizm konusunda Rodinson'dan daha zalim olduğunu görür. Meriç Said'i Batı'ya ve Doğu'ya dair en çok eleştirilerde bulunan kişi olarak görür. Meriç de Said ile aynı görüştedir. Doğu, Avrupa'nın maddi irfanın ayrılmaz bir unsurudur. Kültürel açıdan oryantalizm bu medeniyetin farklı bir ifade tarzıdır, doğu hakkında ders veren herkes oryantalisttir.[69]Oryantalizm XVIII. yüzyılın sonunda, Doğu'yu ele alan kuramların bütünü ve yönetim biçimi olarak dile getirilir. Özetlersek eğer oryantalizm, İngiltere ve Fransa'nın Doğu'ya karşı bir ortaklığıdır.[70] Meriç, Said'in oryantalizme dair bu fikirlerini sorgulamadan kabul eder. Said, Avrupa oryantalizminin XIX. ve XX. yüzyıllardaki ideolojisini aydınlığa eriştirir. Said'in çabalarının etkili olduğu söylenemez fakat Batı'nın amaçlarını ortaya çıkarmada önemli bir girişimdir.[71]

---

[65]Demir, 2007, s.200.
[66]Sinan Kösedağ, *Doğumunun 100.yılında Cemil Meriç Sempozyumu Kitabı*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016, s.37.
[67]Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, (Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.85.
[68]Meriç, s.86.
[69]Meriç, s.89.
[70]Meriç, s.90.
[71]Kösedağ, s.38.

Meriç Batı sorusunu her daim ön planda tutar ve Oryantalizm Batı'nın sorunlu hususlarından biridir. Meriç, oryantalizmin yanına evrimci tarih anlayışını da ekler, Batı'yı tarih düşüncesi üzerinden de tenkit eder. Batı başka bir bilim olan insan bilimi üzerinden Doğu'yu mecbur bırakmaktadır. Batı, tüm insanların eşit olduğunu ileri sürer, bu düşünceyi savunmakla birlikte kendi dışındaki insanları ilkel olarak tasvir eder. Batı'ya göre her topluluk aynı aşamadan geçer fakat bazı toplumlar geride kalırken bazı toplumlar ilerler. Bu ilerleyen toplumlardan biri Avrupa'dır. Bundan dolayı Batı insanlığın en yetkin mümessilidir, Doğu geride kalmak istemiyorsa Batı'yı örnek almalıdır. Meriç Batı'nın bu düşüncesini eleştirir, Avrupa'nın her iddiasını doğru saymamalı, iddiasının tersi yönde düşünülmelidir.[72]

Meriç'in en meşhur sözlerinden biri *"Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalıların gözünde Osmanlıyız; Osmanlı yani İslâm, Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın!"*Burada Batı'nın Doğu üzerinde algısını görürüz.[73] Bu algı hiç değişmemiştir.

2.2. Oksidentalizm

Oksidentalizm, kelimesinin kökeni Fransızca olup, Batı anlamına gelen occident kelimesinden gelir.[74]Büyük Roma'nın ikiye bölünmesi ve Batı Roma'nın başkenti Roma şehri olan kısmı, Doğu Roma'nın ise başkenti İstanbul olan kısmı oluşturmasıyla doğu tarafı için oriens, batı tarafı için occident kelimeleri kullanılmaya başlamıştır. Türkçede ise occident batı, occidental batılı olarak incelenir.[75] Dolayısıyla bu ilimle ilgilenenler de müstağrib diye nitelenir. oksidentalizm, inanç- ibadet, örf, adet, tarih, coğrafya açısından olduğu kadar sosyo-kültürel açıdan da bütün yönlerini ele alan ilim dalına verilen addır.[76] Diğer bir ifade ile oksidentalizm, kapitalizm ve emperyalizm tarafından değiştirilmiş olan modernitenin belirli bir yörüngesinin yeniden onarılmasını sağlayan düşünce

[72]Meriç, s.83.
[73]Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, (Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.9.
[74]Ali Karakaş, " Bir Kavram Olarak Oksidentalizm", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sayı:25,2015, s.170.
[75]Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, s.53.
[76]Özcan Hıdır, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi -M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa El-A'zâmî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, sayı:1,2007, s.7.

sistemine işaret eder.[77] Şu anda oryantalizm akademik bir konudur ama oksidentalizm henüz o aşamaya ulaşamamıştır. Batı'ya karşı kendi dinini, kültürünü ve tüm değerlerini savunan doğuluların bu hareketi oksidentalizm olarak değerlendirilir. Bu durum İslâm dünyasının oryantalizme karşı geliştirdikleri bir eylemdir.[78] Oksidentalizm, oryantalizmin karşıtıdır. Yani oryantalizm nasıl Batılı gözlükler ile Doğu toplumlarına bakmak anlamına geliyorsa oksidentalizm de Doğu'nun gözlükleri ile Batı toplumlarına bakmak anlamına gelir.[79]

Türkiye'de ilk defa müstağrib kavramını kullanan kişi Cemil Meriç'tir.[80] Oksidentalizmin tanımını yapmasa da oksidentalistik çalışmalara olan ihtiyacı Alman Şarkiyatçı Rudi Paret (1901-1983) ele almıştır. Oksidentalizm terimini ilk kez kullanan şarkiyatçı Rudi Paret, İslam dünyasının, Batı'yı tanımaya yönelik çalışmalar ortaya koymasının Batı araştırmaları adı altında enstitülerin kurulması gerektiğinin önemini vurgulamıştır.[81] Oksidentalizm konusu ilmi bir disiplin olarak ilk defa *Mukkadime fî ilmi'l-istiğrap* yani oksidentalizm ilmine giriş adlı eseriyle felsefe hocası olan Hasen Hanefî (1935-…) tarafından yorumlanmıştır.[82]Bu eser Hanefi'nin düşüncelerinin düzenlenmiş bir derlemesini sunar.[83] Hanefî, Doğu'nun Batı'yı araştırılacak bir nesne olarak değil de bir öğretmen olarak gördüğü müddetçe mevcut geri kalmışlık algısının devam edeceğini göstermiştir. Hanefî'ye göre Batı düşüncesinin ikisi açıklanmış, ikisi de gizlenmiş dört temel kaynağı bulunur. Açıklananlar Yunan-Latin kaynağı ile Yahudi-Hıristiyan kaynağıdır, açıklanmayanlar ise eski doğu kaynağı ile Avrupa'daki diğer kültürel çevre'dir.[84] Mevcut olan bilgilere göre Yunan-Latin kaynağı ile Yahudi-Hıristiyan kaynakları kendilerine yakın olduğu için kendileri tarafından beğenilir. Diğer iki kaynağın tanınması ise kendileri tarafından beğenilmez. Özellikle Doğu medeniyeti ve İslâm dininin, onların var olan medeniyetlerinin asli kaynağı olarak bilinmesi kendilerinden

[77]Tacettin Gökhan Özçelik, "Doğu ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm-Oksidentalizm", *Internatıonal Journal of Eurasıa Socıal Scıences*, cilt:6, sayı:19,2015, s.179.
[78]Karakaş,2015, s.170.
[79]Hilmi Yavuz, " Oryantalizm Üzerine Bir Giriş Denemesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı:3,2002, s.62.
[80]Karakaş,2015, s.171.
[81]Hıdır, s.8.
[82]Karakaş, 2015,s.171.
[83]Şevket Yavuz, "Takdirden Tahayyüle Dinin Kadastrolaşması ve Varlığın Ötekileştirilmesi Bağlamında Oksidentalizmi Yeniden Düşünmek", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı:3,2006, s.110.
[84]Hıdır, s.8.

önce Avrupa'da mevcut bulunan medeniyetlerin ortaya çıkması, kendileri için bir tür sorun teşkil eder.[85]

Oksidentalizmi Batı toplumlarını, kültürlerini her yönüyle araştıran, ilmi-akademik faaliyetler setini tanımlayan bir duyarlılığa işaret eden kavram olarak yorumlayabiliriz. Bütün bu tanımlardan anlaşıldığı gibi bir terim olarak oksidentalizm, farklı bakış açılarına göre değerlendirilebilir. Bu değerlendirmeleri kısaca ele alalım: Hollandalı yazar Lan Bruma (1951-…) ve benzeri oryantalistler oksidentalizmi batı düşmanlığı olarak dile getirir.[86] Önemli bilim tarihçilerinden biri olan M. Fuat Sezgin (1924-2018) de İslâm dünyasının kendi kültürünü öğrenmesinin yanında bugünkü modern Batı medeniyetini anlaması ve tanıması gerektiğinin önemini vurgular ve bunu önemli bir şekilde tavsiye eder.[87] Batı medeniyetinin kökeninde, Endülüs kanalı ile Batı'ya intikal eden İslam bilim mirası olduğu tespitinde bulunur. Bu yaklaşımı temellendirmek üzere yaptığı çalışmalar bakımından Sezgin, oksidentalist olarak görülür.[88] Avrupa'da olan bilimlerin, İslam bilimlerinin bir başka coğrafyada ve değişik coğrafi koşullar içerisinde devamından ibaret olduğu, bundan dolayı bugünkü Avrupa'da gelişen bilimleri yabancı bulmadığını dile getiren Sezgin'in bu değerlendirmeleri Batı medeniyeti hakkında hükümler içerir.[89] Ayrıca Batılıların Müslümanların bilime katkılarını beğenerek ulaştıkları ilmi seviyenin tamamen kendi eserleri olduğu şeklindeki yanlış algıyı ve üstünlük duygusunu bırakmaları gerektiği üzerinde durur.[90] Bir oksidentalist olarak Sezgin, şu şekilde ifade eder:

> *"Benim milletimden Avrupalıları yanlış tanıyan, İslâm dünyasını bilmeyen bazı kişiler olabilir. Onlar, benim bu sözlerimi yadırgayabilirler. Ama ben, bu anlattıklarımı sürekli tekrar ederek çeşitli çalışmalarımla onların yanlış fikirlerini değiştirmeye çalışacağım"*[91]

Sezgin 1982 yılında Goethe Üniversitesi'nde *Institut für Geschicte der Arabich-İslamihen Wissenchaften* Arap-İslâm Bilimler Tarihi Enstitüsünü kurdu, bilim tarihi

[85]Karakaş, 2015,s.172.
[86]Karakaş,2015, s.172.
[87]Karakaş,2015, s.173.
[88]İbrahim Kutluay, "Oryantatalizmin MukabiliveYeni Bir Bilim Dalı Olarak Oksidentalizm: Fuat Sezgin Oksidentalist Sayılır mı?", Fuat Sezgin ve Temel İslam Bilimleri (Ed. İbrahim Özcoşar ve diğerleri), Divan Yayınları, İstanbul 2019, s.64.
[89]Karakaş,2018, s.97.
[90]Kutluay, s.64.
[91]Karakaş,2018, s.109.

profesörü oldu ve her hafta konferans şeklinde ders verdi.[92] Akabinde İslâm ilim aletleri müzesini kurdu.[93] Bu müzede Müslüman bilim insanları tarafından keşfedilmiş aletlerin örneklerini teşhir etti.[94] Sezgin'in bu müzeyi kurma amacı İslâm Bilimler Tarihi'ni hakikate uygun bir şekilde açıklamaktı. Bunun için bir takım projeler geliştirdi ve Müslümanların keşfettiği aletleri insanlara tanıttı, bilinmeyen aletleri ortaya çıkardı, bunları müzede sergiledi.[95] Görüldüğü gibi Sezgin'in çalışmalarının bütün Müslüman bilim insanlarına örnek olması gerekir.[96]

Geçmişte bazı dönemlerde bir irfan âlemi, ufak yahut geniş olsun bir hamle ileri çekmek amacı ile önderliği yüklenmiştir. Yani içinde bulunulan şartlar doğrultusunda önderliğe getirilmiş ise tarihi koşullar ve önder tarafından ulaşılan düzey bu ilerlemelerin gücünü etkileyen etmenleri belirler. Yunanlıların bilimler tarihindeki olağanüstü yeri bilimler historiyografyası tarafından beğenilir. Ama Yunanlıların komşu kültür muhitlerinden doğrudan tereke alıp, üstüne inşa ettikleri akıbetler ile alakalı Yunanlı bilim tarihçilerinin beğenmedikleri sual konusunda şu anda bile belirsizlik söz konusudur.[97]Sezgin, 1932 yılında Amerikalı matematikçi Otto Neugebauer'in (1899-1990) bu konu ile ilgili olarak görüşlerini şu şekilde açıklar:

> *"Yunan olanı Yunan- öncesine her bağlama girişimi çok yoğun bir karşı koymayla karşılaşılıyor. Alışılageldik Yunan imajını değiştirme gerekliliği ihtimali düşüncesi, Winkelmann'ın döneminden beri mevcut imajın geçirdiği bütün değişmelere rağmen her defasında arzu edilmez görünmüştür. Hâlbuki o zamandan bugüne geçen 2500 yıllık "tarihe"bir 2500 yılın daha eklenmesi gerektiği gibi çok basit bir olgu vardır, ve buna göre Yunanlıların artık başta değil, ortada bulunmaları gerekiyor."*[98]

Sezgin, Alman fizikçi E.Wiedemann'ın (1852-1928) İslâm bilim tarihi ile ilgili batı dünyasındaki bu hakikati şöyle dile getirdiğini kaydeder: "*Arapların Antik Çağ'dan*

[92]Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2019, s.31.
[93]Karakaş,2018, s.109.
[94]Cumali Sever, *Bilim Tarihine Adanan Ömür Kırk Derste Fuat Sezgin*, (Edit: Hüseyin Kahraman), Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2019, s.15.
[95]Sezgin,2019, s.32.
[96]Karakaş,2018, s.110.
[97]Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik,* (Çev: Abdurrahman Aliy), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, İstanbul 2008, C.1,s.15.
[98]Serdar Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sayı:10, 2019, s.22.

itibaren kazandıkları bilgileri sadece tercümeler yolu ile bize ulaştırdıkları ve buna önemli sayılabilecek bir yenilik eklemedikleri görüşü ile her defasında yeniden karşılaşılmaktadır."[99] Bu düşüncelere yer veren Sezgin, bu önyargılı düşüncelerin Batı ve Amerikan eğitim kurumlarında okutulduğunu ifade eder. Sezgin bu açıklamalarında batıda İslâm dünyasındaki bilim tarihi çalışmalarına önyargılı davrananların yanında yansız davrananların da bulunduğunu gösterir. Ayrıca Müslüman bilim insanlarının da, İslâm öncesine ilişkin verileri ele alırken, kaynaklarının isimlerini belirtmeyi, kendilerinden önceki ilim insanlarını özellikle Yunanlıları hürmet ve minnettarlıkla anmayı ilmi bir vazife olarak kabul ettiklerini anlatır.[100] Buradan hareketle Sezgin oksidentalistlerin bilimde tarafsız olmaları gerektiğini vurgular.

2.3.Avrupa Merkezci Bilimin Temel Argümanları

Avrupa merkezci bilim anlayışı, dönem içinde tahavvül eden ve değişik bağlamların hasiyetiyle dönüşen bir büyük anlatıya verilen addır. Bu geniş öykülemenin tenkitleri birden fazla karşı davranış ile kendini açıklamış; ama işte muhalif davranışlar Avrupa merkezciliğin aşılması yönünde kâfi olmamıştır.[101]

Avrupa'nın özel hüviyetini sağlamlaştırma gayesinde atılan önemli bir adım IV. yüzyıla dayanır. Roma ana karanın batı tarafında vaktiyle buyruğu altında bulunan asi budunlar karşısında denetimi kaybederken, Akdeniz'in doğu ucu iyice kalkınmıştı. Statüsünü geliştirmek isteyen ilk Roma imparatoru Konstantin, başkenti doğuya taşıdı. Ticaret geliştikçe doğu Akdeniz bölgesi Çin, Hindistan gibi Arap milletleri ile iletişimi güçlendirdi. Böylelikle dünyanın Hıristiyanlaştırılmış ülkeleri Bizanslı Doğu ve Roma Katolik Kilisesine bağlı Batı olmak üzere 2 bölgeye ayrıldı. M.S.800 yılında Papa, Lombard kralı olan Charlemagne'ı (742-814) mukaddes Roma İmparatoru ilan ettiğinde bu fark daha derin duruma geldi. Charlemagne, birbirleri ile muharebe durumundaki apayrı mevkileri yönetti ve Avrupa'nın ilk hükümdarı olarak takdir gördü. Batıcılar Charlemagne'ın Avrupa'nın kurucu babası olarak değerini belirtti ve Avrupa merkezcilik XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl boyunca

[99]Karakaş, 2018, s.111.
[100]Karakaş, 2018,s.111.
[101]Kerem Karaosmanoğlu ve Defne Karaosmanoğlu, "Avrupa merkezciliği Eleştirmek: Çıkmazlar ve Alternatif Bakışlar", *İnsan&Toplum Dergisi*, cilt:3, sayı:6,2013, s.49.

önemini muhafaza etti. Avrupa'nın ünlü orijinleri kavramı, klasik dönem uyanışçılarının Avrupa medeniyetinin kaynağını Platon ve Aristoteles'in Atina'sına yerleştirdikleri Rönesans da köpürmesine yol açtı ve ressamlar, bilginler kendilerini Eski Yunan ile ilişkilendirdiler, her şey ile ilişkilerini kestiler. Bu değerlendirmede yok olan önemli çağlardan birinin Karanlık Çağ olduğunu söyleyebiliriz. Karanlık Çağ'dan biraz daha az kasvetli olan dönem Ortaçağ olarak görülebilir.[102]

Bu Batı- Doğu bölünmesinde bilim zati bir rol oynadı. Batı Avrupalılar, Yunanlıların aydın görkemini teslim etti ve XVII. yüzyılda başlattıkları yeni deneysel yaklaşımın infazdaki yararlarına da değer verdi. Mesela Rönesans keşifleri arasındaki ünlü matbaa, barut ve manyetik pusula üçlüsüyle övündü ve bu keşiflerin günlük yaşamda kullanıldığını da ifade etti Bu konuda Batı üstünlüğünü müdafaa edenler matbaa, barut ve manyetik pusula gibi icatların Avrupa'ya ait olduğunu belirtti. Bu zarif Rönesans yaratıcılığı düşüncesi Avrupa üstünlüğü söylencesini sağlamlaştırdı. Bu sayede hoşnut edici bir öyküleme ortaya çıktı. İnsanın muvaffakiyetlerinin Avrupa merkezci uyarlamaya göre bilimin Yunanistan'da doğduğunu, İslâm uygarlığı tarafından korunduğunu ifade edebiliriz.[103]

2.3.1. Yunan Mucizesi

Yunan mucizesi kavramı, bilim ve felsefenin mucizevî olarak Antik Yunan'da ortaya çıktığını savunanlarca iddia edilen bir hipotezdir. Yunanlılar komşu medeniyetlerin deneyimlerini de en iyi biçimde özümlemek nüshası ile engin bir medeniyetin yaratıcısı olmuşlar; mucize eseri olarak bilim ve felsefeyi ilerletmişlerdir.[104] Bu düşünceyi savunanların başında Fransız filozof Ernest Renan ve İngiliz hukuk tarihçisi Sumner Maine (1822-1888) gelir. Renan Güneş'in altında bulunan yalnızca bir mucize olduğunu onun da Yunan mucizesi olduğunu ifade eder. Renan Yunan'ın bu mucizeyi yapmasının bir nedeni olarak da Yunan devletine egemen olan iklimi gösterir.[105] Önemli felsefecilerimizden biri olan Macit Gökberk (1908-1993) de felsefenin ilk kez Antik Yunan'da İyonya'da ortaya çıktığını ifade eder.[106]Bu görüşü

[102]Patrıcıa Fara, *Bilim Dört Bin Yıllık Bir Tarih*, (Çev: Aysun Babacan), Metis Yayınları, İstanbul 2012, s.71.
[103]Fara, s.72.
[104]Yavuz Unat, "Yunan Mucizesi", *Bilim ve Ütopya*, sayı:274, 2017, s.52.
[105]Meriç, 2015, s.10.
[106]Gökberk, s.13.

ileri sürenlere göre felsefe, Eski Yunan'da İyonya bölgesinde ortaya çıkmıştır ve bilimi, felsefeyi geliştiren asıl uygarlık Eski Yunan Uygarlığı'dır.[107]

Duygusal bir düş olan bu bilimsel bayrak rekabeti Victoria döneminde de ünlü idi. Bunun pek çok kazanımı olmuştur, tarihçilerin bilimi korkusuz keşfedenleri anlatan bir heyecanlı macera gibi takdim etmelerini temin etmiştir. Aralarda ise bir şeyin olmadığı nadas zamanlar bulunur. Avrupalıların başka türlü hikâye anlatmaları zordu. Çünkü tarih yazımlarında önemli eksiklikler vardı. Yunanlı bilginlerin yalnızca birkaç dokümanları günümüze ulaşmıştır. Ama araya giren bu asırlar içinde Yunanlıların yaşamlarına dair dokümanlar yitirilmiştir. Bu noksan anlatılarda efsane ile hakikati ayırmak güçtür. Platon'un destansı anlatım biçiminde zeki adamlar bazen yükseltilmiş fakat pek çok isim unutulmuştur. Bu hikâyelerde insanlar, mitolojideki tanrıların aydın muadillerine dönüştürülür. Hâlbuki bilim ve felsefe hakikatten ayrılamaz. [108]

XVIII. yüzyıl Fransa'sında İslâm'a ve Türkler'e bakışı devasa değerde şekillendiren yazarların başında Voltaire (1964-1778) bulunur.[109]XVIII. yüzyılı Voltaire çağı olarak belirtmenin önemi büyüktür. Hugo'nun Avrupa merkezci tarih anlayışında görüldüğü gibi dünya tarihinin gidişatını belirleme konusunda Avrupa'yı öne çıkarıcı tespiti ile yüzyılları isimlendirmek, sadece Yunanistan'a, İtalya'ya mahsus bir imtiyazdır. Voltaire'e dek dönemler, devlet başkanları ve krallara göre isim verilmiştir. Voltaire, fikirlerin başkanıdır ve onunla birlikte yeni bir döneme girilir.[110]

Savaş'ın alçaltılıp küçültülmesinin gerekli olduğunu belirten Hugo'ya göre, kanlı şöhret yoktur. İrtihal için değil, hayatta kalmak için mücadele edilmelidir. Hugo'nun insani heyecanında tasvir ettiği gibi Voltaire özgürlük, muadelet için hep savaşmıştır. Böylelikle Aydınlanmanın yayılmasında yardımda bulunmuştur. Hugo'nun Voltaire'e dair yorumları Voltaire'in oryantalizm araştırmaları bakımından da mühim olduğunu ortaya çıkarır.[111]

[107]Unat, s.52.
[108]Fara, s.39.
[109]Kula, s.29.
[110]Kula, s.30.
[111]Kula, s.30.

Voltaire'in Türkler ve İslâm durumunda Avrupa'da oryantalist söyleyişin yer edinmesini sağlayan fikirlerin temelinde yakmak yıkmak, insanları kesen gibi ifadeler yer edinir. Barbar Türklerin Ksenophon, Sophokles'in memleketi olan Yunanistan'dan gönderilmesi söyleyişi, felsefi oryantalizmin temel literatüründen biri olan filhelenizmin temelini oluşturur.[112] Voltaire'in romanı olan *Candide*[113] Alman soylu bir filozof olarak belirtilmiş olan şahsa Yunan'ı andıran Pangloss ismi ile hitap edilmesi Voltaire'in filhelenist meyilinin neticesi olarak görülür. Filhelenizm sayesinde Avrupa merkezci bilim anlayışının gereksinim duyduğu tarihsel temel elde edilmiş olur.

2.3.2.Arap Bilimi ve İslâm Bilimi Tartışması

Miladi IX. ve X.yüzyıllar boyunca İslâm dünyasında bilimin en çok değer kazandığı ve bilginlerin beğenildiği mihraklar arasında Fırat ve Dicle bölgeleri bulunmaktadır. Devletin yönetimi Abbasi halifelerinin elindeydi ve hükümdarlar Bağdat olmak üzere Şam ve Basra'nın bilim kenti olması için uğraşıyorlardı. Burada Beytü'l Hikme'nin kuruluşunda yer alanların çok azının Arap olduğunu ifade edebiliriz. Bazıları Orta Asya'dan gelen Türkler, bazıları da Mezopotamya'dan gelen farklı dinlere üye olan bilim insanlarıydı. Farklı medeniyetlerin bir arada yaşayıp, birlikte bilim oluşturmasını farklı şekillerde yorumlayabiliriz. Bunlardan ilki bu insanların geldikleri yerde almış oldukları eğitimin eksiksiz olmasıdır. Bir diğeri de Bağdat'ta sunulan müsamahanın bilimin gelişmesine olanak sağlamasıdır. İslâm dünyasındaki bilim insanlarını birlikte hareket etmelerini sağlayan münasebet Arap etkisinden ziyade içinde bulundukları coğrafyada İslâm dininin getirmiş olduğu yeni bir düşüncedir.[114]

İslâm bilginlerinin başlıca kaynaklarını Antik Yunan, İran ve Hint bilim yapıtlarının çevirileri oluşturur. Bu kaynaklar özellikle Yunan kaynağı, dünyaya altmışlık sayı sistemini hediye etmiş olan varlıklı Babil matematik âdetini de içerir. İran kaynakları Hint matematiğini aktarır ve astronomi kitapçıklarında yer edinir. Aynı şekilde Müslümanların matematik alanında Hintlilerden aldığı malumatın büyük bir bölümü *siddhântalar* olarak tanınan toplama astronomi risalelerinde bulunur; bu risalelerden

[112]Kula, s.34.
[113]Kula, s.30.
[114]Kökcü, s.38.

Müslüman kaynaklarında Sindhindler olarak ifade edilir.[115] Bu kitaplar üzerine çalışanlarından ilklerinden olan Fars bilim insanı Harezmî'nin (780-850)*Surya Siddhanta*[116] isimli yapıttan hülasa hazırlama vazifesi için Abbasi halifesi olan Halife Memun (786-833) tarafından saray astronomu olarak atandığını ifade edebiliriz. Harezmî'nin Hint matematiğinden etkilendiğini ve *Kitab el- Muhtasar fil Hisab el-Hind*[117] adlı eserinde de Hint rakamlarını tanıttığını görürüz. Müslüman matematikçilerin Batı matematiğine verdiği en değerli şey günümüzde 1,2,3,4,5,6,7,8,9,0'dan oluşan rakamlardır. Yunan kaynaklarına gelince Yunan eserleri yalnızca Yunanlıların bilimsel deneyimini değil, aynı zamanda eski Mezopotamya'dan kalma mirası da ihtiva eder. Antik Yunan'dan çevirisi yapılan matematik eserlerinin en önemlileri şunlardır; Euclid'in *Elementler'i ve Data'sı*, Gerassalı Nichomachus'un *Aritmetiğe Giriş'i*, Archimedes'in *Küre ve Silindir'i, Çemberin Hesaplanması'dır.*[118]Kısacası şunu ifade edebiliriz ki, Müslümanlar kadim Mezopotamya, Mısır, Helenistik dünyanın yanı sıra İran ve Hindistan'da ortaya çıkan değerli matematik düşünceleri miras aldılar ve böylelikle matematiğinin gelişimine katkıda bulundular.

Özellikle VIII ve XV. yüzyıllar arasında aktif bir biçimde ilerleme kaydeden İslâm bilimini oluşturan milletler arasında üç kıtaya yayılan bir coğrafya söz konusuyken sadece İslâm'ın çıkış noktasını temsil ettiği için bir tek Arap milletini göz önünde bulunduramayız. Sonuç itibariyle İslam devletlerinin çatısı altında bilimsel faaliyetler gerçekleşmiştir ve bu âlimleri (ister Müslüman ister başka bir dine mensup olsun) bir araya getiren asıl faktör İslâm devletleri ve yöneticileridir. Özellikle Orta Asya'nın fethiyle beraber Arap asıllı yöneticilerin dışında başka milletlere mensup pek çok Müslüman devletin ortaya çıktığını görüyoruz ki bunların arasında Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular gibi Türk devletleri de bulunur. Böyle bir zaman diliminde üretilen ve yayılan bilimin tarihi sürecini bütün bu milletlerin ortak çatısını teşkil eden İslâm ile anmak yerinde olur kanaatindeyiz. Bu açıdan bu dönemde ve sonrasında söz konusu coğrafyada üretilen bilimin tarihini Arap Bilim Tarihi yerine

[115]Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Bilim*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s.77.
[116]N.Akmal Ayyubi, "Harezmi'nin Matematiğe ve Coğrafyaya Katkısı", (Çev: Melek Dosay Gökdoğan), *Uluslararası İbn Türk, Harezmi, Farabi, Beyruni ve İbn Sina Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Akm Yayınları, Ankara 1990, s.246.
[117]Ayyubi, s.247.
[118]Nasr, s.77.

İslâm Bilimi Tarihi (ya da İslâm Bilimleri Tarihi) şeklinde isimlendirmek daha kapsayıcı ve doğru olur.

2.3.3. Antropoloji Üzerinden Temellendirilen Üstün Irk Tartışmaları

Antropoloji başta olmak üzere çağdaş bilimlerden bazılarının Osmanlı bilginleri arasında tanınmasında Osmanlı yazar Şemseddîn Sâmî (1850-1904) önemli bir etken olarak görülür. 1879'da *Tercümân-ı Şark* gazetesinin ehlili Mihran Efendi ile cep kütüphanesi ismini verdikleri yayın dizisi oluşturmuş ve burada Osmanlıların iyi tanımadıkları antropoloji, jeoloji gibi dalları etkileyici bir şekilde tanıtan eserler yayınlamıştır.[119]Sâmî'nin *İnsân ve Yine İnsân* adlı yapıtı modern antropolojinin Türkiye'ye girişinde önemlidir. 1879 yılında yayımlanan *İnsân*, antropolojiyi mesele edinen ilk Türkçe çalışma olarak kabul edilir. Bu eser 115 sayfadır ve 30 bölümden oluşur. Sâmi'ye göre, insan yeryüzünde yaşayan binlerce hayvan türlerinden biridir, aklı onu diğer türlerden ayırır. Sâmî, ne maddecilerin fikirlerine bağlanarak insanı hayvan türlerinden bir tür olarak görür, ne de gizemcilerin inançlarına sarılarak insanı Tanrı yerine koyar. Şiirle ilgilenmez; nesnel bilgilerden yararlanarak insanın gerçek değerini saptamaya çalışır.[120]

İnsan denilen şu tuhaf yaratık ne zaman ortaya çıkmıştır? Burada jeolojik dönemleri incelemek gerekir. Bu çağlarla bile insanın ortaya çıktığı vakit belirlenememiştir; fakat jeolojinin yani yer biliminin ilerlemesine bağlı olarak bunun belirlenebileceği ümit edilir. Mitolojik ve dini hikâyelere bağlanmaktan kurtulup, toprağın içinde bulunan tortulara baktığımızda insanın dünyada görünmesinin hem çok yeni hem de çok eski olduğunu görürüz. Dünya'nın ortaya çıkışına göre, insanın görünmesi çok yeni olup, dün olmuş bir şey gibidir; bunun yanında insan sanıldığı gibi yedi, sekiz veya on bin yıllık bir tür olmayıp ilk göründüğü andan bu yana belirlenmesi imkânsız olan yüz binlerce sene geçmiştir. Yer'in durumunu araştıran jeoloji, yeni gelişme gösterdiğinden bu bilime dair malumatlar çoğaldıkça insan hakkındaki malumatlarımız da artacaktır. Son yıllarda, jeoloji ilerlemiş, jeologlar toprağın içinde fosil bulmuştur. Dördüncü dönem ismi verilen katmanda ve hatta ondan eski olan

[119]Sâmî, s.7.
[120]Demir, 2007, s.96.

Pliyosen ve Miyosen toprağında izlerine rastlandığından, Üçüncü dönem olarak tesmiye edilen katmanda yaşamış olduğu hükmüne ulaşılır.

Yer katmanları incelendiğinde bariz bir şekilde görürüz ki canlılar, bitkilerden hayvanlara ve hayvanlardan insanlara doğru evrilir.[121]

> *"Hazret-i Âdem'in zâtına gelince: evvelen, Hazret-i Âdem'den evvel dahi küre-i Arz'ın üzerinde insanlar bulunmuş, ve ancak pek de insân denilemeyecek bir hâlde bulunmuş olduğu ekser müfessirînin dahi tasdik-gerdesidir;sâniyen,"Âdemelsine-i Turanniye'de insân demek olduğundan, kütüb-i semâviyyedeki "Âdem" kelimesinden 'umûmiyyet üzere nev'-i beşer murâd olunması dahi ihtimâlden ba'id değildir."Sizin halkınızla intişârınız bir Âdem'in halkı gibidir." Meâlinde olan âyet-i kerîme dahi buna delâlet edebilir."*[122]

O halde Sâmi evrim kuramını kabul eder, insanın yaratılışını da bununla ifade eder; Fransız doğa bilimci Lamarck (1744-1829) ve evrimleşme kuramının kurucusu Darwin'den (1809-1882) bahsetmediğinden dolayı, evrimci fikirlerini hangi aydına dayandırdığı bilinmez.[123] Böylece şunu da ifade edebiliriz Şemseddin Sâmi de, Ahmet Mithat (1844-1912) gibi *İnsan* adlı yapıtında evrim kuramından faydalanmıştır.[124] Tanzimat dönemi yazarlarından biri olan Ahmet Mithat, Türkiye'de evrim kuramından söz eden ilk şairdir. *Dağarcık* dergisinin ikinci sayısında yayınlamış olduğu "Veladet ve Duvardan bir Sadâ" isimli makalelerinde evrim kuramı üzerinde durmuştur.[125] "Duvardan bir Sadâ" makalesinde orangutan diye bilinen maymunların görünüş bakımından insan ile eş değer olduklarını, insanın bir çeşit maymun olarak görülebileceğini Lamarck'ın da yeni bir kuram ortaya attığını ifade eder. Ahmet Mithat bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklar:

> *"Lamarck'ın 'hayvanların bir harekete alışmaları, bedenlerinin şekil gerektirdiğinden değildir. Belki de tersine, bedenlerinin böyle bir şekle girmesi, bir tür harekete alışmalarından ileri gelir' diye koyduğu ilkeye itiraz ediyorum zannedilmesin. Sadece insanları maymundan getirmek için doğanın zihnini karıştırmaya hacet yoktur. Şimdi olgunluk*

[121]Demir, 2007, s.96-97.
[122]Demir, 2007, s.97-98.
[123]Demir, 2007, s.98.
[124]Çiğdem Özbay, " Mustafa Satı Bey ve Biyoloji Tarihindeki Yeri", *Dört Öge Dergisi*, sayı:8, 2015, s.100.
[125]Özbay, s.99.

derecesinde gördüğümüz insanları ayrıca ve başkaca bir tür maymun kabul etsek, buna ne engel vardır?"[126]

Ahmet Mithat'ın bu düşüncesi İstanbul'un din aydınları tarafından yayılmış ve Mevleviye payeli Cahid-i Cahid mahlaslı bir kişi Ahmet Mithat'ı dine inanmamak ile itham etmiştir. Ahmet Mithat, insanların maymun soyundan gelmediğini dolaysız bir şekilde bir tür maymun olduğunu belirtmiştir. Ama bulunduğu çevrenin bu düşünceye inanmaması nedeniyle bu konu ile ilgilenmesi engellenmiştir.[127] Ahmet Mithat Darwinci düşünce şeklini benimsediğini açık bir dille belirtmiş, bunun yanında Darwin kuramını kendince icra etmiştir.[128] Şemseddîn Sâmi'ye devam edelim: Sâmi'nin 1886 yılında yayımladığı *Yine İnsân* adlı risalesi insanın ortaya çıkışı hakkında malumatlar verir.[129] Şemseddîn Sâmi, bu eserinin başında ilk defa antropoloji (ilmü'l-beşer) terimini kullanır. *İnsân* adlı eseri jeolojiyle ilişkilidir ve jeoloji, XIX. yüzyılın icatlarından biri olduğu için bu yeni bilime dair Türkçede ve bütün Doğu dillerinde eskiden yazılmış eserlerin bulunmaması doğaldır. *Yine İnsân'ın* dayanağı olan antropoloji ise, doğa tarihinin en önemli alanı olmasına rağmen eski aydınlar bu bilimle uğraşmamışlardır.[130]

İnsanların ortaya çıkışı sorununda, monogenizm kuramını yani renkleri, görünüşleri nasıl olursa olsun tüm insanların aynı türün üyesi oldukları, Âdem ve Havva'dan geldiklerini ancak sonradan farklı çevrelere uyum sağlayacak değişik görünümler kazandıklarını savunan Şemseddîn Sâmi'ye göre insanlar bir yerde oluşmuş ve daha sonra yiyecek peşinde koşarken tüm dünyaya yayılmışlardır. Fakat ırkların değişik olması bunların farklı ırklardan geldiği anlamını taşımaz. İnsanlar aynı anne, babadan doğmuş, gittikleri yerlerde iklimin etkisiyle çoğalmışlardır. İnsanda iklimsel değişikliğe bağlı olarak gerçekleşen değişme yavaştır ve karşıt görüşte olanlar bunun mevcudiyetini yadsımak isterler. Avrupa'da zenci bir anne ve babadan gelen çocukların tekrar zenci olmalarını, düşüncelerini ispatlamak için kullanmaya kalkarlar. Fakat bu değişmeyi gözden saklayan şey yavaşlıktır diyebiliriz. Renkleri, biçimleri milyonlarca batında oluşmuş olan zenciler, şüphesiz bir kuşakta beyaz

[126]Ülker Oktem, "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:11, 2011, s.20.
[127]Oktem, s.20.
[128]Oktem, s.21.
[129]Galip Akın, "Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt:42, sayı:1-2, 2002,s.14.
[130]Demir, 2007, s.100.

olamazlar. Buna karşın birkaç batında hem renk hem de biçimce değişim geçirdikleri, üç dört yıl önce Afrika'dan getirilmiş olan Amerika zencilerinin pozisyonuyla ispatlanabilir. O hâlde zencilerin ve diğer insan toplumlarının beyazlarla aynı ırktan gelmiş olmalarına şaşırmamak gerekir.[131]

Şemseddîn Sâmi, insanı ırklara bölmek için kullanılması gereken kriterler konusunda antropologların uzlaşamadıklarını ifade eder ve fiziksel antropolojinin kurucusu olan Johann Blumenbach'ın (1752-1840) kafatası ölçümlerine dayanan incelemeler sonucunda yapmış olduğu analizden yola çıkarak beş ırkın bulunduğunu belirtir. Bunlar; Beyaz ırk veya Kafkas Irkı, Sarı Irk veya Moğol Irkı, Siyah Irk veya Zenci Irkı, Kırmızı Irk veya Amerikan Irkı, Esmer Irk veya Malay Irkı'dır. Şemseddîn Sâmi'ye göre bu bölme noksandır; zira örneğin Avustralya'da bulunan iki ırktan Negritolar, zenci ırkı olarak görülseler dahi Papualar, bu beş ırktan birine dâhil olamazlar. Bütün bu noksanlıklara rağmen Blumenbach'ın sınıflaması geçerli sayılır.[132]

Son zamanlarda antropologlar insan ırklarının ayrılmasında ten rengi gibi dış unsuru oluşturan unsurlardan ziyade kafatası kemiklerine önem verirler. Kafatasının kemiklerine göre insanlar 2 gruba ayrılır. 1.grup uzun kafalı, Dolichocêphale, diğeri kısa kafalı, Brachycêphale olarak ifade edilir. Dolikosefal olanların kafası, önden arkaya doğru uzundur ve alınlarından, enselerine kadar olan uzaklıkları bir şakaktan diğer şakağa kadar olan uzaklıklarından çoktur. Brakisefal olanlarda bu iki uzaklık arasında muazzam bir farkın olmadığını söyleyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda insan ırkları arasında eksiksiz bir bölme yapmak zordur. Zenci ırka mensup olanlar dolikosefal, Moğol ırkına mensup olanların brakisefal olduklarını söyleyebiliriz.[133] Son derece dolikosefal bir insanın brakisefal bir insandan ayrılması basit olsa da, bu ikisi arasında muhtelif derece bulunduğu için bazen bu ayrım zorlaşır ve dolikosefal mi yoksa brakisefal mi olduğuna kolayca karar verilemeyecek insanlar bulunur. Bundan dolayı doğa bilimciler, kafatası derecesi ismi ile bir metot geliştirmişlerdir. Kafatasının bir şakaktan öbür şakağa olan uzaklığı yani eni ölçülüp, kaç santimetre ise 100 rakamı ile çarpılıp, boyu dahi ölçülüp çarpım sonucu buna bölünür ve

[131]Demir, 2007, s.102.
[132]Demir, 2007, s.103.
[133]Demir, 2007, s.103-104.

bölümün sonucu kafatası derecesini ortaya çıkarır. Bu metottan yola çıkarak Fransız nörolog Paul Broca (1824-1880) kafatasına göre insanları beş gruba ayırır. Bunlar; kafatası derecesi 75'den az olan, kafatası derecesi 75,01 ile 77,77 arasında olan, kafatası derecesi 77,78 ile 80 arasında olan, kafatası derecesi 80,61 ile 83,33 arasında olan ve kafatası derecesi 83,34 'ten çok olandır.[134] Üstünlük arandığı takdirde, kafatası derecesinin saptanması kâfi bir ölçüt olarak görülemez. Çünkü dolikosefal olan zencilerle brakisefal olan Moğollar arasında yetenek yönünden fark olmadığını ifade edebiliriz. Kafatasının önemi beyni gözetmesinden kaynaklanmaktadır, öyleyse üstünlük ararken büyüklüğe önem vermek ve boyu ile eninden hangisinin güzel göründüğüne bakmak gerekir. Bu şekilde ele alındığında kafatasının en uygunu büyük ve yuvarlak kafatasıdır, çok güzel görünür, en büyük beyni içerir. Bu genellikle Kafkas ırkında bulunur. Kafatasının en ideali, ince tarafı aşağıya bakan bir yumurtaya yahut sapı aşağıya dönmüş bir armuda benzeyen kafatasıdır. Çeneden başlayarak başın tepesine kadar gittikçe büyür. Bu noktada Şemseddîn Sâmi, nesnelliği bırakır, Arnavut kökenli olduğu için en güzel kafatasının Arnavutlarda bulunduğunu belirtir.[135] Bunun yanında ulemâdan gelecek eleştirileri önlemek için Hazreti Muhammed'i düşünerek, Hicâz Araplarının bazıları sözlerini eklemeyi savsaklamaz.

> *" Kafkas cinsine mensûb olup zikr olunan en mükemmel ve en güzel kafa ile müzeyyen akvâmda iki cins kafa görünür ki ikisi de büyük ve beyzaviyyü'ş-şekl oldukları hâlde bir cinsi uzunca ve diğeri büsbütün müdevverdir; birincisi 'umûmî olup, ikincisi ise başlıca Arnâ'udlarla Hicâz ' Arabları'nın ba'zılarında görünüyor. Meşâhir-i tabî'iyyûndan Virchow'un re'yine ve Elize-Rakloz'un (?) tasdikine göre, nev-i beşerin içinde en güzel ve en mükemmel kafa ile müzeyyen bir kavim var ise o da Arnâ'ud kavmi imiş."*[136]

Şemseddîn Samî'ye göre Türkler'in de içinde bulunduğu Moğol ırkı, yayılmışve Amerikalıları bazı antropologlar bu ırka dâhil etmişlerdir. Ama asıl Moğol ırkının iki alana ayrıldığını ifade edebiliriz. Biri Aldağlılar ve Urallılar, diğeri Çinlilerdir. Aldağlılar da kendi arasında üçe ayrılır: ilki Tuguzlar'la Mançular'dan meydana gelir, avcılıkla hayatlarını sürdürürler. İkincisi, Moğollardır bunların Çin'in kuzeyindeki bölgede yaşadıkları söylenir. Üçüncüsü Türk ve tatar budunlarıdır.

[134]Demir, 2007, s.104.
[135]Demir, 2007, s.105.
[136]Demir, 2007, s.105.

Bunların en safı Yakut denilen budundur ve yabani durumda geçinirler. Asıl Türkler Doğu Türkleri ve Batı Türkleri olarak iki gruba ayrılır. Doğu Türkleri Çağatay dili ile konuşurlar, Batı Türkleri Anadolu'da yaşarlar.[137]

Buradaki düşüncelerden yola çıkarak Şemseddîn Sâmi'nin *İnsan ve Yine İnsân* adlı eserinde fiziki antropolojiyi Osmanlı bilginlerine takdim ettiğini, Türk antropoloji tarihinde de önemli bir isim olduğunu açıkça görebiliriz. Çağdaş antropoloji bilimini iyi öğrendiğini fakat kullandığı kaynakları bildirmeyi savsakladığını ifade edebiliriz.

Osmanlı Aydınlarında bilim ve din düşüncesi paradoksu 1800'lü senelerde oluşmuşsa da, genç Osmanlılar kuşağında Müslümanların eski zamanlarındaki altın dönemleri ve bilim düşüncesindeki muvaffakiyet ile iftihar etme aksanının sistemli olarak yapılmaya başlandığını ifade edebiliriz. Namık Kemal kuşağında ortaya çıkan ve İslâm biliminin altın dönemi ile önceki başarılarına kaynak olan meyilin 1870'li yılların küresel düşünce ortamından oluşan ayrımlı kökenleri mevcuttur. İlki, Avrupa-merkezli düşünceyi iyi bilen Osmanlı bilginleri, Aydınlanma düşüncesini kabul etmekle birlikte Yunan düşüncesinden modern Avrupa'ya kadar ilerleyen tarih sınırında Müslüman halkın pozisyonundan rahatsız olarak Avrupa-merkezli düşünceye zıt bir çeşit Avrupa-İslâm merkezli perspektif temayülünde bulunmuşlardır.[138] İkincisi, Avrupa'da önemli bir konumda bulunan, Avrupalı beyaz Hıristiyanların dünyanın öteki topluluklarına göre daha fetha görüldüğü düşüncesine mukabil Müslüman bilginlerin yanıtı İslâm bilim düşüncesine alakayı arttırdığını gösterir. Dönemin Avrupa' sı ırkçılık düşüncesinde öne çıkardığı beyaz ırkı bilim ve teknolojiyi meydana getiren ırk olarak görmekte idi. Şayet Müslümanlar önceden teknoloji ve bilim de başarı elde etmişler ise bu durum onların ırklarında bir problem olmadığının göstergesidir. Tarihçi Michael Adas (1943-...) Avrupa'nın üstün olduğuna dair yapmış olduğu çalışmada, Avrupalı aydın kesimin Müslüman toplumunun önceki bilim başarılarını temele alarak onları zayıf bir ırk olarak belirtmekte zorlandığını müşahede eder. Bundan dolayı Avrupa sömürgeciliğinin İslâm Dünyasındaki aydın delili ırkçılık düşüncesi olmayıp, Oryantalizm düşüncesi olmuştur. Namık Kemal'den Cemaleddin Afganî'ye doğru boylu boyunca yatan

[137]Demir, 2007, s.106.
[138]Cemil Aydın, "Türk Bilim Tarihi Yazımı'nda Zihniyet, Din ve Bilim İlişkisi Osmanlı Örneği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt:2, sayı:4, 2004, s.31

çeşitlilik de çok fazla Müslüman modernist ıslahatçı İslâm biliminin mazideki muvaffakiyetlerinden faydalanarak Avrupa sömürgeciliğini tenkit edebilmekte idiler. Oysa Darwin'in kitabının yayınlanmasından sonra Avrupa'da ortaya çıkan bilim ve din arbedesi düşüncesi karşısında bile Müslüman modernistler bu denli bir çatışmanın Hıristiyanlık için hakikat olsa da İslâm için murteber olmayacağı inanıcını taşımaktadır.[139]

Bu düşünceleri izleyerek Ernest Renan'ın 1883 yılında Mısır'ın İngilizler tarafından toprağı ele geçirildikten sonra İslâm ve bilim üzerine müzakere yapmasının nedeni onun Müslüman modernizminin aydın görünümüne yanıt vermeyi arzulamasıdır. Genç Osmanlılar kuşağının Müslüman modernizminin İslâm ve bilim arasında rastgele bir paradoks olma olasılığını görmemeleri Müslümanların bilim üretme ölçütüne dayanarak alçak bir uygarlık olduğu düşüncesini basitçe geri çeviriyor olmalarının, önemini ortaya çıkaracaktır. Çünkü Avrupa merkezli sömürgeci dünya tertibinin fikri meşruiyeti Avrupa toplumunun üstün olma durumuna mukavemet etmektedir. Müslüman kültürü ile modern bilimin uzlaşamadığını ifade edebiliriz. İslâm uygarlığının mazisinde oluşan bilim etkinlikleri İslâm dini yardımı ile değil, İslâm'a karşın ilerleme göstermiştir diyen Renan'ın tezleri ırkçılık ve oryantalizmin bildiri metnine benzer.[140]

[139]Aydın, s.32.
[140]Aydın, s.32.

3. BÖLÜM: BİLİM TARİHİ VE AVRUPA MERKEZCİ BİLİM ANLAYIŞI ÜZERİNE YAPILAN TARTIŞMALAR

3.1. Bilim Tarihi Disiplini

Bilim tarihi, bilimin doğuş ve gelişim sürecini inceleyen araştırma etkinliğine verilen addır. Amacı gerek objektif bilginin ortaya çıkmasını, istilasını, araştırmak gerekse mahiyeti zahir bir yöntemin, bir düşünme biçiminin üstelik farklı bir bakış açısının gelişmesini belirlemektir. Bilim tarihi hedefine türlü bilim dallarında varılan neticeleri sıraya koyarak değil, neticeleri bağlı oldukları şartlar çerçevesinde izah etmeye çalışarak aksetmeye çalışır. İşlevi bilimsel kuramların doğuşunu olgusal ve deneysel verilere dayanarak ortaya koymaktır.[141] Akılla batıl inançların çarpışması, bilimsel kuramlar ve âletler bilim tarihinden öğreneceğimiz şeyler arasındadır. Çağdaş bilimin gözler önünde yükselen yüce yapısı hiç şüphesiz insan beyninin uygarlığa kazandırdığı en önemli unsurdur. Fakat bu unsurun doğuş, ilerleme ve muvafakkiyet şartları üzerinde irfan âleminin yeterli bir şekilde aydınlatıldığını söylemek mümkün değildir. Bilim tarihi yaklaşık 100 yıllık bir süreçte akademik disiplin niteliği kazanmıştır.

Bilim tarihi konusu bakımından geniş bir alana sahiptir. Geçmişle ilgilendiği için kullandığı yöntemler tarihin yöntemini içerir. Ancak bilim tarihi araştırmalarının tarihsel olduğu kadar bilimsel tarafı da bulunur. Yeterli bilimsel bilgiye sahip olmadan bilimsel belgelerin anlaşılması olanaklı değildir. İnsanın zihinsel etkinliklerinin tarihsel durumunu incelediğinden onun kültürel, sosyal boyutları söz konusudur. Bir ulusun kendi tarihindeki başarılarını göstermek için başvuracağı en iyi alan bilim tarihidir. Bilim tarihi, bir toplumun bilime katkı sağlayacak düzeye gelebilmesi için neler yapması gerektiğini somut örneklerle açıklar ve bilimin gelişmesine, gerilemesine neden olan koşulları tespit eder.[142] Bilim tarihini bir araştırma alanı olarak düşünen ilk kişi Fransız filozof Auguste Comte (1798-1857) olmuştur. *Cours de Philosophiepositive*[143] adlı kitabında, bilim tarihi düşüncesini geliştiren kişinin Fransız matematikçi Paul Tannery (1843-1904) olduğunu iddia eder. Bilim tarihine akademik saygınlık kazandıran kişi ise, George Sarton (1884-1904) kabul edilir. Sarton'un hedefi; son şekline Aydınlanma düşüncesi ile varan bilimin yer aldığı mütalaanın yani bilimi oluşturan, bu sebeple de en üst seviyeye

[141]Cemal Yıldırım, *100 Soruda Bilim Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1974, s.7.
[142]*Felsefe Ansiklopedisi*, (Edit: Ahmet Cevizci), Etik Yayınları, İstanbul 2004, C.2,s.473.
[143]Pascal Acot, *Bilim Tarihi*, Dost Yayınları, Ankara 2017, s.28.

ulaşan aklın tarihini araştırmak ve açıklamaktır. Bilimsel aklın gelişimini anlamak için din, felsefe, sanat gibi diğer alanları incelemek gerekir. Bu tasarıda Batı Avrupa dışı toplumların yeri ise iki kısımda ele alınır: Birincisi değişik tarihlerde yaşamış kültürlerin bilimi andıran faaliyetlerini araştırmak; ikincisi ise İslâm medeniyetinde olduğu gibi bu yapıya etki eden medeniyetleri etkileri açısından dikkate alıp yorumlamaktır.[144]

Sarton bilimi pozitif bir bilgi olarak tanımlarsa eğer bilim tarihi, bu malumatın tekâmülünün tasviri olacaktır.[145] Anlamlandırma olmadan, tasvirin hiçbir önemi yoktur. Çünkü bilim tarihinin amacı insan bilincinin gelişimini açıklamak olmalıdır. Sarton da Comte gibi bilim tarihini tek tek bilimlerin tarihinden ayrı tutar. Bilim tarihi matematik tarihi, fizik tarihi gibi pek çok alandan ayrı bir tarihtir. Bilim tarihçisi araştırma yaparken bilimin tüm incelediği alanları göz önünde bulundurmalıdır. Buradaki gaye bilim ağacının bir dalının değil, bütününün gelişmesine katkıda bulunmaktır.[146] Kimya tarihçisi okuyucunun kimyasal inceliklerini araştırmasını ister, fakat bilim tarihçisi aynı beklenti içinde değildir. Çünkü okurları arasında her çeşit insan vardır. Sarton, kimya tarihçisini teknikçi, bilim tarihçisini ise insanlık tarihçisi olarak görür.[147]

3.2. Bilim Tarihi

Bilim tarihini aydınlatmak sadece bilim için değil uygarlığın tümü için önemlidir, ama zor bir işlemdir. Zorluklardan ilki, nereden başlanılacağı üzerinedir. Çünkü bir giriş noktası saptamak, bilimin nerede, ne zaman, nasıl meydana geldiğinin net bir şekilde bilindiğini savunmak anlamına gelir.[148] Oysa bilimin nerede doğduğu bütün olarak açığa çıkarılmamış bir meseledir ve bundan dolayı bu mesele ile ilgili çok fazla görüş mevcuttur. Bu görüşlerden ilki, bilimin Antik Yunan'da doğup, mucize eseri ortaya çıktığı yönündedir. Tarihsel sürekliliği öne çıkaran ikinci fikir ise bilimin farklı medeniyetlerin eseri olduğu, Yunanlıların, Mısır, Mezopotamya, Hint, Çin gibi

[144] İhsan Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, Papersense Yayınları, İstanbul 2014, s.22.
[145]Cevizci,2004, s.474.
[146]George Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, (Çev: Melek Dosay ve Remzi Demir), Gündoğan Yayınları, 1995, s.11.
[147]Sarton, s.12.
[148]Eyüp Erdoğan, "Bilimin Doğuşunu Tarihsel Süreklilik İçerisinde İrdeleme Bilimin Doğuşu", *Lokman Hekim Dergisi*, cilt:6, sayı:3,2016, s.165.

önceki uygarlıkların bilgi birikimlerinden aktarılan mucize eseri olarak doğmuş olduğu yönündedir.[149]

3.2.1. Çin'de Bilim

XVIII. yüzyılın başında Avrupalılar Çin hakkında çok az şey biliyorlardı. Bunun en güzel örneği gösterişli bir fırsatçı olan George Psalmanazar adlı bir Fransız'ın kendisini Formozalı (uydurma hayali bir ülke) diye tanıtmış olmasıdır. Psalmanazar, Formaza kültürünü anlatan detaylı fakat uyduruk bir kılavuz yayımlar. Bu kılavuza İngilizler tarafından oldukça rağbet edilir ve çok sonra bunun bir kandırmaca olduğu ortaya çıkar. Uzun süre efsanelerden ibaret olan Çin ülkesi ve Çin bilimi hakkında gerçek bir araştırma Psalmanazar'dan yaklaşık iki yüz yıl sonra seçkin bir embriyolog olan Joseph Needham tarafından yapıldı.[150] Needham'ın araştırmaları bilim tarihi açısından oldukça önemlidir. Needham neredeyse Çin araştırmalarıyla tarihçilerin bilimin küresel gelişimine dair düşünce şeklinin değişmesine neden oldu. Needham'ın Çin serüveni İngiltere Kraliyet Derneği'nin görevlisi olarak Çin'e gitmesiyle başlar. O sıralar pozitivist bir bilim insanı olan Needham Çinli bir genç ile çalışır, Çin tarihine aşırı şekilde ilgi duyar ve Çin'e gidip geldikten sonra 1950 yılında bir proje hazırlar. Bu proje *Science and Civilization in China Çin'de Bilim ve Uygarlık* isimli yedi ciltlik bir çalışmadan oluşur, araştırmaları genişledikçe, onunla işbirliği yapanlar ve yardımcıları çoğaldı.[151]

Needham'ın araştırmaları siyasi bir tartışma oluşturdu ve Marksist yorumlarından dolayı kınandı ardından Needham'ın Amerikan Silahlı kuvvetlerinin Kore'de biyolojik silah kullandığı iddialarına destek verdiği için Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşaması yasaklandı. Needham'ın nitelikli bir akademik çalışmayla önemli bir yapıt ortaya çıkardığı fark edilince, eleştirmenler bu kez de onu siyaseten deneyimsiz olmakla suçlama yönüne gittiler. Bu suçlamaya rağmen Needham Çin'de ulusal bir kahraman oldu. Needham'ın bu girişimi, imparatorluğun baskısından kurtulmak isteyen Hindistan gibi ülkeler tarafından taklit edildi. Needham'ın devrimlerinden biri insan buluşlarının dönem çizelgesini tekrar ortaya çıkarmaktı. Çinlilerin yaratıcılık numunelerinden oluşan dizelge 250 maddeden oluşur ve sayı

[149]Erdoğan, s.165.
[150]Fara, s.75.
[151]Fara, s.76.

boncuğundan şemsiyelere kadar çoğu icatlar mevcuttur.[152] Öyle ki Çinliler yaklaşık M.Ö. 100'lü yıllardan bu yana mıknatısın güney ve kuzey yönlerini gösteren bir özelliğe sahip olduğunu biliyorlardı. Pusulanın denizlerde kullanımı çok daha sonraları gerçekleşse de manyetik alan bilgisi açısından mıknatısın bu özelliğinin Çinliler tarafından bilinmesi, Batı ve diğer medeniyetlere göre erken bir döneme karşılık gelir.

3.2.2.Hindistan'da Bilim

Antik çağda bilimsel faaliyet açısından önemli uygarlıklardan biri de Hint uygarlığıdır. Uygar dünya Mezopotamya, Mısır ve Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da bir nehir vadisindeki Tunç çağı kültüründen oluşmuştur. Hindistan'daki bilimsel faaliyetlerin başlangıcı M.Ö.5000'lere dayanmaktadır. Bu dönemden sonra gelişen teknolojiyle birlikte yapılar büyümüş ve büyük yapıların bazıları depo olarak kullanılmaya başlanmıştır. El sanatlarının yanı sıra yün ve pamuk dokuma, el yapımı çanak çömlek üretiminde gelişme sağlandığı görülmektedir. M.Ö.4000'lere doğru çarkla yapılan çömlek, el yapımı kapların yerini almış; madencilik ve eritmede belirmeye başlayan yeni teknolojilerle daha büyük bakır kullanımı günlük hayatta yer edinmiştir. Fakat Hint uygarlığında bilim M.Ö.2500'lerde ortaya çıkmıştır. Eski çağda İndüs vadisinde yaşayan kişiler resim yazısı ve ondalık sayı sistemi kullanıyorlardı. Hint Uygarlığı'nın Eski çağına dair iki önemli yerleşim alanını oluşturan Harappa ve Mohenco- Daro kentlerinde iki sayılı ondalık sisteme dayalı tek tip ağırlık ve ölçü sisteminden yararlanıyorlardı. Bu uygarlığa ait coğrafi sınırlar içerisinde bakır kaplama parçalarının kıymetli taşlarla süslenmiş olması Hint uygarlığının ilerlemiş uluslararası ticari ilişkilerinin mevcudiyetini gösterir. [153]

Hindu bilimi, bilime orijinal katkı sağlamış ve bunlar İslâm uygarlığında, Avrupa'da geliştirilmiştir. Hindistan'ın XX. yüzyılda bilime yaptığı en önemli katkılar arasında Hint matematikçi Srinivasa Aiyangar Ramanujan'ın (1887-1920) sayılar kuramı konusundaki matematik çalışmaları gösterilebilir. Bunun yanında fizikçi Chandrasekhara Raman'ın (1888-1970) araştırmaları da dikkat çekicidir. Raman'ın ışığın kristallerde yayılmasını araştırdığı çalışmaları, kristal maddelerin hareketine

[152]Fara, s.76.
[153]Sırrı Tiryaki, "Bilimsel Faaliyetlerin Kökeni ve Eski Çağ'da Bilim", *Journal of Human Sciences*, 2017, s.12.

farklı bir bakış açısı getirdiği gibi, kendisi de modern bilimin Hindistan'da gelişmesi için uğraşmıştır.[154]

3.2.3. Mezopotamya'da Bilim

Bilimsel etkinlikler Mezopotamya uygarlığının tarihsel gelişimi ile başlar. İlk yerleşimler Dicle-Fırat, Nil, İndüs gibi büyük ırmak vadilerinde belirmiştir. Bilimin doğması için bu medeniyetler toplumsal ve iktisadi şartlar barındırıyorlardı. Gelişmiş tarım ve ticaret hayatı vardı. Vadilerde ırmak taşmalarının bıraktığı verimli araziler üzerinde tarım imkânı yerleşmeye etken oldu. Hayvanları ehlileştirme, toprağı işlenir duruma getirme bu uygarlıkların başarıları arasında görülür. Ortaya çıkan mahsulüreticiler ile birlikte topluluğun üst katmanını oluşturan yöneticileri, ruhban sınıfı beslemeye yetiyor ve artan kısımla zanaatçılar da karnını doyurabiliyordu. Maalesef ki üretim ve iş hayatındaki canlılık hiçbir yerde kendiliğinden uzun sürmedi. El ve kol işçiliğine dayanan üretim işi, kölelere bırakıldı, bundan dolayı ilerleme çok geçmeden duraklamaya dönüştü.

Antik Mezopotamya döneminden genelde Bâbil olarak söz edilir. M.Ö. 2000 ile 600 yılları arası Bâbil dönemini kapsadığını ifade edebiliriz. Bâbillerin matematiği hakkındaki bilgilerimiz kil tabletler üzerine yazılmış matematik metinleri aracılığıyladır. Bâbillerin kullanmış oldukları sayı sistemi, 60 tabanlı sayı sistemidir. Bu sayı sisteminin hesaplamalar için uygun olması, Bâbillerin aritmetik ve cebir hesaplamalarında ilerleme kat ettiğinin bir sonucudur. Diğer toplumlar gibi 10'luk taban yerine 60'lık tabanının kullanılması şaşırtıcı bir durumdur. Fakat astronominin önemli olduğu uygarlıkta, 60'lık tabanının kullanılmasının avantajlarından söz edebiliriz. Mesela 60 sayısının; 2'ye, 3'e 4'e, 5'e bölünebilmesi astronomik gözlemlerde ölçüm kolaylılığı sağlar. Günümüzde bu düzenin hasiyetlerini saat, dakika, saniye hesaplamalarında görürüz.[155] Bâbillerin sayı sistemini aritmetik hesaplamalarda elverişli duruma getiren konumlu sayı sistemdir. Konumlu sayı sistemini, sayıların basamaklı yazılmalarına olanak verme olarak tanımlayabiliriz. Bunu yapabilmek için de 0'ın kullanılması gerekir. 0'ın bulunduğu konumlu sayı

[154] Colın A.Ronan, *Bilim Tarihi*,(Çev: Ekmelledin İhsanoğlu- Feza Günergun) Tübitak Yayınları, Ankara 1983, s.218.
[155]Kökcü, s.3.

sisteminde, Mezopotamyalılar boşluk bırakmayı seçmişlerdir. Sıfırı ilk kez içi boş bir yuvarlakla gösteren Müslüman matematikçi Harezmî'dir.[156]

Mezopotamya matematiğinin gelişmiş bir dalı da cebirdir. Mezopotamyalılar cebirin kurucusudur. Cebirlerinde görülen erken ilerlemenin özünde rakam sistemlerinin ileri durumunun bulunduğunu ifade edebiliriz. Cebir kelimesi, bilim tarihçisi Gandz'ın (1883-1954) incelemelerine göre, Mezopotamya menşeli anlamına gelir. Bu sözcük IX. yüzyıl başlarında Harezmî ile başlayarak *el cebr ve'l mukabele* Arapça biçimi ile İslamiyet'te kullanılmış, Avrupa'da da *algebra ve algebre* gibi sözcükler matematik dalının ismi olarak girmiştir. Avrupa'da bu kelime Harezmî'nin *El Kitabü'l Muhtasar fi Hesabi'l Cebri ve'l Mukabele* isimli kitabının Latinceye çevrilmesi üzerine yayılmıştır.[157]

Birinci dereceden denklemlerin çözümü Mezopotamyalılar için basit bir konu idi. Metinlerden Bâbillerin ikinci dereceden denklemleri ayrıntılı bir şekilde incelediklerini söyleyebiliriz. Metinler de bazen de üçüncü dereceden denklemlerle de karşılaşılabilir. Bunlarda da doğru çözümlemeler yapılmıştır.[158]

Bâbillerin geometri bilgileri de ileri düzeydedir. Bunun en iyi örneği 1936 yılında bulunan Susa tabletidir. Bu tablette 3, 4, 5, 6 ve 7 kenarlı düzgün geometrik şekillerin alanları ile kenar uzunluklarının kareleri karşılaştırılmıştır. Örneğin; bir beşgenin alanı, bir kenarında oluşturulan karenin alanına oranlanmaktadır, bu orantı 1;40 şeklinde gösterilmektedir ve bu değer virgülden sonraki iki basamağı içerecek doğruluktadır. Bu orantı, altıgen için 2; 37, 30 olarak verilir.[159]Mezopotamyalı tablet yazıcıları bu tablette geometrinin önemli sayılarından biri olan π sayısı için 3 tam 1/8 değerini vermişlerdir. Bu değer Mısırlıların kullanmış olduğu değer gibi, π sayısının hakiki değerine yakındır. Bâbillerin geometri alanında kullandıkları en değerli yöntemlerden biri de Pythagoras Teoremi'dir. Bu teorem, dik üçgenin kenarları arasındaki izafiyet olarak tanımlanır.[160]

---

[156]Kökcü, s.4.
[157]Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.205.
[158]Sayılı, s.206.
[159]Carl B. Boyer, *Matematiğin Tarihi*, (Çev: Saadet Bağcacı), Doruk Yayınları, İstanbul 2015, s.57.
[160]Kökcü, s.4.

3.2.4. Mısır'da Bilim

Bilim Mezopotamya'da ilk adımlarını atarken Mısır uygarlığında da benzer gelişmelere rastlanılmaktadır. Mezopotamya'da tarım, sulama sorunuyla karşı karşıyaydı ama Mısır'da tarım daha basitti. Geçimini topraktan sağlayanlar Nil'in taşıp iki yakasındaki düzlükleri basmasını bekler, sular çekildikten sonra ekim başlardı. Sulama problemi yoktu; açlık da tehlike değildi. Kültür ve refah seviyesi yüksekti. Toplum, çalışanlarla yönetenler arasında ikiye bölünmüştü. Üst katta ruhbanlarla aristokratları kapsayan ufak bir ekalliyet, alt katmanda ise emekçileri kapsayan büyük çoğunluk mevcuttu. Mısır da Babil gibi teokratik bir düzene sahipti; her iki kültürde de bilim, din adamlarının elindeydi.[161]

Mısır, hekimlik konusunda diğer toplumların çok ilerisindeydi. Birçok belge arasında Edwin Smith Papürüs'ü diye anılan, M.Ö.1700 yıllarından kalan tıbbi bir metinde cerrahiye ait kırk sekiz yaradan, kırık, çıkık ve tümörden bahsedilmektedir. Diğer tıbbi papirüslerin zıddına bu eserde materyal sistemli bir sınıflanmaya tabi tutularak sunulmakta, baş yaralarından başlanarak sırasıyla boyun, göğüs ve omurga yaralarına geçilmektedir. Ele alınan 48 yaradan 27'si baş yaraları, 21'i boyun ve göğüs yaralarıdır. Boyun omurlarındaki çıkıklar sonucunda prognoz tehlikeli olarak gösterilmiştir. Ezilme şeklindeki boyun yaralarının sağırlığa yol açtığı görülmektedir ve beynin bir zarla kaplı olduğu, iki yarım küreden biçimlendiği, yüzeyinin girintili çıkıntılı olduğu söylenmektedir.[162] Omurilik zedelenmelerinin yol açtığı bazı hastalıklar da kaydedilmektedir.

Mısır matematiğine baktığımızda tarihsel ününü sağlam bir temele dayandırmadığını görmekteyiz. Mısır'da matematik, pratik problem çözme dışında hiçbir teorik nitelik taşımamaktadır. Mısır, hekimlikte gelişme göstermiştir fakat matematikte, astronomi de aynı gelişmeyi gösterememiştir. Uzun yıllar boyunca Yunanlıların geometrinin ana unsurlarını Mısırlılardan aldığına kani olunmuştur. Yunanlıların bazı matematik temel mazmunları Mısırlılardan almış olmaları olanaklıdır, çünkü Yunan uygarlığında Ortaçağ'da birim kesirler kullanılmaktaydı. Günümüze ulaşan Mısır dokümanlarından anladığımız kadarıyla papirüslerde yer edinen sorunlar işlevsel

[161] Cemal Yıldırım, *BilimTarihi,* RemziYayınları, İstanbul 1983, s.20.
[162] Sayılı, s.118.

çözümlere müteveccihtir. Kuramsal ilkelere yer verilmesi hesaplama yöntemlerini göstermek amacı taşır. Bir zamanlar çok methedilen Mısır geometrisinin uygulamalı matematiğin bir bölümünden başka bir şey olmadığı kabul edilmiştir. Temel benzeşim ilişkilerinin kurulmasının nedeni ölçümlemeye yardımcı olacak metotlar ortaya çıkarmaktır. İki bilgi kaynağımız olan Ahmes ve Moskova papirüsleri, öğrenciler için el kitabı vasfı taşısa da Mısırlıların matematik eğilimlerini ispat edecek dokümanlar değildir. İki önemli papirüsümüz Yunan matematiğinin gelişmesinden bin yıl kadar öncesine dayanır. Mısır matematiği, uzun tarihi boyunca gözden kaçması olanaklı olmayan bir şekilde değişmeden kalmıştır ve toplama işleminin çevresinde dönüp durmuştur. Bu vaka şaşırtıcı biçimde mudil görünen Mısır hesap yönetimine tuhaf bir ilkellik katan olumsuzluktur.[163]

3.2.5. İslâm Bilimi

Birçok tarihçi Ortaçağ'ı insanlığın mevcudiyetinde olağan dışı karanlık bir dönem olarak adlandırır. Karanlık çağ tüm insanlığın değil, Avrupa'nın karanlık çağı idi. Gerçek şu ki, Avrupalıların büyücüleri yakmakla meşgul olduğu bir dönemde İslâm uygarlığı en parlak dönemini yaşıyordu. Bu dönemin başlıca başarıları meşhur tarihçilerce de konu edinir. Örneğin: bilim tarihini bir disiplin halinde düzenleyen George Sarton'un (1884/1956) bilim tarihi konusundaki ansiklopedik incelemesi bu konuya genişçe yer verir. Benzer bir görüş açısı, saygın bilim dergisi *Nature'ın* son sayılarından birinde dile getirilmiştir. *Nature*'a göre Müslüman dünya, binsene önce zirve noktasındayken, bilime, bilhassa matematik ve tıp alanına hakiki manada büyük bir katkıda bulunmuştu. Yakın zamanda bilim tarihinde oluşan İslâm bilim tarihi farkındalığı durup dururken birden ortaya çıkmadı. Yapılan araştırmalar ve ortaya çıkarılan deliller bu konunun hiç de üstü kapatılabilecek bir konuda olmadığını ortaya koydu. [164]

İslâm dünyasının sahip olduğu ve karanlık olarak nitelendirilen XVII. ve XV. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen ilmi çalışmaların sistemli ve bilinçli bir hareket olduğu netleşti. İslâm âlimlerinin ister Müslüman olsunlar ister olmasınlar İslâm düşüncesinin sağlamış olduğu ortam sayesinde oluşan bilimsel ortamda

[163]Boyer, s.40.
[164]Pervez Hoodbhoy, *İslâm ve Bilim*, (Çev: Eser Birey), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992, s.131.

kendilerinden önceki Medeniyetlerden aldıkları ilim mirasına sahip çıkarken son derece ön yargısız ve ortak bir paye doğrultusunda ele aldıklarını görüyoruz. Söz konusu bilim mirası İslâmi öğreti ile bir arada harmanlanarak İslâmi bir kimliğe büründürülerek yeniden yorumlanmıştır. Bu konudaki en bariz örneklerden biri matematik alanında, İslâm'ın merkezi öğretisi olan tevhîd ve onun uygulamalarının Pisagorcu sayılar teorisiyle uyumlu hale getirilmesidir. Bu yaklaşım Antik Yunan matematiğinin İslâmi görünüşü ile bütünleşme imkânının sağlanması gibi uyum ve denge denilen Hipokrat (460-377) ve Galenci (130-210) geleneklerin altında yattığı felsefenin Müslümanlarca sindirilmesini sağladı. Keyfiyetler ve karışımlar arasındaki denge prensibi İslâm'ın tabiat görüşünün parçası durumuna geldi ve metafizik açıdan bu tıbbın prensipleri köklerini İslâm geleneğine dayandırdı. [165]

Tıpla ilgili konulardan söz eden Kuran ve hadislerdeki yönergeler, bir bütün olarak Müslüman tıbbının İslam'la ilişkisini kurdu. İslâm fıkhının ferdî sağlık, abdest, gusül ve vücuda etki eden pek çok unsurun tıp ile ilgisi vardı. Tıp uygulamaları konusunda İslâm uygarlığı tıbbın öğrenim ve uygulamasını olanaklı kılmak üzere kendi genel yapısıyla alâkalı kurumlar geliştirdi. Genelde köken olarak Hıristiyan, Yahudi gibi arka plana sahip olan veya fiilen bu topluluklardan birine üye olan hekim imajı zamanla İslâmlaştı ve hâkim yani hikmetli kişi figürüne dönüştü. Bu figür öteki geleneksel ilimlerin çoğundaki üstatların yerini tutan ve hem hekim (tabib) hem de hâkim olan bir tip çizdi. İlk İslâm filozofu Kindî'den (Ö.M.S. 873) Fars tıp insanı İbn Sînâ'ya (980-1037) kadar İslâm filozoflarının çoğu hâzık hekimlerdi.[166] Fars simyacı, hekim ve filozof olan Muhammed İbn Zekeriyyâ er Râzî (854-925), Arap fizikçi ve matematikçi İbnü'l- Heysem (965-1040) gibi bilim insanları da rakipsiz otorite idiler. XVI ve XVII. yüzyıla kadar İbn Sînâ'nın *Kaanûn'u* ders kitabı olarak kullanıldı. Bu bahsedilenler bilim tarihinde Ortaçağ İslâm dünyasının önemini ortaya çıkaracak mahiyettedir.[167]

Ortaçağ İslâm dünyası, yardım kuruluşlarının gelişmesi yönünden de önemlidir. Bu yetenekli çalışma yönünde de Türklerin yardımı olduğunu görüyoruz. Bu kurumlar

[165]Nasr, 2006, s.153.
[166]Nasr, 2006, s.154.
[167]Aydın Sayılı, *Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.7.

hastanelerdir.[168] Bir kurum olarak hastaneyi Müslümanlar, Bizanslılardan tevarüs ettiler. İslâm'ın doğuşunun hemen öncesinde Ahvaz kenti yakınındaki Cündişapur hastanesi, geniş tabanlı bir tıp öğretiminin uygulandığı kurumdur. Bu hastane Hint ve İran tıbbı yanı sıra Yunan tıbbının İslâm dünyasına geçişinde başlıca bağlantı noktasıdır. Bir başka büyük hastane VI. ve XII. yüzyılda Dımaşk'ta (Şam) Antakya Kapısı olarak adlandırılan yapı, 549 yılında Nûreddîn Zengî aracılığı ile inşa edilmiştir. Dımaşk'ın fethi ile devam eden bu zaman diliminde eksiksiz olarak tasarlanmış binanın diğer kurumlara model oluşturacak belgeleri bu zaman zarfında düzenlenmiştir. Zamanla inşada değişiklikler yapılmıştır.[169] Rivayetlere göre bu hastane Frank krallarından biri için alınan fidye parasıyla kurulmuştur. Bundan yüzyıl önce Muvahhidî hükümdarı Ya'kûb el- Mansûr (595-1199) Mağrib'in ilk büyük hastanesini kurmuş ve Endülüslü hekim İbn Tufeyl (1105-1185) gibi önemli hekimleri saraya çekmişti.[170]

Ortaçağ İslâm dünyası bilim kuruluşlarının doğup ilerleme göstermesi yönünden oldukça önemli bir dönemdir. Rasathane de hastane gibi İslâm dünyasında uzmanlaşmış bir kurumdur. Amacur ailesinden baba, oğul ve yeğenden oluşan bir grup Türk bilgininin 855 ile 933 yılları arasındaki yaptıkları rasatlar konumuzu yakından ilgilendiren örnekler arasında bulunur. Amacurların özel bir rasathaneleri vardı. Bunu açık bir şekilde belirtmek mümkün değildir. Yalnızca rasat aletleri hakkında zamanımıza kırıntılar hâlinde bir bilgi intikal etmiş durumdadır. Fakat bu bakımdan durum ne olursa olsun, Amacurların bu astronomi çalışmaları İslâm dünyasının çok daha geç tarihlerde karşılaşılan en büyük ve gelişmiş rasathanelerindeki program ve çalışmalarla boy ölçüşebilecek uzunlukta bir süreyi kapsadığı gibi bir hayli erken olan tarihi ile de dikkatimizi çekecek mahiyettedir. İslâm dünyası astronomları arasında Türk asıllı olan ya da Türklerin yaşadığı bölgelerden neşet eden başka astronomların sayısı da oldukça büyüktür.[171]

İslâm dünyasında 9 büyük rasathane kurulmuştur, Bunlardan ilk ikisi Abbasi halifesi Me'mûn tarafından IX. yüzyılın ilk yarısında kuruldu. Bu iki rasathane birbirini

[168]Sayılı,2015, s.17.
[169]Engin Beksaç, *Nûreddîn Zengî Bîmâristanı*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2007, C.33, s.262.
[170]Nasr, 2006,s.155.
[171]George Sarton, *Introductıon to Hıstory of Scıence*, 1927, Vol.1, p.630.

tamamlar ve biri diğerinin yerini alır. Me'mûn 'un (786-833) bu iki rasathanesi içinde daha eski olanı Bağdat'ta kurulan Şemmâsiye Rasathanesi, diğeri de Şam'da kurulan Kaasiyun Rasathanesi'dir. İslâm dünyasının üçüncü büyük devlet rasathanesi Büveyhî hükümdarı Şerefüddevle tarafından Bağdat'ta kuruldu. Fakat bu rasathane en büyük âletin imal edilememesinden dolayı çalıştırılamadı. İslâm dünyasının dördüncü resmi devlet rasathanesi Selçuklu hükümdarı Melikşah (1055-1092)tarafından İsfahan'da kuruldu.[172] Bu 9 devlet rasathanesinden 3'ü Türkler tarafından oluşturulmuştur. Bunlardan ilki bahsettiğimiz gibi Melikşah Rasathanesi'dir. Diğer ikisi Uluğ Bey (1394-1449) tarafından Semerkand'da ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında III. Murat'ın (1546-1595)emri ile İstanbul Tophane'deinşa edilmiştir. XII. yüzyılın sonlarına doğru iki Arap Fâtımî veziri vasıtası ile Kahire'de de bir rasathane tasarlama girişimi ile karşı karşıya geliyoruz Lakin öne çıkan bu girişim muvaffakiyet göstermemiştir. Bunlardan başka İslâm dünyasında kurulan iki devlet rasathanesi de İlhanlılar zamanına aittir. Bunlardan birincisi İlhanlıların kurucusu Hülâgû (1218-1265) tarafından Merega'da, öteki Tebriz'de kurulmuştur. Bu iki rasathane Türk- İslâm dünyası bilginlerinin eseridir.[173]

Merega Rasathanesi'nin inşası 1259 yılında başlanmış olup, ne zaman bitirildiği bilinmemektedir. Rasathanenin 1270 yılı civarında Hülagü'nün ölümünden (1256) birkaç yıl sonra çalışmaya başladığı tahmin edilir. Bu rasathane, Tebriz'in yaklaşık 80 km güneyinde ve Urmiye Gölü'nün 29 km doğusunda bulunur. Rasathane bir meridyene tam olarak paralel uzanan bir tepe üzerine kurulmuştur.[174] Bu rasathane Semerkand Rasathanesi ile birlikte önemli rasathanelerden biri olarak görülür.

Türk İslâm dünyasında ortaya çıkmış önemli öğretim kurumu da medresedir. Hz. Peygamber Mekke'de zorlukla yürütebildiği İslâmi çağrıya ek olarak Kuran öğretimi ile de ilgileniyordu. Bu şekilde başlayan eğitim-öğretim faaliyetleri ürününü kısa zamanda vermiş, hicretten iki yıl önce Medine'ye Kuran öğreticisi sevk edilmişti. Hz. Peygamber miladi 622'de Medine'ye hicret ettiğinde ilk iş olarak mescit yapmış ve bunun bir bölümünü de Suffa veya Zulle denilen eğitim öğretim kurumu

[172]Sayılı,2015, s.21.
[173]Sayılı, 2015, s.22.
[174]Fuat Sezgin *İslam'da Bilim ve Teknik*, (Çev: Abdurrahman Aliy), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, İstanbul 2008, C.2, s.28.

durumuna getirmiştir.[175] Râsullullah zaman zaman mescitte oturur, dini ve dünyevi konularla da bilgi verirdi. Mescitlerde halkaların oluşmasıyla sürüp giden uğraşmalar, İslâm'ın dört halifesi döneminde de hükmünü sürdürmüş ve halkaların sayısı her geçen gün artmış, Emeviler döneminde aynı sistem devam etmiştir. Özellikle hicri birinci yılı takip eden çağda İslâm bilgini dünyanın her tarafına yayılmış ve ilim öğretmek üzere mescitleri mektep yapmışlardı. Mescitlerde dini öğretilerin yanında edebiyat, tarih gibi ilim dalları da öğretilirdi. Abbasilerin ilk döneminde mescitlerde öğretilen öğretim etkinliklerine ek olarak, Halife Me'mun (786-833) döneminde Bağdat'ta Beytü'l-Hikme kuruldu.[176] Beytü'l- Hikme, ilk dönem İslâm ilim tarihinde ortaya çıkan değişmelerde merkezi rolü oynadığına inandığımız tarihsel bir vaka anlamına gelir.[177] İlk defa ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu tartışma konusudur. Kaynakların çoğu Abbasî halifelerinden Me'mun tarafından 830 yılında Bağdat'ta kurulduğu söyleniyorsa da bunun düşünce olarak Mansûr (754-775) dönemine kadar uzandığı anlaşılır.[178] Beytü'l-Hikme'nin kuruluşunda ilk Abbasi halifelerinin; Mansur,(714-775) Harun Reşid (763-809) ve Me'mun'un gayretleri önemli etken olmuştur. Halife Mansur'un İslâm devleti sınırları içinde bulunup unutulmak üzere olan bilimlerin, muhafaza edilebilmiş yapıtlarını toplatması ve bu yapıtların çevrilmesini istemesi; bilginleri sarayında besleyerek onlara bonkör davranması; tıp, matematik ve benzeri bilimlerdeki çalışmaları teşvik etmesi fikri büyük bir tutumu başlatmıştır. Böylece halife Mansûr zamanında Beytü'l-Hikme'nin çekirdeği oluşturulmuş, Harun Reşid zamanında desteklenmiş ve Me'mun tarafından Bağdat'ta tamamlanmıştır.[179] Bağdat'taki Beytü'l-Hikme'nin bağımsız bir yapı olmayıp, sarayın içinde çeşitli bölümlerin bulunduğunu gösteren bir bina olduğu söylenebilir. Burada kitapların muhafaza edildiği hücreler, müellif, mütercim, kâtipler için okuma salonu da bulunur. Buna göre Beytü'l-Hikme'nin kadrosu bir müdür, müellifler, bunların emrinde çalışan kâtipler, yazılan kitapları çoğaltan müstensihler ve verraklardan oluşur.[180] Bu

[175]Mefail Hızlı, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, cilt:2, sayı:2,1987, s.273.
[176]Hızlı, s.274.
[177]Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s.19.
[178]Mahmut Kaya, *Beytülhikme*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1992, C.6, s.88.
[179]Necati Avcı, "İslam Dünyasında Kütüphaneciliğin Doğuşu ve İlk Örnekleri (Beytü'l-Hikme'den Daru'l-Hikme'ye)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:1, sayı:1, 2000, s.8.
[180] Cevizci, 2004, s.354.

kütüphaneyi görenler ve faydalananlar da olmuştur. Beytü'l-Hikme hakkındaki bilgilerimizin çoğunu Arap bilgini İbnü'n- Nedim'e (?-990) borçluyuz. İbn'ün-Nedim'in belirlediği çevirmenler listesine göre Yunancadan Süryaniceye oradan da Yunancadan Arapçaya tercüme edenlerin sayısı 47'ye ulaşmıştır. Görüldüğü gibi Beytü'l-Hikme kadro yönünden ve kitapların zenginliğiyle gelişip genişlemiştir. Akibeti ne yazık ki 1258 yılında İlhanlıların kurucusu Hülagü Han (1217-1258) tarafından belirlenmiştir. Maalesef Moğol istilaları sonucu yakılıp, yok edilmiştir.[181]

Aynı zaman diliminde Bağdat'ta kurulan ve Beytü'l-Hikme gibi bir eğitim kurumu özelliği taşıyan Beytü'l-İlim ve Daru'l-ilim kuruluşları, medreselerin oluşumuna uygun ortam yaratmıştır.[182] Daru'l- ilim, Ortaçağ İslâm dünyasında kütüphanelere verilen addır. Araştırma merkezi kimliği taşıyan Beytü'l-Hikme'de bir bölümde yer edinen kütüphane, Daru'l-ilim'de bu kuruluşun en önemli kısmını oluşturur.[183]

3.2.6.Avrupa'da Bilim

Yaratıcı dâhiler arasında liderler Komünizm'in en büyük temsilcilerinden biri olan Karl Marx'ın (1818-1883) felsefe için söylediği gibi, problem kuşkusuz dünyayı değiştirmektir, yalnızca açıklamak değil. Geleneksel olarak doğa felsefecileri olayların sebeplerine ulaşmak için gözleme başvuruyorlardı. XVII. ve XVIII. yüzyılın yeni deneyci araştırmacıları ise vakıaları gerçekleştirmek amacıyla bir araya geliyorlardı. Bu insanlar bilim dernekleri kurarak ortak gücü sağlayabildiler. Örneğin İngiliz fizikçi Newton (1643-1727), Londra'daki Kraliyet Derneği ortamının avantajından yararlanarak tüm Avrupa'da ünlü oldu. İlk keşiflere, deneylere destek veren Kraliyet Derneği idi. Newton, Cambridge çevresi dışında kendisini koruyacak birilerini bulmakta zorlandı ve yaşamının sonlarına doğru dernek başkanı olarak bulunduğu mevki, onu İngiliz araştırmalarına yöneltti. Ama yönetici Newton olsa dahi, bilimi topluma gösteren derneğin kendisi oldu.[184] Bu dernek çok büyük çapta çalışmalarda bulundu. Bu arada üniversitelerde kürsüler kurulmuş, oryantalizm bütün Avrupa'da geniş ölçüde gelişme alanı sergilemişti. *Fundgraben des Orients* ile başlayan oryantalist yayınlar bilgi kaynaklarını çoğaltmışlardı. Bununla birlikte bu

[181]Kaya, s.89.
[182]Hızlı, s.274.
[183]İsmail E.Erünsal, *DârülİIim*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1983, C.8, s.539.
[184]Fara, s.203.

faaliyetlerin bir kısmı gerçek varlığını koruyabilmiş ve gelişme imkânı bulabilmişti. Çünkü Oryantalizm, üçüncü biçimine ulaştığı zaman Doğu'yu ilgilendiren düşüncelerde büyük oranda kısıtlama getirdi. Oryantalizm anlayışı bilim tarihine siyasi ve taraflı bir bakış tarzının oluşmasına ve benimsenmesine yol açtı.[185]Oryantalizmin Avrupa merkezci bilim anlayışı konusunda temel bir yeri ve etkisi olduğu muhakkaktır. Bu konu tezimizin merkezini ilgilendirmesi açısından daha detaylı olarak 2. bölümde ele alınmıştır. Avrupa biliminin gelişiminde önemli rol sahibi olan derneklerin tarihi gelişimine devam edelim.

XVII. yüzyılın ortalarından önce bilimsel faaliyetler özel mekânlarda gerçekleştiriliyordu. Üniversite bilginleri münzevi topluluklar olarak yaşıyor ve Oxford'da geleneğin dışında çalışmalarda bulunan deneysel araştırmacılar bile birbirlerinin odasında, simya laboratuvarları gibi mekânlarda görüşüyorlardı. Victoria dönemi ile kıyaslanırsa halka açık salonların olmadığı söylenebilir. Bundan dolayı bilimsel münakaşalar kapalı kapılar ardında gerçekleşmek durumunda kalıyordu. Yavaş ilerleyen bu süreçte halk arasında insanların birlikte olmasını sağlayan mekânlar ortaya çıktı. Bunların en iyi modelleri arasında İngiliz kafeleri görülür.[186] Bu kafeler soyluların mektuplarını aldıkları, gazetelerini okudukları mekânlardı. Diğer devlet kurumları, tiyatrolar ve kitapların artış göstermesiyle birlikte bu mekânlar insanların düşüncelerini özgürce ifade ettiği yerler durumuna geldi ve bu durum Avrupa'ya yayıldı. İlk bilim dernekleri bilgiyi halka açık bir hale getirme amacıyla oluşturuldu. Bunların içinde ilk dernek olan, Kraliyet Derneği Oxford deneyci grubun üyeleri tarafından İngiltere Kralı II. Charles (1630-1685) tahta geçince kuruldu.[187] En ünlü kurucuları İrlandalı doğa filozofu Robert Boyle (1627-1691) ve İngiliz doğa filozofu Robert Hooke'tur. (1635-1723)[188] Krallığın gözetimi altındaki bu cemiyet *The Royal Society of London for İmproving Natural Knowledge* ismi ile inşa edildi. Kısa süre sonra *The Royal Society* olarak anılmaya başlandı ve doğa ile ilgili bilgileri geliştirmeyi amaçlayan bir kurum oldu.[189] Akademi üyeleri Francis Bacon'un düşüncelerinden etkilendiler ve Bacon'dan ilham

[185]Edward Said, *Oryantalizm*, (Çev: Nezih Uzel), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1998, s.68.
[186]Fara, s.204.
[187]Fara, s.205.
[188]John Henry, *Bilimsel Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev: Ayşe Mine Şengel), Akılçelen Kitaplar, Ankara 2016, s.206.
[189]Ronan, s.416.

alarak bilimsel araştırmalar yapmayı hedeflediler.[190] Bunun yanı sıra akademi üyelerinin Descartes'in akılcı felsefesi ile aralarına bir mesafe koymaya çalışıp, mekanikçi bir doğa felsefesini ileri sürdükleri söylenebilir.[191] Değerli isimleri ele alan *Royal Society'ye* üye olmanın bir üstünlük göstergesi olduğunu görüyoruz ve akademinin mikroskobik anatominin kurucusu olan Malpighi (1628-1694) gibi İngiliz olmayan bilim insanlarını da desteklediğini ifade edebiliriz. Akademi ilk kurulduğunda İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasi durumdan dolayı insanlar bunu şüphe ile karşıladı.[192] Bu yüzden akademi üyeleri kendilerine yönelik peşin hükümleri yenmek zorunda kaldılar. Akademinin dini mezhebe bağlı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Kolay bir görev olmasa da akademinin ilk üyeleri bunu başarmışlardır.[193]

Akademinin deneycilik bildirisinde yer alan bir resimde kurumun öncüsü olan Francis Bacon, resmi makam cüppesiyle oturur, eli ile bundan böyle bilginin kaynağı olacak araçları gösterirken akademinin ilk başkanı olan Lord William Brouncker (1620-1684) ise şöhret tanrıçası tarafından başına defneyapraklarından yapılmış tacın II. Charles'e (1630-1685) giydirilişine işaret eder. Bu, kraliyetten çok fazla destek gelmesi için yapılan fakat çok da başarılı olduğu söylenemeyecek olan görsel bir övgüdür.[194] Raflarda modern astronominin kurucusu olarak bilinen Kopernik (1473-1543) gibi filozofların kitapları olsa dahi, sahnenin asıl hâkimi araçlardır. Bu araçlar arasında teleskop ve felsefecilerin hava pompası yer alır.[195]

Akademi kurulduktan sonra bir süre toplantılar Thames kıyısında yapılmaya devam etti. Daha sonra Londra'nın alet ticaretinin merkezi olan Strand yakınlarında toplantı odalarına sahip oldular. Diğer Avrupalı hükümdarların bu tür kurumlar edinmenin konum açısından değerli olduğunu fark etmeleri üzerine Paris ve Berlin gibi büyük şehirlerde kendi derneklerinin kurulmasına destek verdiklerini görüyoruz. Bu kurumların yanında pek çok şehirde kendi derneklerini kurup orada edebiyat, sanat, bilim üzerine tartışmalar yapmaya başladılar. XVIII. yüzyılın sonunda tüm

[190]Fara, s.206.
[191]Mustafa Yıldırım, "17.Yüzyılda Avrupa'da Kurulan Bilim Akademileri ve Bilimsel Gelişmelerdeki Rolleri",*ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:10, sayı: 3,2019, s.105.
[192]Yıldırım, s.106.
[193]Henry, s.212.
[194]Fara, s.205.
[195]Fara, s.206.

Avrupa'da 200'e yakın dernek vardı ve İsveç ve Sicilya gibi uzak yerlerdeki insanlar bilimsel düşünceler üzerine tartışma yapıyorlardı.[196] Akademinin erken dönem toplantılarında azaların fikirleri, takdim ettikleri raporlar incelendi ve deneyler gerçekleştirildi. Zaman ilerledikçe farklı alanlardaki etkinliklerin teftiş edilmesi için çeşitli komiteler kuruldu. Bu komiteler arasında Ticaret Tarihi Komitesi, astronomi, kimya, fizik gibi alanlarda birer komite bulunur.[197]

Derneklerin bilgi yaydıkları gibi para da dağıttığını söyleyebiliriz. İtalyan astronom ve fizikçi olan Galileo (1564-1642) gibi kendi sermayesi olmayan doğa felsefecilerine de maddi yardımda bulunuldu. Dernekler güçlendikçe para baskısı da azalmaya başladı ve değişik kaynak türleri ortaya çıktı. Londra'daki Kraliyet Derneği araştırmalara kısıtlı ölçüde mali destekte bulundu.[198] 1662'de Hooke (1635-1703) akademinin küratörü olarak işe alındı ve maaşı üyelerin ücretlerinden toplanan paralarla ödendi.[199] Hooke'un görevi, her toplantıda kendisinin veya başkalarının yapmış oldukları deneylerin düzenlenmesine yardımcı olmaktı. Aynı zamanda akademinin önemli mucitlerinden biri olan Hooke'un da deneyleri bulunur. Bu deneylerden bir tanesi kendisinin icat ettiği bir aletle saydam sıvıların kırılma indislerini ölçmeyi denemesidir.[200] Bunların yanında akademi üyelerinin tıp ile ilgili çalışmalarda da bulunduklarını söyleyebiliriz.

3.3. İslâm Bilim Tarihi Disiplini

Müslüman toplumların modern hüviyetlerinin oluşumunda İslâm ve modern bilim ilişkisi önemli yer tutar. İslâm bilim tarihi, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İslâm dünyasındaki modernist düşünce akımları için önem kazanmıştır. İslâm bilim tarihiyle karşılaştırmalı bir şekilde ele alındığında Japon milliyetçiliği için Japon bilim tarihinin fazla önemli olduğu söylenemez. Yalnızca Çin milliyetçiliğinde Çin bilim tarihinin önemli bir yere sahip olduğu görülür. Buna rağmen Çin'de de bilim, İslâm-bilim ilişkisi kadar önemli bir düşünce tarihi değildir. Müslüman toplumlar ile Batı toplumları arasındaki bilim seviyesinin farklı olmasının sebebi İslâm biliminin

[196]Fara, s.205.
[197]Yıldırım, s.106.
[198]Fara, s.207.
[199]Yıldırım, s.106.
[200]Yıldırım, s.107.

altın çağı meselesinin sadece bir ilmi araştırma meselesi olarak kalmamasıdır.[201] Türkiye'de bilim tarihi araştırması formel ulusçu düşüncenin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Osmanlı ve Türk modernleşme sürecindeki ideolojik tartışmalar için Osmanlı Müslümanlarının neden Avrupa toplumlarının gerisinde kaldıkları sorusuna verilen farklı yanıtlar günümüzde de önemini sürdürür. İslâm bilim tarihinin farklı reform imgeleniminin meşrulaştırılmasında önemli olması Türkiye'deki akademik bilim tarihi için hem kazanım hem de engel olmuştur. Osmanlı'nın Avrupa'ya kıyasla bilim de geri kalmasının nedeni ve kabahatlilerini arama gündemi, Renan tartışmalarından itibaren İslâm dini geleneği ile modern bilimin ilişkisi meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Böyle bir konu bilim ve dini kültür ilişkisi hakkında yaygın bir kaynak oluşmasına yardımcı olmakla birlikte, Osmanlı bilim tarihçiliği yazımında münakaşalar uzun bir süre daha çok, dinin bilim üzerindeki olumsuz etkileri varsayımından öteye geçemediği için, meselenin metodolojik olarak zenginleşmesine engel olmuştur. Fakat XX. yüzyıl içerisinde Osmanlı bilim tarihi ile İslâm kültürü ilişkisine yönelik sosyolojik araştırma yöntemleri bilim sosyolojisi açısından da önemli konuma gelmiştir. Çağdaş bilimlerin Türkiye'ye girişinde etkili olan Hoca İshak Efendi (1774-1834) ile Salih Zeki Bey (1864-1921) yeni terimlerin geliştirilmesi sorununda önayak olmuşlar ve yazmış oldukları eserlerde yeni bilim dilinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.[202]

Salih Zeki Bey, matematik, astronomi, bilim tarihi ve felsefesi ilimlerinin ülkemizde tanınmasına önemli hizmet etmiş bir ilim insanıdır. Felsefeye dair Fransızcadan önemli kitaplar çevirmiştir. Sadece Türkiye'de değil, dünyada da İslam bilim tarihinin en önemli öncülerindendir. Bu konuda yazdığı *Asâr-ı Bâkiye*[203] doğu bilim tarihi hakkında ilk kapsamlı çalışmalarındandır. Eserin önsözünde belirttiği gibi, Müslümanların matematik bilimine verdiği önemi araştırır.[204] Çok değerli olmakla birlikte sadece üç cildi yayınlanmıştır. Salih Zeki Bey bu eserin birinci cildinde, İslâm Dünyası'ndaki trigonometri çalışmalarına, ikinci cildinde ise aritmetik ve cebir çalışmalarına yer verir.[205] Görüldüğü gibi bilim tarihi araştırmaları esnasında doğrudan doğruya bilgileri kaynağından sağlama geleneği Salih Zeki Bey ile

[201] Aydın, s.29.
[202]Demir, 2007, s.24.
[203] Sevim Tekeli vd, *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 1999, s.360.
[204]Fazlıoğlu, s.32.
[205]Tekeli vd, s.360.

başlamıştır. Salih Zeki Bey'in matematik bilimlerinde kullanılan bütün terimleri açıklamak ve Müslüman bütün matematikçilerin hayat öykülerini ve eserlerini tanıtmak amacıyla yazdığı *Kâmûs-ı Riyaziyyât*[206] adlı eseri de Türk bilim tarihi açısından çok önemlidir. Çünkü hem matematik terimlerinden hem de matematik tarihi terimlerinin tanımlarından bahseder. Yayınının tamamlanmamış olması Türk tarihi açısından büyük bir kayıptır.

Salih Zeki Bey bilim tarihinin yanında bilim felsefesiyle de ilgilendi. Fransa'daki eğitimini tamamlayıp döndükten sonra Poincare'nin (1854-1912) bilim felsefesine dair *İlmin Kıymeti* adlı kitabını Türkçeye çevirdi. Bilim felsefesi alanında yazılmış Poincare'nin bu kitabı Salih Zeki Bey'in matematik ve bilim anlayışını etkileyen etmenlerden biri oldu. Salih Zeki Bey'in yaşadığı dönemde matematik en coşkulu dönemini geçirdi. XIX. yüzyılda ortaya çıkan Euclides-dışı geometriler, matematiğin kesin doğru olduğu anlayışını değiştirdiğinden matematiğin temellerinin sorgulanmasına yol açtı. Dolayısıyla matematik felsefesi yaklaşımları, Salih Zeki Bey dönemi bilim anlayışlarının en önemli tartışma konularının başında yer aldı.[207]

XX. yüzyılın başında matematikçi Salih Zeki Bey'in İslâm biliminin Batı bilimine katkısını belirlemek amacıyla İstanbul kütüphanesinde yaptığı araştırmalar Türkiye'deki yapılmış ilk bilim tarihi projesi olarak değerlendirilebilir. Salih Zeki Bey'den sonra bilim tarihi çalışmasında yer edinen ikinci önemli kişi Adnan Adıvar'dır (1882-1955). Adıvar ilk projesinde, bilimin İslâm dünyasındaki gelişimini din-bilim ilişkisi bağlamında ele almıştır. Türkiye'yi siyasi sebeplerden dolayı terk ettiği için 1926'da Avrupa'da başlattığı bu çalışma Fransa'da 1944 yılında *Osmanlı Türklerinde İlim* adıyla yayınlanmıştır. Bu eser Türkiye'de yayımlanan ilk bilim tarihi kitabı olarak gösterilir.[208] Adnan Adıvar'ın bilim tarihi çalışması Osmanlı Türklerinin bilime verdiği önem üzerinde durur. Adıvar'ın her iki projesini de eşit bir şekilde yürüttüğü söylenebilir. Bunların dışında Adıvar, Türk ve bilim kültür tarihinin değişik konularında yurt dışında yazılar yayınlamış ve Türkiye'deki bilim tarihi çalışmalarını yurt dışına tanıtmıştır. Araştırmalarına devam ettiği süre boyunca

[206]İhsanoğlu, s.813.
[207]Müjdat Takıcak, *Salih Zeki'nin Matematik Felsefesi ve Matematik Eğitimi* Yaklaşımı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s.48.
[208]Feza Günergun, "Adnan Adıvar'ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim'den Önce ve Sonra", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, cilt:7, sayı:2, 2006, s.14.

Avrupa'daki bilim tarihi ile kurduğu etkileşimi sürdürmeye devam etmiştir. Görüldüğü gibi ilk meclisin önde gelen isimlerinden olan Adnan Adıvar ilmi çalışmalarıyla Cumhuriyet döneminin seçkin aydınları arasında yer edinmiş ve Türkiye'de bilim tarihi ve bilim felsefesinin tanınmasında önemli role sahip olmuştur.[209]

Adıvar'a göre bilim, geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkiyi, gelecekteki olayları görmeye yardımcı olan görüş açısıdır. Bilimin asıl kaynağı ise meraktır. Parçadan bütüne ulaşarak gerçeklikten yasalar çıkarır. Bilim bunu yaparken zaman, mekân, nitelik, nicelik gibi akılla kavranabilir şeyleri kullanır. Aynı zamanda bilim nesnelerin derinliklerine doğru ilerleyen bir sistem olarak görülmelidir. Bundan dolayı bilimin organizmalar topluluğuna benzediği söylenebilir. Toplumu oluşturan organizmaların tarihi gelişimi mevcuttur ve bu kişilik içinde bilimlerin hepsi birleşir.[210] Her bir icat ile her bir halka zincirin boşluğundan meydana gelir. Öyleyse bilim tektir. Bilimin icat ettiği gerçek yeniden bir güç vermese bile birtakım batıl inançlardan vazgeçirdiği için beğenilmelidir.[211]

Doğu'da bilimin gelişmesi için İslam dinini en önemli etken olarak gösteren bilim tarihi yaklaşımının en iyi ifadeleri Seyyid Hüseyin Nasr'a (1933- …) aittir.[212] Nasr, 1958 yılında Harvard Üniversitesi'nde İslâm bilimi alanında yaptığı çalışmayla doktorasını tamamladı, ayrıca Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde bilim tarihi dersleri verdi.[213] Akabinde 1962-1965 yılları arasında Harvard Üniversite'sinde bilim tarihi derslerini okuttu.[214] İlmi kariyeri boyunca din-bilim ilişkileri ve İslam bilimi üzerine önemli çalışmalarda bulundu. 1999 yılında *Templeton Religion and Science Course* ödülünü alan ilk Müslüman bilim insanı oldu. Nasr, İslam ve bilim arasındaki ilişki üzerine kitaplar ve makaleler yazdı. 1964 yılında *An Introduction to*

[209]Abdülhak Adnan Adıvar, *Denemeler Bilimin Sarp Yolunda Cüretkâr Adımlar,*(Çev: Remzi Demir), Epos Yayınları, Ankara 2003, s.7.
[210]A.Adnan Adıvar, *Bilim ve Din,* Remzi *Yayınları*, İstanbul 1987, s.20.
[211] A.Adıvar,1987, s.21.
[212]Aydın, s.39.
[213]İbrahim Kalın, "Modern Dünyada Geleneksel İslam'ın İzini Süren Bir Hakîm: Seyyid Hüseyin Nasr", *İş Ahlakı Dergisi*, cilt:2, sayı:3,2009, s.135.
[214]Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Edit. Burcu Bayer), Elis Yayınları, Ankara 2016, s.408.

Islamıc Cosmologıcal Doctrınes ismiyle yayınladığı doktora tezi İslam kozmolojisi alanında yazdığı ilk eseridir.[215]

Nasr'a göre bilim kelimesini İngilizcedeki kullanımıyla sınırlandıranlar için geleneksel bilim yorumu çelişkili bir ifade şeklinde görülebilir.[216]Bilim, deneyciliğe dayalı sürekli değişen bir fiziksel dünya bilgisi olarak anlaşılırken, gelenek Fransız metafizikçi R.Guenon (1886-1951) gibi geleneksel öğretinin modern temsilcilerince anlaşıldığı şeklinde kalıcılığı, değişmezliği kasteder. Fakat geleneksel ilimden metafizik olarak söz etmenin yanı sıra geleneksel bir bilgi olarak da söz etmek mümkündür. Bu bilgi, belli bir gerçeklik alanının düzenli bilgi olması dolayısıyla bir ilim olmasına rağmen ilkesel düzeni sağlayan değişmezlikten ayrılamaz. Tüm geleneksel medeniyetlerde, özellikle yerleşik olanlarda semâvât ilminden bir karıncanın yapısıyla ilgilenen ilme kadar pek çok geleneksel ilim geliştirilmiştir.[217]

Nasr, geleneksel ilimleri, geleneksel medeniyetlerin hukukî ve dinsel durumlarından ayırır. Mimarlık olsun, ilaçbilimi olsun söz konusu toplumun bütün bireyleri tarafından kullanılsa dahi bilimlerin kendisi o geleneğin bâtinî boyutuyla ilgilidirler. Çin'de simyayı geliştirenler Taoistler idi, İslâm'da büyük matematikçiler, astronomlar Kutbeddin Şirâzi (1236-1311) ve çağının önde gelen matematik âlimi Nasiruddin Tûsi (1201-1274) gibi metafizikçiler olmuştur, kelâmcılar değil.[218] Geleneksel bilimlerin gerçek doğası gereği inceledikleri form, model ve simgeler bu bilimlerin öğelerinin ve onların içinde yetiştiği geleneğin batînî durumla ilgili olmalarını gerektirir. Bundan dolayı bu bilimler köklerinden koparıldığı zaman nüfuz edilemez bir perde olarak görünürler. Gerekli manevi donanıma sahip olanlar için de aynı durum söz konusudur. Gizemli olmaktan uzaktır.

Geleneksel ve modern bilimleri birbirinden ayrı tutmak için dünyevî bilim ifadesini de kullanabiliriz. [219] Nasr, modern bilimi geleneksel bilimden ayıran en önemli farkın kutsal olmayan bir karakter taşıması olduğunu dile getirir. Batılı bilim anlayışında herhangi bir bilim insanı, mistik, deist, teist veya agnostik, her ne olursa olsun bilim

[215]Kalın, s.136.
[216]Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, (Çev: Şahabettin Yalçın), İnsan Yayınları, İstanbul 2019, s.135.
[217]Nasr,2019, s.136.
[218]Nasr,2019, s.136.
[219]Nasr, 2019, s.137.

insanı olarak çalışırken bilimin faaliyetlerini kutsal bilgi kavramından uzak tutmak zorundadır. Esasında gerçekliğin bir yönünü karşıladığı için modern bilimin bulguları da metafizik gerçekliğe sahiptir. Nasr'a göre modern bilimci bu metafizik gerçeği fark etmiyorsa da Allah dışında gerçeği paylaşan her şey kendisinden güçlü bir hakikat uyumunun simgesi olmak durumundadır.[220]

Nasr, İslâm'ın temeline bağlı ilmi faaliyetin tahakkuk şartını şu şekilde dile getirir: Modern bilimin Rönesans'tan bu yana yerleştirilmiş hümanistik yapılarını kaldırmadıkça, Müslüman bilim insanlarının İslâm'ın aydın dünyasının temeline bağlı kalarak harekette bulunmaları olanaklı değildir. Modern bilim insanı, evrenin merkezi olarak görür. Çünkü bilginin ortaya çıkmasında en üstün araç olarak insan aklına ve insan duyularına önem verir. Oysaki İslâmi bilimin kaynağı, insan aklı değil, ilahi olan akıldır.[221] Modern felsefenin doğuşu; aklın, bilginin daha öte düzenlerinden bağımsızlaştırılması ile ilgili meseledir. Geleneksel bilimlerde fizik, metafizikten farklı, bağımsız olarak görülmez. İslâm, dünyayı özgür bir gerçeklik düzeniymiş gibi benimseyen bir bilimi hiçbir şekilde kabul etmez.[222] Nasr, insan ve tabiat arasındaki uyum konusunda da oldukça hassastır. Modern insan açısından tabiata hâkim olma duygusuyla maddeci tabiat anlayışı gittikçe daha fazla yüklenen bir hırs duygusuyla da güçlendirilmiş olarak ortaya çıkar.[223] Kendi başına bir amaç olarak görülen iktisadi ilerleme hayallerinin korunup kışkırttığı sonsuz bir güce hâkim olma düşüncesiyle birlikte, özellikle Amerika'da sözde biçimler dünyası bizzat bu biçimlerin kendi sınırlarıyla sınırlı değilmiş gibi, her şey de sonsuz bolluk düşüncesi ilerlemeye başlar.[224]

Günümüzde bilim tarihi alanında önemli teşviklerde bulunan hocalarımızdan biri olan Remzi Demir'in (1963-…) bu konudaki fikirleri de şunlardır: XVII. yüzyılda Rönesans ve Reform dönemindeki düşünsel gelişmelerin bazı sonuçları görülmeye başlar. İtalyan astronom Galilei (1564-1642), Alman astronom Kepler (1571-1630) gibi düşünürler bilim alanında ve Fransız filozof Descartes (1596-1650) gibi filozoflar ise matematik ve fizik alanında değerli buluşların altına imza attılar.

[220]Murat Demirkol, "Seyyid Hüseyin Nasr'a Göre Ezeli Hikmet ve Geleneksel İslam", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:51, sayı:2,2010, s.278.
[221]Demirkol, s.278.
[222]Demirkol, s.279.
[223]Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, (Çev: Nâbi Avcı), İnsan Yayınları, İstanbul 2019, s.20.
[224]Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s.21.

Bilimi, felsefeyi, Skolastik bilim ile Skolastik felsefenin baskısından kurtarmak amacıyla bağımsızlaştırdılar. Bu gelişmelerin en önemli sebeplerinden birisi insanî ilginin doğaya yönelmesidir ve bu durumda bir doğa filozofunun en önemli amacı doğada bulunan varlıkları incelemek olacaktır.[225] XVI. yüzyılda bir bütünlük gösteren Doğa Felsefesi, XVII. yüzyıla gelindiğinde iki bölüme ayrılacaktır; bunun bir parçası olan bilim kendini fizik ile sınırlandıracak, diğer parçası olan felsefe ise geleneksel sınırını koruyacak bir şekilde metafiziğe taşacaktır. Mukaddes metinlere dayalı dini bilgi ise, bu dönemde Doğa'ya yönelik bilgi arayışlarının aracı olmaktan çıkmıştır; çünkü doğa felsefesi hakikate uygun bilgiler bulabileceğini göstermiş ve böylece bütün Ortaçağ boyunca din- felsefe- bilim birleşimlerini kökten yok etmiştir. Görüldüğü gibi bunun temel nedeni doğanın bilgisini edinmek isteyen Skolastiklerin mümkün olmayan bir vasıta tercih etmeleridir.[226]

İslâm bilim disiplini, İslâm tarihi boyunca dini duyarlılığı faziletli olan bilim insanlarından numune göstererek İslâm uygarlığının altın çağı olarak gösterilen IX. ve XIII. yüzyıllar arası dönemin tarihini konu edinmiştir. Adnan Adıvar gibi tarihçiler İslâm biliminin yıkılması üzerine dururken, İslâm pozitif bilim tarihi yazımı İslâm biliminin yükseliş dönemi üzerinde durmuşlar ve gerileme nedenlerini askeri mağlubiyet olarak göstermişlerdir.[227]

3.3.1. Osmanlı Türklerinde Avrupa Merkezci Bilim Tartışmaları

İslâm'ın bilimsel başarılarına övgü yağdırılmasının, tamamen XX. yüzyıl olgusu olması dikkat çekicidir. Benzeri bir yaklaşıma XVII. ve XIX. yüzyıl Batı literatüründe karşılaşmak mümkün değildir. Avrupa için Hıristiyanlık açısından İslam'ın güçlü ve dinamik bir alternatif inanç olması tehdit oluşturuyordu. Bundan dolayı Hıristiyan teolojisi, İslâm'ın yayılmasını negatif yönde açıklamak için başarısının Müslümanların zorbalığı ve düzenbazlıklarının bir sonucu olduğu iddiasını merkeze alan bir kuram geliştirdi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında iyice ayyuka çıkan bu durum Fransız şarkiyatçılarından Ernest Renan (1833/1892), 29 Mart 1883'te Paris'te vermiş

[225]Remzi Demir, *Bilim ve Felsefe,* Lotus Yayınları, İstanbul 2016, s.117.
[226]Demir, 2016, s.118.
[227]Aydın, s.39.

olduğu *L'İslamisme et la Science* adlı meşhur konferansı ile büyük bir tartışma ortaya atar. Renan'a göre dünyadaki bütün İslam ülkelerinin geri kalışı, bilim ve felsefeden uzaklaşmalarıdır. Oysa önceden durum farklıydı. VIII. ve XIII. yüzyıllar arasında İslâm dünyası, düşünsel etkinlikler bakımından Hıristiyan dünyasından üstündü ve bu dönemde İslam ülkelerinde meşhur bilginler yetişmişti. Fakat Renan'a göre bu gelişmeler, Nastûrî Meshepin'e mensup Hıristiyanların ve putperest inançlarını sürdüren Harranlıların eseriydi.[228] XII. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının hâkimiyetini ele geçiren Türkler ise, düşünsel etkinlikler yönünden yetersizlerdi. Avrupa'nın ticari emperyalizminin yükseliş gösterdiği bir zamanda böyle bir varsayım Batılılar için iyi bir argümandı. Böylece askeri fetihler, fethedilenlerin bilimsel ve sanatsal olgunluktan yoksun barbarlar olarak tanımlanmasıyla manevi bir zorunluluk niteliği taşıyordu.[229] Görüldüğü gibi Batı'da bu tür varsayımlara kuşkuyla bakılmasını sağlayacak, yansız bilimsel çalışmayı engelleyen güçlü bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Müslümanlar arasında, Batı biliminin kendilerine karşı olduğu yönündeki algıları, entelektüel ve kültürel tarih konusunda alternatif bir görüşün yoğun bir biçiminde araştırılmasına yol açtı. Ortaçağ tarihi Müslümanların yüce geçmişinin bir öyküsü ve günümüzde, dünyanın her yerindeki Müslümanların canlı hayal gücünün parçası haline geldi. Özellikle ilk dönemlerin bilimsel başarıları olağanüstü bir önem taşıyordu. Aradan bin yıl geçmesine rağmen bazıları Altın Çağ'ın kapısını açacak anahtarın geçmişe uzanan karanlık yolun bir yerinde bulunduğu düşüncesindeler idi.[230] Onlara bakarak nerede yanlış yaptığımızı tespit edersek gelecekte ne yapmamız gerekeceğini bilmemiz olanaklı olur fikri yayılmaya başladı. Son 200 yıldır uygarlıklarındaki gerilemenin nedenlerini saptamak, tüm Müslümanları meşgul eden temel konulardan biri haline geldi.[231]

3.3.1.1.Ahmet Mithat Efendi

Osmanlı aydınları Avrupa merkezci bilim anlayışına İslâm ve bilimin çatıştığı tezini çürütmek bağlamında karşı çıkmışlardır. Bunun en önemli temsilcilerinden biri

[228]Demir, 2017, s.65.
[229]Hoodbhoy, s.132.
[230]Hoodbhoy, s.132.
[231]Hoodbhoy, s.133.

Osmanlı aydınlarından Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat (1844/1912) XIX. yüzyılın ünlü bilim savunucularından John William Draper'ın (1811/1882) *History of Conflict between Science and Religion* adlı eserini Türkçeye *Nizâ'-ı İlm ü Dîn* ismi ile tercüme eder. Ahmet Mithat böyle bir eseri tercüme ve şerh ederken üç maksadının olduğunu belirtir. Birincisi Batı'dan bilim ve din çatışmasının karakterinin Hıristiyanlık (Kilise) kaynaklı olmasıdır. İkincisi İslamiyet ile bilim ve teknoloji arasındaki ilişki biçimini ortaya çıkarmaktır. Üçüncüsü ise Avrupa merkezci bilim anlayışının Hıristiyanlık ve İslamiyet'in bilim ile olan münasebetini nesnel bir biçimde ortaya koymak suretiyle anlaşılabileceği düşüncesidir.[232] Bu temel düşünceden yola çıkarak Ahmet Mithat, skolastik bir analiz sonrasında özellikle İslâm âlimi Fahreddin el-Râzî (1149-1210) ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin (1858-1920) düşüncelerinden yararlanmıştır. Evrende kanuniyetin yürürlükte bulunduğunu ama burada yer alan bütün insanların Tanrı tarafından bir anlık yaratış ameli sonrasında değil, ancak evrimsel bir süreç sonrasında varlığa getirildiğini anlatmaya çalışmıştır.[233] Örneğin nedensellik şu şekilde ifade edilmiştir: İlahi Kudret, nedenleri yaratır, fakat bu sebepleri yaratmağa zorunluluktan da arınıktır; yani Allah'ın her şeyi bir sebebe bağlaması zorunluluktan değil, âdiyat'tandır.[234] Âdiyat denilen şey ise âdet anlamına gelir ve sünnet de bu yargıdadır; fakat bu İlâhi Âdet sağlamdır. Doğa filozoflarının, tanrısallığına inandıkları Doğa yasası bu yorumda da görüldüğü gibi Tanrısal Sünnet'tir diyebiliriz. Bununla beraber Allah, Tanrısal Sünnet'ine uymak zorunda değildir ve Doğa yasasına aykırı olsa dahi bir şeyin olmasını dilediğinde onun olmasını emreder, o şey olur.[235]

Ahmet Mithat Draper'in eserinin tercümesinin sonrasından oluşturduğu *İslâm ve Ulûm* bölümünün "İbn Rüşd'in Meslek-i Felsefesi ve İmâm Gazzâlî ile Bazı Mesâ'il Hakkında Münâzara" adlı makaleden faydalanarak kelamcılar ve filozoflar münakaşasını yeniden ortaya çıkarır. [236] Bu makalelerdeki hedefi İslâm dininin asla bilim düşüncesine karşı olmadığını göstermektir. Çalışmasının içeriği hakkında şöyle ifade edebiliriz: Draper, dinlerin temel olarak bilimden faydalanmak yerine dinin

[232]Demir,2007, s.109.
[233]Demir, 2016,s.77.
[234]Demir, 2019, s.36.
[235]Demir, s.2019,s.78.
[236]Remzi Demir, *Türkiye'de Yeni Din Algısının Doğuşu,* Lotus Yayınları, İstanbul 2019, s.31.

bilimi teşvik etmesinin olanaklı olmadığını bu sebeple uygarlıkların özellikle filozofların din düşüncesine karşı olduklarını göstermeye çalışır. [237] Ahmet Mithat ise yazdığı yapıtın pek çok yerinde bahsettiği gibi ilk amacı Avrupa'da olumsuz akımlara kapılan gençlere İslâm'ın güzelliğini göstermektir. Batı'da ilim ve felsefeye dayanılarak dine yapılan ataklardan İslâm'ın etkilenmeyeceğini ifade eder. [238] Ayrıca Hıristiyanlık ile bilim düşüncesinin çatıştığını ifade eden Ahmet Mithat, İslâm ve bilim düşüncesinin bir uyum içerisinde olduğunu aşağıda eserden alınan bölümde ayrıntılı bir şekildedile getirir.[239]

> *"Biz ise bi'l-akis şu kitâb münâsebetiyle 'ulûma mukâbil İslâmiyyet'in ne mevki've hâlde bulunduğunu meydâna koyacak olur isek, Nasrâniyyet ile'ulûm arasında nizâ've cidâl noktası denilen şeylerin İslâmiyyet ile 'ulûm arasında bi'l-akis nukât-ı mutâbakat u muvâfakat oldukları görülerek Avrupa ve Amerika milel-i müterakkiye vü münevveriyyesinin İslâmiyetimiz hakkındaki nazarı dahâ ziyâde başkalaşacağını ümîd eyliyoruz."*[240]

Bu düşüncesinin aksine anlatılanlar üzerinden bir tamim yaparak dini hakikat ile ilmi hakikat arasında bir çatışma olmadığını aksine bu ikisinin aynı durumu üstlendiğini dile getirir. [241]

> *"İmdi biz deriz ki mücâdele hakîkat-i dîniyye ile hakîkat-i ilmiye arasında değildir. O iki hakîkat şey-i vâhiddir. Her ikisi mişkât-i vâhidden pertev-endâz olmuş nûr-ı yegânedir. Asıl cidâl dîni sû-i isti'mâle uğratanlar arasındadır. Bunlar varsınlar mücâdeleyi nereye kadar isterler ise oraya kadar götürsünler."*[242]

Ahmet Mithat, edebiyattan, tarihe ve felsefeye kadar 100'ün üzerinde eser yayınlamış, önemli bir ilim insanıdır. En ilginç çalışmalarından biri yukarıda da bahsettiğimiz gibi Draper'den çevirdiği *Niza-ı İlm ü Din* adlı eseridir. Bu esere devam edelim: 1897 yılında İstanbul'da 4 cilt halinde basılır ve 1968 sayfalık bu eser yorum ve eleştirileri ile Draper'in dinlerin bilime mâni olduğu savına karşı çıkmaya çalışır. *Niza-ı İlm ü Din* bütün bilgileri toplayıp düzenleyen bir eğitim öğretim

---

[237]Vefa Taşdelen, "İki Osmanlı Aydını, Namık Kemal ve Ahmet Mithat'a göre İslam Uygarlığındaki Bilimsel ve Kültürel Gerilemenin Nedenleri", *Beytülhikme An International Journal of Philosophy*, cilt:9, sayı:2,2019,s.564.
[238]M.Orhan Okay, *Niza-ıİlm ü Din*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2007, C.33,s.172.
[239]Demir, 2019, s.32.
[240]John William Draper, *Nizâ-ı İlm ü Dîn (İslâm ve 'Ulûm)*, (Çev: Ahmet Mithat Efendi), İstanbul 1315,Cilt:4, s.11-12.
[241]Demir, 2019, s.32.
[242]Draper, s.228.

kitabıdır ve kendi döneminin sorunlarını dile getiren bir eserdir. Fakat her şeyden önce bir reddiyedir. Bu reddiyede tenkit, yorum, ilave (zeyl) ve düzeltme vardır. Bir bütün olarak ele alındığı zaman iştirak ve tasdik de görülebilir. Ahmet Mithat, ele aldığı eserin düşüncelerini tamamıyla reddetmez, aynı zamanda bu fikirlere katılır. *Niza-ı İlm ü Din* İslâm'ın bilime aykırı bir din olmadığını aksine onu teşvik ettiği anlayışı üzerinden hareketle bu irfanın, bilime, felsefeye yaptığı büyük faydalar üzerinde durur.[243] İslâm dini bu çabaları temel alarak bilim ile uğraşmayı en ulvi görevlerden biri olarak görür.[244] İslâm, bilim ile meşgul olmamayı ve bilime ilgisiz kalmayı din karşıtı bir davranış olarak görmüştür. İnanmak ve sormak insanda ve evrendeki saklı ayetleri bulup tesis etmektir. İslâm dini bilim, eğitim ile ilgilenmeyi en kutsal ibadet olarak görmüş, cehaleti ise hiçbir şekilde güzel karşılamamıştır. Bu bağlamda asıl çatışma, din ile cehalet arasındadır. Din literatürünü bilgisizlik de değil, bilme ve algılama gücünde bulur, inanmaya teşvik eder. Ahmet Mithat bilimi inanç için bir dayanak yeri görmez ama bilme halinde inanmanın kuvvetli olacağını ifade eder. Bilmek ve anlamak, inanç için seçenek olmayıp bir ihtiyaçtır.[245] Dinin cehaleti kışkırtması düşünülemeyecek bir şeydir. Alman filozof Immanuel Kant'ın (1724-1804) da söylediği gibi anlama yetisinin sınırlı olduğu, metafiziğe dair mevzuların anlama yetisinin sınırları içinde bilinemeyeceği düşüncesi hâkimdir.[246] Ahmet Mithat, *Niza-ı İlm ü Din* adlı eserinde manevi değerlerimize sahip çıkıp, bu değerlerin yok edilmemesi için endişelerini ifade etmiştir. Osmanlı gençlerinin Avrupa felsefi akımlarına kapılarak dinsizliğe kadar götürülen bu zamanda Draper'in dinin karşısına bıraktığı bazı Müslümanların bu fikirlere meylederek bütün dinlere karşı çıkmalarının yanlış bir tutum olacağını ortaya koymak amacıyla Osmanlı gençlerine yol göstermek istemiştir.[247]

Türk düşünce dünyasında ilk kez Ahmet Mithat ile Batı'nın felsefe problemleri üzerinde durulmaya başlandığını, o döneme kadar Tanzimat düşünürlerini kaygılandıran şeyin sadece siyasi düşünceler olduğunu ifade edebiliriz. Osmanlı fikir adamları Ahmet Mithat'a kadar Batı'nın fikir hayatı ile yalnız siyasete dokunduğu

[243]Taşdelen, s.564.
[244]Taşdelen, s.565.
[245]Vefa Taşdelen, "Ahmet Mithat'ın Nizâ-ı İlm ü Din Adlı Eserinde Din ve Bilim Çatışması Sorunu", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:7, sayı:2, 2018, s.81.
[246]Immanuel Kant, *Prolegomena*, (Çev: Aziz Yardımlı), İstanbul 2014, s.24.
[247]Hasan Karaca, *Ahmet Mithat Efendi'nin Felsefe Anlayışı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s.98.

oranda ilgileniyorlardı.[248] Türkiye'de bir felsefe geleneğinin oluşmasında büyük etkisi olan Hilmi Ziya Ülken'e (1901-1974) göre Ahmet Mithat ile birlikte bu mevki belli bir oranda yoğunluk kazanmıştır.[249] Osmanlı düşünürü Ali Suavi (1839-1878) ve Genç Osmanlı hareketi mensubu yazar Namık Kemal'in (1840-1888) eserlerinde Fransız filozof Descartes ve Fransız matematikçi Pascal'dan (1623-1662) söz edilse de çağdaş Batı felsefesinin üzerinde düzenli bir bakış açısı ile durulmamıştı.[250]İslâm filozofu İbn Sinâ (980-1037), XIV. yüzyıl düşünürü olan İbn Hâldun'u (1332-1406) felsefi düşünce için yeterli gören dindar Tanzimat aydınları Batı'daki yöntemden siyasi inkılâbı gerçekleştirecek düşüncelerden başka bir şey beklememişti.[251] Oysaki Ahmet Mithat gençlik dönemlerinde ve ilerleyen zamanlarda değişen düşünceleriyle bu konulara yenilik getirir. Alafrangalığı bir hayli fazla olan Osmanlı aydını olmasının katkısı çok büyüktür.[252] Ahmet Mithat *Dağarcıkta y*ayımladığı "Felsefe ve Filozoflar" adlı makalesinde şöyle der: "*Feylesoflar demek olan felsefe yeni bir şey değildir. Kütüphanelerimizde bu konuda en yüksek dereceye varıncaya kadar pek çok eser var. Fakat bunlar toz toprak içinde kalmış ve kimse onlara elini uzatamaz olmuştur."*[253] Filozof denilince herkeste dine inanmayan kişi düşüncesi uyanır.Ahmet Mithat felsefe sözcüğünün Yunancadan geldiğini, philo ve sophia sözcüklerinden birleşerek oluştuğunu ifade eder. Ardından din konusuna girer, nasıl felsefe her yerde gerçeğin peşindeyse, din için de aranan gerçekliktir der. Dinler bir topluluğun düşüncesini bir noktada toplayabilir. Fakat felsefe bunu aramaz, kendi bulduğu gerçeği kimse kabul etmese dahi onu savunmaya devam eder.[254] Ahmet Mithat felsefeyi, evrenin bütün kısımlarını birbirleri ile olan ilişkileri üzerinde tasarlamaktır şeklinde yorumlar.[255] Felsefeyi faydacı bir bakış açısı ile tanımlamaya çalışır.

[248]Ülken, s.115.
[249]Murat Ak, "Doğu- Batı İkileminde Bir Osmanlı Entelektüeli Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'yı Tanıma Çabasına Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, sayı:3,2006,s.252.
[250]Ülken, s.115.
[251]Zafer Çaylı, "Bir Osmanlı Aydını Ahmet Mithat Efendi ve Bazı Felsefi Görüşleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:19, sayı:2,219,s.887.
[252]Taşdelen, 2019, s.565.
[253]Ülken, s.116.
[254]Ülken, s.116.
[255]Çaylı, s.888.

3.3.1.2.Namık Kemal

Daha öncede belirttiğimiz gibi Ernast Renan'ın *İslamiyet ve Bilim* üzerine verdiği konferans, İslâm dünyasında olduğu gibi İstanbul'da da ilgi görmüştür.[256] Nitekim Namık Kemal de *Müdâfaanamesi'nin*[257] girişinde, *"Fransız erbâb-ı kaleminden Mösyö Ernest Renan'ın îrâd ve neşrettiği İslâmiyet ve Maârif unvanlı bir hutbe, hayli zamandan beri gazetelere sermâye-i bahs olmaktadır."*[258] İfadesi ile konuya açıklık getirir. Namık Kemal Midilli Mutassırıfı iken Renan'ın verdiği konferansı tenkit etmek amacıyla oluşturduğu müdafaanâme ölümünden yirmi yıl sonra yayımlanır.[259] Bunun sebebi ise mektuplardan edinilen bilgilere göre, Namık Kemal bu reddiyeyi Midilli'de sürgündeyken yazdığı sırada yeterli literatüre sahip olmamasıdır.[260] Namık Kemal eserinde, İslam'ın terakkiye engel olmadığını, tersine mürebbi olduğu karşı tezini kanıtlamaya çalışır. Renan gibi dinsizlerin, dini inançları nedeniyle peşin hüküm süren oryantalistlerin İslam uygarlığı hakkında çıkarımlarda bulunarak haksızlık ettiklerini dile getirir.[261] Mehmet Fuad Köprülü (1890-1966) Latin imgesiyle ilk neşrini yapmıştır fakat *Namık Kemal ve İslamiyet* ismi ile hazırladığı engin başlangıcı yapamamıştır.[262]

Renan konferansı İslâm dininin bilimin ve felsefenin ilerlemesine engel olduğu savını ileri süren bir müzakeredir ve bu sav din-bilim ilişkileri konusu kapsamında incelenmesi gereken bir sorundur. Namık Kemal ve diğerlerinin bu bağlamda İslam dininin pozitif rolünü ispat etmek için kullandıkları bulgular Batı medeniyeti karşısında mağlup olmanın üzüntüsü ile doğal olarak savunma insiyakıyla geliştirmiş oldukları çıkarımlardır. Konuya bilim tarihi bakış açısıyla bakıldığında İslâm dininin ve diğer dinlerinde her zaman aynı olmadığını söyleyebiliriz. Böylece din-bilim ilişkisinden çok bir dinin ilgililerinin bilime yaklaşımlarını ele almak gerekir. Örneğin, Emeviler zamanındaki inanç sistemi ile Abbasiler dönemindeki inanç

[256]Hayrettin Pulat, "Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade'nin İslam ve Batı Medeniyetlerine Bakışları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, cilt:7,sayı:4,2018,s.2597.
[257]Dücane Cündioğlu, "Ernast Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik bir Katkı", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sayı:2,1996,s.41.
[258]Namık Kemal, *Renan Müdâfaanâmesi*, (Hazırlayan: Nurullah Çetin), Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s.65.
[259]Cündioğlu, s.41.
[260]Melek Dosay Gökdoğan, "Renan'ı Yeniden Düşünmek", *Historia*, sayı:3,2017,s.1.
[261]Ali Ertuğrul, "Tez ve Antitezler Bağlamında Ernest Renan'a Karşı Yazılan Reddiyeler", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:9,sayı:3,2019, s.71.
[262]Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2006, C.32, s.375.

sistemi aynı sistemdir, fakat bilim ile felsefenin seviyesi aynı değildir.[263] O halde din ve bilim ilişkisi tarih boyunca farklı toplumlarda sürekli değişiklik göstermiştir diyebiliriz.

Namık Kemal'in müdâfaanâmesi için yapılan yorumlarda öfke ve küçümseyiş görülür.[264] Adnan Adıvar,*"N. Kemal'in müdâfaanâmesi daha ziyade bir polemik şeklinde olup her satırında Renan'ın cehliyle istihza doludur"* ifadesi ile *Renan Müdafaanâmesi'ni* başka açıdan yorumlamıştır. [265] Namık Kemal'in Renan'a yazdığı *Müdâfaanâme* hakkında araştırma yapanlardan bir diğeri de edebiyat tarihçisi Fevziye A. Tansel'dir (1912-1988).Tansel 1968 yılında Orta Doğu'nun İngiliz tarihçisi Kedourie'nin (1926-1992) *Afgani ve Abduh* hakkında yazmış olduğu bir kitabı takdim ederken Renan'ın konferansına yazılan reddiyeler hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra *Namık Kemal'in Mektupları'nı* neşre hazırlamış ve *Midilli Mekupları'nın* yer aldığı üçüncü ciltte birçok detayın herkesçe anlaşılmasını sağlamıştır.[266] Adıvar ve Tansel'den başka Namık Kemal'in Renan'a yazdığı *Müdâfaanâme'yi* kusurlu bulanlardan biri de Kıbrıslı Türk sosyolog Niyazi Berkes'tir. (1908-1988) *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı eserinde siyasal topluluğun din-devlet münasebetini laikleşme ile mutlak hâle iletmesinin kaynaklarını Osmanlı toplumsal geçmişinde aramış ve Osmanlı topluluğunu feodal bir toplum olarak görenlerin yanlışa düştüğünü savunmuştur.[267] Berkes'e göre Namık Kemal'in *Müdâfaanâmesi'nde* haklı olduğu yerler olmakla birlikte Renan'ın aldandığı yerlere karşı çıkmaktan çok, ülevli olduğu yerler üzerine olmasıdır.[268] Bilim tarihi açısından değerlendirirsek bu reddiyenin bilimsel kökenlerinin yetersiz olduğunu söyleyebiliriz.[269] Bunun nedeni Namık Kemal'in vatan şairi olarak bilinmesi ve tiyatroya önem vermesidir.[270] Dolayısıyla onun müdafaası bilimsel değil, siyasi bir özellik taşımaktadır. Namık Kemal, bilim tarihi alanının dışında bir yazar olmanın dezavantajına sahipken, Renan'ın bilim tarihi alanına mensup bir araştırmacı olması

[263]Gökdoğan, s.2.
[264]Meriç, 2015,s.69,
[265]Osman Cilacı, " Ernest Renan'a Karşı Türk-İslam Dünyasında Reaksiyonlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:2, 1995, s.190.
[266]Cündioğlu, s.46.
[267]İlhan Kutluer, *Niyazi Berkes*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1992, C.5, s.507.
[268]Cündioğlu, s.46.
[269]Gökdoğan, s.5.
[270]Derya Karaosmanoğlu, "Namık Kemal'in Türk Şiirinin Yenileşmesine Katkıları", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, cilt:2,sayı:3,2018,s.324.

onun ilmi yönünün dayanaklı olduğunu gösterir.[271] Renan'ın bu konferansı tüm dünyada reddiyeler yazma sürecini başlatmıştır diyebiliriz. Namık Kemal de bu metni zayıf gördüğünden dolayı yayımlamamıştır.[272] Bununla beraber Renan'ın dinler tarihinde bırakmış olduğu iz bakımından önemlidir.[273]

Öte yandan ehemmiyeti artan politik İslâm düşüncesi Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde Tanzimat zamanındaki batı düşüncesinin karşısına yerleştirildi Batı düşüncesine karşı çıkış Sultan II. Abdülhamit'in başa gelmesi ile önceki evreye tekabül eder. Var olan tüm düşüncelerin kolay hale gelmesinde Sultan Abdülhamit'in başa gelmesi önemli bir faktördür.[274]

3.3.1.3 Cemâleddin Afgânî

İslâm dünyasının Batı karşısında ortaya koyduğu bu üçüncü karşı çıkışın mimarı çoğu bilim insanlarına göre XIX. yüzyılın siyaset insanlarından biri olan Cemâleddin Afgânî'dir.[275] (1838-1897) Afgânî, eserlerinde İslâm dininin uygarlık ve ilerlemeye yaptığı katkılar üzerinde durmuş; şeref, emanet, adalet ilkeleri ile dinin hem birey yaşamında hem de toplum hayatında önemli haysiyetler kazandırdığını ifade etmiştir.[276] İslam'ın diğer dinlerden üstün olduğunu belirtmiş, İslam'ın kültürel boyutunu modern bir biçimde göstermeye çalışmıştır.[277] Bütün bunların yanında İslam birliği, hürriyet, özgüven gibi konulara da önem vermiştir. Afgânî'nin düşüncelerinden Türk şair Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), İslamcılığın kurucusu olarak kabul edilen Muhammed Abduh (1849-1905),Muhammed Abduh'un en yakın takipçilerinden birisi olarak bilinen Reşid Rıza (1865-1935) etkilenmiştir.[278] Bu isimler arasında Muhammed Abduh'u ayrı bir yere yerleştirmek gerekir. Çünkü Abduh, Afgânî'nin hem değer verdiği öğrencisi hem de müridir.[279] Abduh, 1871'de Kahire'ye gelen Afgânî'den felsefe dersi aldı ve Afgâni'nin yönlendirmesi ile sosyal

[271]Gökdoğan, s.3.
[272]Faruk Bilici, *Ernest Renan*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2007, C.34,s.570.
[273]Bilici, s.571.
[274]Pulat, s.2594.
[275]Mustafa Öztürk, "Oksidentalizm Bağlamında Afgânî- Abduh Ekolü", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı:3,2006, s.49.
[276]Vural, s.392.
[277]Vural, s.393.
[278]Hayreddin Karaman, *Cemâleddin Afgânî* , T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, C.10,s. 463.
[279]Yılmaz Karadeniz, *Osmanlı ve İran'ın İngiliz Paraleli Cemaleddin Esedâbadi*, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2017, s.322.

konularla da ilgilenmeye başladı. Daha sonra Ezher'e hoca olarak gönderilen Abduh, Mısırlı devlet insanı Urâbî Paşa'nın (1841-1911) Mısır'daki koloni yönetimine karşı başlattığı ayaklanmayı savunduğu iddiası ile 1882'de Beyrut'ta sürgün cezası aldı. Burada ders verdi ve Afgâni ile birlikte *el-Urvetü'l-Vüskâ* mecmuasını çıkardı.[280]Bu mecmuanın başına ise öğrencisi Abduh'u getirdi.[281] Müslümanları fanatizme davet eden bu mecmua çeşitli engellerden dolayı Eylül 1884'te kapatıldı.[282] Bu olumsuz gelişmeler Abduh'un düşüncesinde İslâm dünyası kısa süreli gayretle ele geçirilemez şeklindeki inancın artmasını sağladı. Daha sonra bu konuda hocası Afgâni'den farklı bir yol izledi. Hocasına, siyaseti bırakıp bir yere gidelim ve orada zeki on beş çocuk seçelim, onları kendi metodumuz ile yönetelim, bu şekilde kurtuluşa ulaşırız şeklinde teklif sundu ve siyasal İslâm yerine kültürel İslâm'ı seçtiğini ifade etti. Fakat Afgânî bu teklifi var olan siyasi taslakları sekteye uğratma girişimi olarak sezdi. Bu metot konusundaki farklılık aralarındaki ilişkinin bozulmasına sebep oldu.[283] Afgânî'nin amacı Müslümanların geçmişte sürdürdükleri görkemli günleri geri getirmekti. İttihad-ı İslâm mefkûresini gerçekleştirmekle muadil gördüğü bu gayeye siyasal mücadele ile ulaşabileceğine inandı. Abduh'a göre ukde noktası dini idi. Bundan dolayı hocası ile bağını kopardı. Abduh bu düşünceden hareketle ıslahat projesi geliştirdi.[284] Islahat projesi Abduh'un ardından İslâm dünyasının diğer bölgelerinde birbirinden farklı biçimde devam etti. Özellikle Abduh'un öğrencisi Reşid Rıza *Urvetü'l- Vüskâ'nın* tamamlayıcısı olarak görülebilecek *el-Menar* mecmuasında Abduh'un eserlerini neşretti ve toplumun ıslahı, dinin doğru yorumlanması gibi meselelere öncelik verdi. Selefi Abduh'un daha ılımlı ve devrimci çizgisini bırakarak siyasi bir çizgide Menâr Okulu'nu devam ettirdi.[285]

Afgânî, Abduh ve Reşid Rıza'nın düşünce dünyalarındaki farklılıklara rağmen İslâmcılık ideolojisinin mümessilidir. İki yüz yıllık bir geçmişe sahip olan düzeltme, tecdit gibi çeşitli isimlerle de anılan İslâmcılık, ilgilerini İslâm'la ifade eden, ilmi seviyede donanım sahibi olan bir Müslüman kesimin bu dinin temel

[280]M.Sait Özervarlı, *Muhammed Abduh*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2005, C.30, s.483.
[281]Vural, s.392.
[282]Karaman, s.459.
[283]Öztürk, s.50.
[284]Öztürk, s.51.
[285]Vural, s.413.

değişkenlerinden hareketle ortaya koydukları fikri sonucun toplamı olarak yorumlanabilir.[286]

Afgânî ve Abduh'un Batı'ya ilişkin söylemlerinde açık bir şekilde apolojizm görülür. Özellikle Afgânî hakkında her yerde başka konuşmak diye özetlenebilecek bir tutumdan söz edilebilir. Bu bağlamda Afgâni'nin Fransız düşünür Ernest Renan'a verdiği cevabı anımsamak yerinde olacaktır.[287] Renan, Sorbonne'da *İslam ve Bilim* konulu bir konferans vermiştir. Konferans *Journal des Debats'ın* 29 Mart 1883 tarihli kopyasında neşredilir.[288] Renan, Sorbon Üniversitesi'nde verdiği konferansta İslam'ın ilme karşı olduğunu savunmuştur.[289] Ernest Renan ise Sorbon'daki konferansı sonrası Afgânî ile yaptığı konuşma hakkında şunları ifade eder:

> *"Cemaleddin Afgânî ile yaklaşık iki ay önce tanıştım. Şimdiye kadar çok az kimse üzerimde şiddetli bir tesir bırakmıştır. Aramızda geçen konuşma sırasında Sorbon'daki konferansımın konusunun İlim-İslam ilişkisi olmasını kararlaştırdım. Ben düşüncelerimi -dinlerin değeri onu kabul eden taraftarlarının değeri ile ölçülür- açıkça dile getirmekte Cemaleddin Afgânî'den esinlendim. Onunla yüzyüze konuşurken hür düşüncelerini ve açık sözlülüğünü görünce, insanları baskılardan kurtarmak için beş asır boyunca aralıksız çalışan İbn Sina ve İbn Rüşd gibi büyük zatlardan biri ile konuştuğumu sandım.*"[290]

Afgânî, Renan'ın tezini reddetmiştir. Renan'ın, İslâm hakkında söyledikleri İslâm'ın doğa öğretisinin sonucu değildir. Aksine bazı dönemlerde İslâm'a giren kimselerin mahsulüdür. Araplar, İslâm'dan önce yaşadıkları göçebe yaşamdan çıkmış ve İslâmi fetihlerin hızına eş bir güçle fikrî ve ilmî gelişim yolunda ilerlemişlerdir. Arapların Yunan'dan aldığı felsefeye yeni katkılar yaparak batıya aktarmışlardır. Endülüslü Arap filozof İbn Bacce (1085-1138), Endülüslü Arap felsefeci İbn Rüşd (595-1198) ve Arap bilim insanı Kindî (M.S.873) gibi filozofları Avrupa'yı aydınlattılar. Batı dünyasının Araplara kıyasla Roma'ya daha yakın olmasına rağmen adı geçen kentlerin ilmi mirasını Araplardan aldığını ve batı dünyasının Aristoteles'i

[286]Öztürk, s.51.
[287]Öztürk, s.62.
[288]Mohammad Ajmal Hanif, *Dinler Tarihine Göre Cemaleddin Afgani'nin İslâm ve Diğer Dinler ile İlgili Görüşleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s.23.
[289]Sidar Ergül, "Cemâleddin Efganî ve Fikirleri", *Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi*, İstanbul 2019, s.14.
[290]Hanif, s.21.

Araplaşmış olarak anımsadığını dile getirmiştir.[291] Bağdat ve Endülüs'ün uygarlık beşikleri olduğunu vurgulamış, Arap soyunun yetersizliğinin bahis mevzusu olmadığını da ileri sürmüştür.[292] Din ve bilim birbirine karşı değildir. Din ve bilim, insanı bağımsızlaştırır. İslâm'a göre bilim, varlıkların hakikatini açığa çıkarmaya ve eşyayı anlamaya yardım eder. Bilimin amacı da insanı, Allah'a eriştirmesidir. Kur'ân-ı Kerim'de kozmografyadan elektriğe, sağlıktan gençliğin sırrına, aile hukukundan miras hukukuna kadar birçok bilimsel mevzu üzerinde durulur.

3.3.1.4.Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi

Osmanlıların son döneminde devletin geleceği hakkında yapılan münakaşada Batıcı aydınlara karşı savunucu görevi üstlenen İslâm düşünürü Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'dir (1865-1914). Düşüncelerinde daha çok Batılılaşma hareketi, maddeci akımlar üzerine yoğunlaşır. Şehbenderzâde, Avrupa ile yarışabilmek için yeni malumatları gerekli görür, buna karşılık Batı kültür ve uygarlığının tüm şekilleriyle örnek alınmasına karşı çıkar.[293] Osmanlı toplumunun değerlerine aykırı düşmeyen modernleşme diye özetlenebilecek bu bakış biçimine göre tarihi dikkate almadan Avrupa'yı taklit etmeye girişmek toplumu ya sosyal yasalarla çatışıp başarısızlığa taşır ya da kültürel çehresini kaybettirip din düşüncesinden ayırır. Bu nedenle yapılması gereken dini ihtisasla ilmi kaideleri bağdaştırmaktır. Avrupa uygarlığının taklit edilmesi sahip olunan haysiyete zayiat vereceği gibi Batı'dan gelen her şeye karşı bağnazlık gösterilmesi de hayatın değişen koşullarına ayak uydurmayı engeller. Ne bağnazlık ne aşırı öykünme propagandasını kılavuz edinmek, bu meselede seçmeci bir yöntem izlemek en hakiki yoldur. Batılı şairlerin birkaç sözünü aktarmakla iktifa eden yüzeysel mütefekkirlerle yalnızca görüntüye dair bir yenilik gerçekleştirilebilir. Batı uygarlığının teknolojisi beğenilmekle birlikte sadece maddi gereksinimleri karşılaması dolayısıyla kusurludur, dini ve ahlaki ilkelere yer vermediği için kendi topluluklarını makineleştirmektedir.[294] Bir taraftan hak, eşitlik

[291]Ergül, s.15.
[292]Hanif, s.26.
[293]M.Sait Özervarlı, *Şehbenderzâde Ahmed Hilmi*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, C. 38, s.425.
[294]Abdullah Uçman, *Şehbenderzâde Ahmet Hilmi*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, C.38, s.425.

gibi değerleri korurken diğer taraftan başka toplumları istismar etmeye çalışması uygarlığın gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktadır.[295]

Şehbenderzâde'nin Batı düşüncesine yönelttiği tenkitlerin merkezini materyalizm ve pozitivizm gibi akımlar oluşturur. Şehbenderzâde, materyalistlerin düşüncesinde felsefenin yer almadığını ifade eder ve biyolojik materyalizmin temsilcilerinden Ernst Haeckel'i (1834-1919) eleştirir. Heackel ve diğer materyalistler hiçbir felsefi sorunun üstesinden gelemedikleri gibi ulaşılan çözümlemeleri de yadsıyarak insan vicdanını derin bir üzüntüye sürüklerler. Bunlar bir taraftan metafiziği yadsırken bir taraftan da gözleme dayanmayan istidlal ile yeni bir metafizik oluşturur. Materyalistlerin madde ve kuvvetin sonsuzluğu gibi savları gözlemle elde edilemeyen bazı kabullerden ibarettir. Şehbânderzâde'nin bu ifadesi nesnenin güce dönüşmesiyle alakalı bilimsel ilerlemelerle ahenk içerisindedir. Ortaya atılan bu düşüncelerin temelinde Fransız matematikçi Henri Poincare'nin (1854-1912) görüşleri mevcuttur. Materyalizmi tenkit ederken Henri'ye atıfta bulunarak deneysel bilgilerin bir ilkeye bağlanması gerektiğinden bahseder.[296]

[295] Özervarlı, s.425.
[296]Özervarlı, s.426.

SONUÇ

Her medeniyet kendi etrafında dünya krokisi çizmek ister. Araplar Bağdat'ı yedi iklim bölgesinin en önemli yeri olarak görürken, Kudüs de Ortaçağ Hıristiyanlarına göre dünyanın merkezi idi. Diğer taraftan Antik Çağ'da Yunanlılar Akdeniz'i Asya ve Libya'dan oluşan muazzam bir kara yığınının merkezine koydular. Coğrafi keşiflerin ardından zenginleşen Avrupalılar mali yönden etkili oldukları için kendilerini her şeyin merkezine yerleştirip, geçmiş üzerine kendi üstünlüklerini doğrulayan kayıtlar yazdılar. Aksi durumdaki delillerin çokluğuna karşın tarihsel açıdan Batı en iyisidir görüşü yaygınlık kazandı. Bu düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkan Avrupa merkezci bilim yaklaşımı tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Bilim tarihi açısından ele aldığımız bu konu hakkında yaptığımız araştırmanın sonuçları aşağıdaki gibidir:

1)Avrupa merkezci düşünce, XIX. ve XX. yüzyılın büyük bir bölümünde geçerliliğini korudu.

2)Avrupa'nın ünlü kökenler kavramı, Avrupa uygarlığının geliştiği yer olan Atina'da daha da canlandırıldı. Bu küçük şehir devletinde bulunan âlimler, politikacılar kendilerini doğrudan Yunan düşüncesi ile ilişkilendirdi. Geri kalan tüm medeniyetlerin bilime ve felsefeye olan katkılarından kendilerini soyutladılar. Onun dışında arada kalan her şey ile bağlarını kopardılar.

3)Bu basit Batı-Doğu bölünmesinde bilim özel bir rol oynadı. Avrupalılar Antik Yunanlıların entelektüel canlılığını devraldı.

4)İslâm bilimi kendinden önceki medeniyetlerin mirasını sadece muhafaza etmedi aynı zamanda onu alıp geliştirerek kendi değerlerince yorumladı.

5)Avrupa'da Aydınlanma olarak nitelenen aşama yalnızca Avrupa'nın değil, tüm insanlığın değişmesine katkıda bulundu.

6)Avrupa merkezci bilim ve düşüncenin arka planında bulunan sömürgeciliğin İslâm Dünyasındaki entelektüel argümanı ırkçılık değil, Oryantalizm oldu.

7)Oryantalizm anlayışı bilim tarihine siyasi ve taraflı bir bakış tarzının oluşmasına ve benimsenmesine yol açtı.

8)Sömürgeleştirilmesi sonucu, bilim alanında Batı'nın gerçekleştirdiği hamleyi gerçekleştiremeyen Doğu, dünya meselelerini halletme anlamında akılcılaşma meselesinde Batı'nın gerisinde kaldı.

9)Bu durum Batı'nın Doğu'yu kendi yaşam tarzı açısından kurgulamasına zemin hazırladı.

10) Oryantalist söylemlerin sonucunda Batı, Doğu'nun nasıl olması gerektiğini belirleme hakkını kendinde görmeye başlar ve bu gelişme Avrupalı akıl üstündür sözleri ile özetlenebilecek bir anlayışta açık bir şekilde kendini gösterir.

11) İslâm düşünürleri modern Batı felsefesi ve biliminin Osmanlı'ya girişi sürecinde engelleyici bir rolde olmayıp, bilakis bilimin gelişmesi için önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Yapılan çalışmaların desteklenmesinin yanında eleştirildiği yerlerde vardır.

Avrupa merkezci bilim yaklaşımı özellikle bilim tarihi çalışmalarının başlangıcı kabul edilen XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısı arasında geçen sürede etkili olmuştur. Bu yaklaşımın gelişip yayılmasında en çok Oryantalistlerin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki Avrupa merkezci bilim yaklaşımı bilim tarihini doğru anlama açısından hatalı ve eksik bir yaklaşımdır.

KAYNAKÇA

ACOT Pascal, *Bilim Tarihi*, Dost Yayınları, Ankara 2017.

ADIVAR A.Adnan, *Bilim ve Din,* Remzi *Yayınları*, İstanbul 1987.

ADIVAR A. Adnan, *Denemeler Bilimin Sarp Yolunda Cüretkâr Adımlar,*(Çev: Remzi Demir), Epos Yayınları, Ankara 2003.

AHMED RIZA BEY, *Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı,* (Çev: Ziyad Ebûzziya), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

AK Murat, "Doğu- Batı İkileminde Bir Osmanlı Entelektüeli Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'yı Tanıma Çabasına Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, sayı:3,2006, ss.247-267.

AKIN Galip, "Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt:42, sayı:1-2, 2002,ss.9-21.

AKÜN Ömer Faruk, "*Nâmık Kemal*", T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

ARİSTOTELES, *Metafizik,* (Çev: Ahmet Arslan), Sosyal Yayınları, İstanbul 2010.

AVCI Necati, "İslam Dünyasında Kütüphaneciliğin Doğuşu ve İlk Örnekleri (Beytü'l-Hikme'den Daru'l-Hikme'ye), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:1, sayı:1, 2000, ss.5-14.

AYDIN Cemil, "Türk Bilim Tarihi Yazımı'nda Zihniyet, Din ve Bilim İlişkisi Osmanlı Örneği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt:2, sayı:4, 2004, ss.29-44.

AYYUBİ N.Akmal, Harezmi'nin Matematiğe ve Coğrafyaya Katkısı, *Uluslararası İbn Türk, Harezmi, Farabi, Beyruni ve İbn Sina Sempozyum Bildirileri Kitabı* (s.245-251), Akm Yayınları, Ankara 1990.

BAHTİYAR Hatice (Ed.), *Yeni Bilginin Dolaşım Araçları,* Hiper Yayınları, İstanbul 2019.

BAYER Burcu (Ed.), *İslam Felsefesi Tarihi,* Elis Yayınları, Ankara 2016.

BEKSAÇ Engin, *Nûreddîn Zengî Bîmâristanı,* T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.10,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

BİLİCİ Faruk, *Ernest Renan*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

BOYER Carl B.*Matematiğin Tarihi*, (Çev: Saadet Bağcacı), Doruk Yayınları, İstanbul 2015.

CEVİZCİ Ahmet (Ed.), *Felsefe Ansiklopedi*si, Etik Yayınları, İstanbul 2004.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2010.

CİLACI Osman, "Ernest Renan'a Karşı Türk-İslam Dünyasında Reaksiyonlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:2, 1995, ss. 181-191.

CONNER Clifford D,*Halkın Bilim Tarihi*, (Çev: Zeynep Çiftçi Kanburoğlu), Tübitak Yayınları, Ankara 2012.

COŞKUN Aydın (Ed.),*Yeniçağ Felsefesi Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

CUSHİNG James T, *Fizikte Felsefi Kavramlar* I, (Çev: B. Özgür Sarıoğlu), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

CÜNDİOĞLU Dücane, "Ernast Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik bir Katkı", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sayı:2,1996, ss.1-94.

ÇAYLI Zafer, "Bir Osmanlı Aydını Ahmet Mithat Efendi ve Bazı Felsefi Görüşleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:19, sayı:2,2019,ss. 884-903.

ÇEÇEN Kazım ve Bir, Atilla, *Benî Mûsâ*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

ÇÜÇEN A.Kadir (Ed.),*Felsefe Tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Sentez Yayınları, Ankara 2013.

ÇÜÇEN A.Kadir, *Felsefeye Giriş*, Asa Yayınları, Bursa 1999.

DEMİR Remzi, *Bilim ve Felsefe,* Lotus Yayınları, İstanbul 2016.

DEMİR Remzi, *Bilim ve Toplum,* Lotus Yayınları, İstanbul 2017.

DEMİR Remzi, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Türk Felsefesi Yeni Felsefe: Cilt3,*Lotus Yayınları, Ankara 2007.

DEMİR Remzi, *Türkiye'de Yeni Din Algısının Doğuşu,* Lotus Yayınları, İstanbul 2019.

DEMİRCİ Mustafa, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

DEMİRKOL Murat,“Seyyid Hüseyin Nasr’a Göre Ezeli Hikmet ve Geleneksel İslam”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:51, sayı:2,2010, ss.271-290.

DİKİCİ Erkan, “Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, cilt:3, sayı:2,2014, ss. 45-59.

DİNÇKOL Abdullah, *Sosyoloji,* Der Yayınları, İstanbul 2009.

DRAPER John William, *Nizâ-ı İlm ü Dîn (İslâm ve ‘Ulûm)*: *Cilt:4* (Çev: Ahmet Mithat Efendi), İstanbul 1315.

ERDEM Hüsameddin, *İlkçağ Felsefe Tarihi,* Hü-Er Yayınları, Konya 2011.

ERDOĞAN Eyüp,“Bilimin Doğuşunu Tarihsel Süreklilik İçerisinde İrdeleme Bilimin Doğuşu”, *Lokman Hekim Dergisi,* cilt:6, sayı:3,2016, ss.165-173.

ERGÜL Sidar, “Cemâleddin Efganî ve Fikirleri”, *Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi,* 2019, ss.1-50.

ERTUĞRUL Ali, “Tez ve Antitezler Bağlamında Ernest Renan’a Karşı Yazılan Reddiyeler”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* cilt:9,sayı:3,2019, ss. 56-93.

ERÜNSAL E.İsmail, *Dârülİlim*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

FARA Patricia, *Bilim Dört Bin Yıllık Bir Tarih,* (Çev: Aysun Babacan), Metis Yayınları, İstanbul 2012.

FAZLIOĞLU İhsan, *Kayıp Halka*, Papersense Yayınları, İstanbul 2014.

GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Yayınları, İstanbul 2015.

GÖKDOĞAN Melek Dosay, “Renan’ı Yeniden Düşünmek”,*Historia,* sayı:3,2017,ss.1-15.

GÜNERGUN Feza, “Adnan Adıvar’ın Bilim Tarihi Çalışmaları: Osmanlı Türklerinde İlim’den Önce ve Sonra”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, cilt:7, sayı:2, 2006, ss.14-54.

HANÇERLİOĞLU Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*: *C.1,* Remzi Yayınları, İstanbul 1985.

HANİF Mohammed Ajmal*, Dinler Tarihine Göre Cemaleddin Afgani’nin İslâm ve Diğer Dinler ile İlgili Görüşleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

HENRY John, *Bilimsel Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev: Ayşe Mine Şengel), Akılçelen Kitaplar, Ankara 2016.

HESSEN Boris, *Bilim Sosyolojisi*, Bekir Balkız ve Vefa Saygın Öğütle (Ed.),*Su Taşımacılığı Alanında,* (s.73-77) Doğubatı Yayınları, Ankara 2010.

HIDIR Özcan, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi -M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa El-A'zâmî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* sayı:1,2007, ss. 7-31.

HIZLI Mefail, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,* cilt:2, sayı:2,1987, ss.273-281.

HOODBHOY Pervez, *İslâm ve Bilim*, (Çev: Eser Birey), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1992.

İHSANOĞLU Ekmeleddin, *Osmanlı Bilim Mirası*: *C.*2,İstanbul 2017.

KABAKCI Enes, "Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın Pozitivizmi", *Sosyoloji Dergisi*, sayı:28, 2014, ss. 27-58.

KAHRAMAN Hüseyin (Ed.),*Bilim Tarihine Adanan Ömür Kırk Derste Fuat Sezgin*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2019.

KALIN İbrahim, "Modern Dünyada Geleneksel İslam'ın İzini Süren Bir Hakîm: Seyyid Hüseyin Nasr", *İş Ahlakı Dergisi*, cilt:2, sayı:3,2009, ss. 135-142.

KANT Immanuel, *Prolegonema*, (Çev: Aziz Yıldırımlı), İstanbul 2014.

KARACA Hasan, *Ahmet Mithat Efendi'nin Felsefe Anlayışı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

KARADENİZ Yılmaz, *Osmanlı ve İran'ın İngiliz Paraleli Cemaleddin Esedâbadi*, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2017.

KARAKAŞ Ali, "Bir Kavram Olarak Oksidentalizm", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sayı:25,2015, ss. 165-184.

KARAKAŞ Ali, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin,* Ensar Yayınları, İstanbul 2018.

KARAMAN Hayreddin, *Cemâleddin Afgânî,* T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

KARAOSMANOĞLU Derya, "Namık Kemal'in Türk Şiirinin Yenileşmesine Katkıları", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, cilt:2,sayı:3,2018,ss.322-329.

KARAOSMANOĞLU Kerem ve KARAOSMANOĞLU Defne, "Avrupamerkezciliği Eleştirmek: Çıkmazlar ve Alternatif Bakışlar", *İnsan&Toplum Dergisi*, cilt:3, sayı:6,2013, ss. 49-68.

KAYA Mahmut, *Beytülhikme*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

KAYA Mahmut, *Haccâc b.Yûsuf b. Matar*, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

KEMAL NAMIK, *Renan Müdâfaanâmesi*, (Hazırlayan: Nurullah Çetin), Akçağ Yayınları, Ankara 2014.

KÖKCÜ Ayşe, *Bir Zamanlar Geometri*, Nobel Yayınları, Ankara 2019.

KÖSEDAĞ Sinan, *Doğumunun 100.yılında Cemil Meriç Sempozyumu Kitabı*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016.

KROHN Wolfgang and RAVEN Diederick, "The 'Zilsel Thesis' in the Context of Edgar Zilsel's Research Programme", *Social Studies of Science*, Vol. 30, No. 6, 2000, pp.925-933.

KULA Onur Bilge, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

KUTLUAY İbrahim, *Oryantatalizmin Mukabili ve Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Oksidentalizm: Fuat Sezgin Oksidentalist Sayılır mı?* Fuat Sezgin ve Temel İslam Bilimleri (43-72), Divan Yayınları, İstanbul 2019.

KUTLUER İlhan, *Niyazi Berkes*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

MERİÇ Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, (Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

MERİÇ Cemil, *Kültürden İrfana*, (Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

NASR Seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, (Çev: Şahabettin Yalçın), İnsan Yayınları, İstanbul 2019.

NASR Seyyid Hüseyin, *İnsan ve Tabiat*, (Çev: Nâbi Avcı), İnsan Yayınları, İstanbul 2019.

NASR Seyyid Hüseyin, *İslâm ve Bilim*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.

OKAY M.Orhan, *Niza-ıİlm ü Din*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

OKTEM Ülker, "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:11, 2011, ss. 1-24.

ÖZBAY Çiğdem, "Mustafa Satı Bey ve Biyoloji Tarihindeki Yeri", *Dört Öge Dergisi*, sayı:8, 2015, ss. 89-110.

ÖZÇELİK Gökhan Tacettin, "Doğu ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm-Oksidentalizm", *Internatıonal Journal of Eurasıa Socıal Scıences,* cilt:6, sayı:19,2015, ss.168-193.

ÖZERVARLI M.Sait, *Şehbenderzâde Ahmed Hilmi*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZERVARLI M.Sait, *Muhammed Abduh*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZTÜRK Mustafa, "Oksidentalizm Bağlamında Afgânî- Abduh Ekolü", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı:3,2006, ss.43-69.

PLATON *Menon*, (Çev: Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul 2013.

PLATON *Timaios*, (Çev: Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul 2015.

POINCARE Henrı, *Bilim ve Metot,* (Çev: H.R.Atademir-S.Ölçen),M.E.B.Yayınları, İstanbul 1951.

POINCARE Henrı, *Bilimin Değeri*, (Çev: Fethi Yücel), M.E.B.Yayınları, İstanbul 1989.

PULAT Hayrettin, "Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade'nin İslam ve Batı Medeniyetlerine Bakışları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, cilt:7,sayı:4,2018,ss.2591-2614.

RONAN Colın A,*Bilim Tarihi* (Çev: Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun), Tübitak Yayınları, Ankara 1983.

SAİD Edward, *Orientalism*, Pantheon Books, New York 1978.

SAİD Edward, *Oryantalizm*, (Çev: Nezih Uzel), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1998.

SÂMÎ Şemseddîn, *Medeniyet-i İslâmiyye*, (Hazırlayan: Remzi Demir), Gündoğan Yayınları, İstanbul 1996.

SARAÇ Celâl, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, (Hazırlayan: Yeşim Işıl Ülman), Kızılelma Yayınları, İstanbul 2001.

SARTON George, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, (Çev: Melek Dosay ve Remzi Demir), Gündoğan Yayınları, 1995.

SARTON George, *Introductıon to Hıstory of Scıence*, 1927, Vol.1, p.630.

SAYGILI Serdar, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sayı:10, 2019, ss.10-31.

SAYILI Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

SAYILI Aydın, *Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

SEZGİN Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2019.

SEZGİN Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik,* (Çev: Abdurrahman Aliy): C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, İstanbul 2008.

SEZGİN Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, (Çev: Abdurrahman Aliy ve Eckhard Neubauer): C.3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, İstanbul 2008.

SEZGİN Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik,* (Çev: Abdurrahman Aliy): C.2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları, İstanbul 2008.

TAKICAK Müjdat, *Salih Zeki'nin Matematik Felsefesi ve Matematik Eğitimi* Yaklaşımı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.

TAŞDELEN Vefa, "Ahmet Mithat'ın Nizâ-ı İlm ü Din Adlı Eserinde Din ve Bilim Çatışması Sorunu", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:7, sayı:2, 2018, ss.75-89.

TAŞDELEN Vefa, "İki Osmanlı Aydını, Namık Kemal ve Ahmet Mithat'a göre İslam Uygarlığındaki Bilimsel ve Kültürel Gerilemenin Nedenleri", *Beytülhikme An İnternational Journal of Philosophy*, cilt:9, sayı:2,2019,ss.553-572.

TAŞKIN Ali ve BECERMEN Metin, *Felsefe Tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Sentez Yayınları, Ankara 2013.

TEKELİ Sevim vd., *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 1999.

TİMUÇİN Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul 2004.

TİRYAKİ Sırrı, "Bilimsel Faaliyetlerin Kökeni ve Eski Çağ'da Bilim", *Journal of Human Sciences*, 2017, ss.1-21.

TOPDEMİR Hüseyin Gazi ve Unat Yavuz, *Bilim Tarihi,* Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012.

TURNER Bryan S, *Orientalism, Postmodernism and Globalism,* Routledge, London 1994.

UÇMAN Abdullah, *Şehbenderzâde Ahmet Hilmi*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

ULUÇ Güliz ve SOYDAN Murat, "Said, Oryantalizm, Resim ve Sinemanın Kesişme Noktasında Harem Suare", *Bilig Dergisi*, sayı:42,2007,ss.35-53.

UNAT Yavuz, "Yunan Mucizesi", *Bilim ve Ütopya*, sayı:274, 2017, ss.52-54.

ÜLKEN Hilmi Ziya *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Ülken Yayınları, İstanbul 1992.

YAVUZ Hilmi, "Oryantalizm Üzerine Bir Giriş Denemesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı:3,2002, ss.53-63.

YAVUZ Hilmi, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, (Hazırlayan: Sultan Polat),Boyut Yayınları, İstanbul 1998.

YAVUZ Şevket, "Takdirden Tahayyüle Dinin Kadastrolaşması ve Varlığın Ötekileştirilmesi Bağlamında Oksidentalizmi Yeniden Düşünmek", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı:3,2006, ss.107-122.

YILDIRIM Cemal, *100 Soruda Bilim Tarihi,* Gerçek Yayınları, İstanbul 1974.

YILDIRIM Cemal, *Bilim Tarihi,* Remzi Yayınları, İstanbul 1983.

YILDIRIM Cemal, *Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Bilgi Yayınları, Ankara 2000.

YILDIRIM Mustafa, "17.Yüzyılda Avrupa'da Kurulan Bilim Akademileri ve Bilimsel Gelişmelerdeki Rolleri",*ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* cilt:10, sayı: 3,2019, ss.96-113.

YILMAZ Faruk, *İlkçağ Düşünce Tarihi,* Berikan Yayınları, Ankara 2011.

YÜKSEL Mehmet, "İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki", İÜHFM C.LXXII sayı:1,2014, ss.189-200.

ZİYAD Ebuzziya, *Ahmed Rızâ*, T.D.V.İslam Ansiklopedisi, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Fatma ÖZCAN
Doğum Yeri	Eskişehir / Merkez
Doğum Tarihi	19.05.1994

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Felsefe

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	**KPDS (…..) ÜDS (….) TOEFL (….) EILTS (….)**
…	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Çankırı Selahattin İnal Güzel Sanatlar Lisesi Eskişehir Özel Fen Bilimleri Temel Lisesi Eskişehir Final Okulları
Görevi/Pozisyonu	Felsefe Grubu Stajyer Öğretmen Felsefe Grubu Öğretmeni Rehber Öğretmeni

Tecrübe Süresi	2 yıl 2 Ay

KATILDIĞI

Kurslar	Eskişehir İngilizce Okuma Kursu Eskişehir Önder Dil İngilizce Kursu
Projeler	Tübitak Projesi ilk aşama çalışması

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	Fatma26ozcan@gmail.com